

UCHWAŁA NR LXIX/532/2023
RADY GMINY ZARSZYN

z dnia 28 grudnia 2023 r.

w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Zarszyn na lata 2023 – 2026

Na podstawie Na podstawie art. 7 ust. 1 pkt 9 i art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990r. o samorządzie gminnym (tekst jednolity – Dz. U. z 2023 r., poz. 40 z późn. zm.) w związku z art. 87 ust. 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tekst jednolity – Dz. U. z 2022 r., poz. 840 z późn. zm.) po uzyskaniu pozytywnej opinii Podkarpackiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków,

Rada Gminy Zarszyn
uchwała się, co następuje:

§ 1.

Przyjmuje się Gminny Program Opieki na Zabytkami Gminy Zarszyn na lata 2023-2026, stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2.

Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Zarszyn.

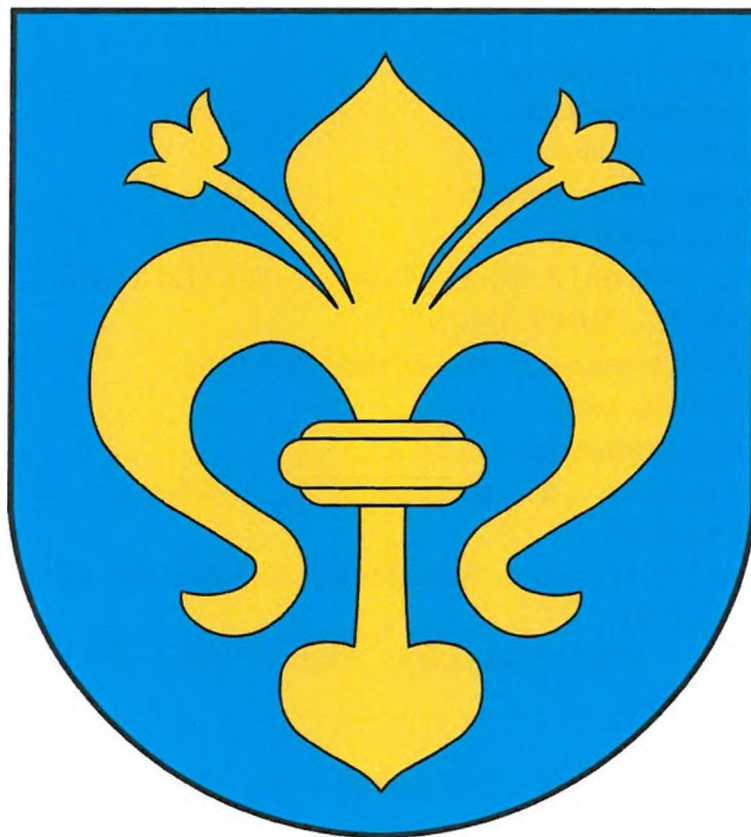
§ 3.

Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Podkarpackiego.

PRZEWODNICZĄCY
Rady Gminy Zarszyn
mgr Jarosław Konieczny

RADA GMINY
38-530 ZARSZYN
woj. podkarpackie

**GMINNY PROGRAM
OPIEKI NAD ZABYTKAMI
GMINY ZARSZYN
NA LATA 2023-2026**

Zarszyn, czerwiec 2022 rok

SPIS TREŚCI

1. WSTĘP	3
2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	5
3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE	7
4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA	11
a. Dokumenty wykonane na poziomie kraju	11
b. Dokumenty wykonane na poziomie województwa	12
5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	19
6. OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA ZASOBU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	
a. Zarys historii obszaru gminy Zarszyn.	31
b. Krajobraz kulturowy	36
c. Zabytki nieruchome	38
d. Zabytki ruchome	56
e. Zabytki archeologiczne	64
f. Rejestr zabytków	75
7. OCENA ZASOBU ZABYTKOWEGO. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ	78
8. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE	80
a. Zabytki nieruchome oraz krajobraz kulturowy	80
b. Zabytki ruchome	84
c. Zabytki archeologiczne	86
d. Rozpoznanie, dokumentowanie i popularyzowanie zasobów dziedzictwa kulturowego	92
9. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	94
10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	95
11. ANEKSY:	
1. Wykaz zabytków nieruchomych gminy Zarszyn ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków	97
2. Wykaz stanowisk archeologicznych w układzie alfabetycznym zlokalizowanych na obszarze gminy Zarszyn, na podstawie badań powierzchniowych realizowanych w ramach programu badawczego Archeologiczne Zdjęcie Polski	101

1. WSTĘP.

Zgodnie z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami na gminy nałożony został obowiązek sporządzenia programu opieki nad zabytkami. Przyjęty przez Radę Gminy w formie uchwały, dokument ten stanowi element polityki samorządowej. Jego opracowanie stanowi wyraz troski władz samorządowych oraz mieszkańców gminy o stan dziedzictwa kulturowego i jego potrzeby.

Program opieki nad zabytkami ma służyć zarządzaniu zasobem stanowiącym dziedzictwo kulturowe gminy. Nakreślone tutaj kierunki działań mają stopniowo prowadzić do poprawy stanu zachowania zabytków oraz lepszego ich udostępnienia i wykorzystania pod kątem turystycznym. Równie istotnym zadaniem dokumentu jest wskazanie wartości krajobrazu kulturowego gminy oraz potrzeby utrwalenia świadomości w społecznościach lokalnych, związanej z koniecznością dbałości o dziedzictwo.

Lokalna społeczność w dłuższej perspektywie powinna zauważać efekty wcielania w życie zasad nakreślonych w gminnym programie. Aby tak się stało konieczne jest postrzeganie kultury, jako ważnego czynnika rozwoju ekonomicznego, uzupełniającego i wspierającego inne, priorytetowe płaszczyzny polityki samorządu. Działania gminy powinna cechować zasada zrównoważonego rozwoju, gdzie ochrona zabytków występuje równorzędnie z ochroną przyrody i potrzebami infrastrukturalnymi mieszkańców.

Warto w tym miejscu przytoczyć zasady współczesnej doktryny konserwatorskiej, których stosowanie powinno również obowiązywać władze samorządowe:

- primum non nocere (po pierwsze nie szkodzić).
- maksymalne poszanowanie oryginalnej substancji zabytku i wszystkich jego wartości (materialnych i niematerialnych).
- minimalna niezbędna ingerencja (powstrzymywania się od działań niekoniecznych).
- zasada, zgodnie z którą usuwać należy to (i tylko to), co na oryginał działa niszcząco.
- zasada czytelności i odróżnialności ingerencji.
- zasada odwracalności metod i materiałów.
- zasada wykonywania wszelkich prac zgodnie z najlepszą wiedzą i na najwyższym poziomie.

Wymienione zasady dotyczą zarówno konserwatorów – pracowników urzędów, profesjonalnych konserwatorów – restauratorów dzieł sztuki, konserwatorów architektów, urbanistów, budowlanców, archeologów, badaczy, pracowników samorządowych zajmujących się ochroną zabytków, właścicieli i użytkowników.

Zapisy gminnego programu opieki nad zabytkami obowiązują przez 4 lata. Z realizacji dokumentu Wójt Gminy co dwa lata sporządza sprawozdanie, które przedstawia Radzie Gminy. Programy opieki sporządzane w przyszłości powinny uwzględniać wszelkie nowe uwarunkowania prawne oraz zawsze aktualny stan zachowania zasobu dziedzictwa kulturowego.

Przedmiotem niniejszego Gminnego Programu jest gmina Zarszyn, jako region administracyjny oraz miejsce lokalizacji objętych programem zabytków, zasobu dziedzictwa kulturowego oraz krajobrazu kulturowego.

Program ten jest pierwszym tego typu opracowaniem powstałym na obszarze gminy Zarszyn.

2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.

Obowiązek sporządzania gminnych programów opieki nad zabytkami określa zapis art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. 2022 r., poz. 840).

W myśl art. 87 tejże ustawy:

1. Zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami.
2. Programy, o których mowa w ust. 1, mają na celu, w szczególności:
 - a. włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
 - b. uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
 - c. zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
 - d. wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
 - e. podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
 - f. określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
 - g. podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.
3. Wojewódzki, powiatowy i gminny program opieki nad zabytkami przyjmuje odpowiednio sejmik województwa, rada powiatu i rada gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków.
4. Programy, o których mowa w ust. 3, są ogłaszane w wojewódzkim dzienniku urzędowym.

5. Z realizacji programów zarząd województwa, powiatu i wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza co 2 lata sprawozdanie, które przedstawia się odpowiednio sejmikowi województwa, radzie powiatu lub radzie gminy.

3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE.

Zapisy dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego zawarte zostały w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, gdzie zabytki zostały objęte ochroną zadeklarowaną, jako obowiązek państwa i każdego obywatela, w następujących zapisach:

- art. 5 „(...) Rzeczpospolita Polska strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”.
- art. 6 „(...) Rzeczpospolita stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju”.

Głównym aktem prawnym dotyczącym ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce jest Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Art. 3 tejże ustawy tłumaczy podstawowe pojęcia użyte w ustawie: *zabytek*, *zabytek nieruchomy*, *zabytek ruchomy*, *zabytek archeologiczny*, *instytucja kultury*, *prace konserwatorskie*, *prace restauratorskie*, *roboty budowlane*, *badania konserwatorskie*, *architektoniczne*, *archeologiczne*, *historyczny układ urbanistyczny* lub *ruralistyczny*, *historyczny zespół budowlany*, *krajobraz kulturowy*, *otoczenie zabytku*. Zgodnie z cytowaną ustawą, ochrona zabytków polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej, działań mających na celu: zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie; zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków; udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków; przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę; kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków; uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Zgodnie z art. 5 tejże ustawy opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega w szczególności na zapewnieniu warunków: naukowego badania i dokumentowania zabytku; prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku; zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia, w jak najlepszym stanie; korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości; popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Artykuł 6 wymienia elementy podlegające ochronie, którymi są:

1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:

- a. krajobrazami kulturowymi,
- b. układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- c. dziełami architektury i budownictwa, dziełami budownictwa obronnego,
- d. obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
- e. cmentarzami,
- f. parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- g. miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

2) zabytki ruchome będące, w szczególności:

- a. dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
- b. kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
- c. numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
- d. wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
- e. materiałami bibliotecznymi,
- f. instrumentami muzycznymi,
- g. wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
- h. przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne, bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:

- a. pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
- b. cmentarzyskami,
- c. kurhanami,
- d. relikwiami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Art. 6 ustawy mówi również, iż ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Formami ochrony zabytków są: wpis do rejestru zabytków; uznanie za pomnik historii; utworzenie parku kulturowego; ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa obowiązki oraz kompetencje gminy w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Obowiązki są określone m.in. w art. 22, pkt. 4 narzucającym obowiązek prowadzenia gminnej ewidencji zabytków, art. 87 regulującym sporządzanie na okres czteroletni gminnych programów opieki nad zabytkami, oraz w art. 18 i 19 nakazujących uwzględnianie zapisów tych programów przy sporządzaniu i aktualizacji strategii rozwoju, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowych planów zagospodarowania, decyzji o warunkach zabudowy i lokalizacji inwestycji celu publicznego.

W artykułach 5, 25, 28, 30, 31, 36 i 71 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zawarte są szczegółowe obowiązki właścicieli zabytków objętych ochroną prawną, natomiast obowiązki i kompetencje wyłącznie odnoszące się do samorządu terytorialnego określają artykuły 26 i 72. Ponadto art. 81 i 82 regulują możliwość udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru przez organ stanowiący gminy, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale.

W ustawie o samorządzie gminnym z dnia 8 marca 1990 r., określone zostały zadania odnoszące się wprost lub pośrednio do ochrony zabytków. Mowa jest tam, iż do zakresu działania gminy należą wszystkie sprawy publiczne o znaczeniu lokalnym, niezastrzeżone ustawami na rzecz innych podmiotów, a co za tym idzie również opieka nad zabytkami. Art. 7. ust. 1. doprecyzowuje, że zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy, co może się przekładać na działania związane z opieką nad zabytkami w kontekście: ładu przestrzennego, gospodarki nieruchomościami, ochrony środowiska i przyrody oraz gospodarki wodnej, gminnych dróg, ulic, mostów, placów oraz organizacji ruchu drogowego, kultury, w tym bibliotek gminnych i innych placówek upowszechniania kultury, kultury fizycznej i turystyki, zieleni gminnej i zadrzewień, cmentarzy gminnych, utrzymania gminnych obiektów i urządzeń

użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych, promocji gminy i współpracy z organizacjami pozarządowymi.

Istotne uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, znajdują się w Ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. Określone zostały tutaj zasady kształtowania polityki przestrzennej przez jednostki samorządu terytorialnego i organy administracji rządowej oraz zakres i sposoby postępowania w sprawach przeznaczania terenów na określone cele oraz ustalania zasad ich zagospodarowania i zabudowy. Ustawa mówi, że w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględnia się wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej. W Prawie budowlanym znalazły się unormowania działalności obejmującej sprawy projektowania, budowy, utrzymania i rozbiórki obiektów zabytkowych oraz zasady działania organów administracji publicznej w tych dziedzinach.

W ustawie z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej zawarto zapisy mówiące, że działalność kulturalna polega na upowszechnianiu i ochronie kultury. Mecenat nad działalnością kulturalną sprawuje państwo, i polega on na wspieraniu i promocji twórczości, edukacji i oświaty kulturalnej, działań i inicjatyw kulturalnych oraz opieki nad zabytkami. Mecenat nad działalnością kulturalną sprawują też jednostki samorządu terytorialnego, organizujące działalność kulturalną, tworzą samorządowe instytucje kultury, dla których prowadzenie takiej działalności jest podstawowym celem statutowym. Prowadzenie działalności kulturalnej jest zadaniem własnym jednostek samorządu terytorialnego o charakterze obowiązkowym.

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA.

a. Dokumenty wykonane na poziomie kraju.

Najważniejszym w skali kraju dokumentem związanym z ochroną dziedzictwa kulturowego jest Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022 uchwalony przez Radę Ministrów Uchwałą nr 82 z dnia 13 sierpnia 2019 roku. Na wstępie tegoż opracowania przedstawiono ewaluację wcześniejszego programu, który przestał obowiązywać w 2017 roku; wykazano tu jego wady i zalety w kontekście polityki ochrony zabytków. Następnie przedstawione zostały cele i założenia nowego programu, co poprzedzono tłem instytucjonalno-prawnym. Głównym celem tegoż programu jest stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony dziedzictwa kulturowego, w ramach którego wykazano trzy cele szczegółowe: optymalizację systemu ochrony dziedzictwa kulturowego, wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami i budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego. Każdemu z tych celów przypisane zostały kierunki działań oraz szczegółowe zadania mające umożliwić ich realizację. Kolejno przedstawiono plan finansowy programu, uwzględniający środki finansowe z budżetu państwa. Ostatnia część opracowania poświęcona jest zarządzaniu, harmonogramowi oraz ewaluacji programu.

Drugim ważnym dokumentem związanym z ochroną dziedzictwa kulturowego, funkcjonującym na poziomie kraju, jest Narodowa strategia rozwoju kultury z uzupełnieniem na lata 2004-2020; do chwili obecnej (czerwiec 2022 r.) nie przyjęto jeszcze nowej wersji dokumentu. Określa ona działania konieczne do zrealizowania w regionach. Podkreśla przy tym ważność działań na rzecz zrównoważonego rozwoju kulturalnego regionów w Polsce. Główne założenia Strategii związane z ochroną dziedzictwa kulturowego, to m.in. działania zmierzające do aktywnego zarządzania zasobami materialnego dziedzictwa kulturowego poprzez poprawę stanu zabytków, zwiększenie ich dostępności dla turystów, inwestorów, mieszkańców, adaptacje, zwiększenie atrakcyjności regionów dzięki wykorzystaniu przez nie wartości wynikających z lokalnego zasobu dziedzictwa kulturowego oraz edukacja i wdrażanie metod nowoczesnego administrowania związanego z ochroną i zachowaniem zabytków.

Jednym z instrumentów, za pomocą których realizowane są wspomniane cele Strategii jest Narodowy Program Kultury. Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego

na lata 2004-2020; podobnie jak w przypadku całej strategii, ta jej część również nie została dotychczas zaktualizowana. Podstawą do jego sformułowania jest uznanie dziedzictwa kulturowego za wartość mającą wpływ na rozwój i upowszechnianie kultury, a także za potencjał regionów służący wzrostowi konkurencyjności regionów dla turystów, inwestorów i mieszkańców.

Narodowy Program Kultury. Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego określa działania w sferze ochrony zabytków, m.in.: przygotowanie skutecznego systemu prawno-finansowego wspierania ochrony i opieki nad zabytkami; podjęcie prac nad kompleksowym systemem edukacji na rzecz dziedzictwa; poszukiwanie instrumentów wzmacniających efekty działalności służby konserwatorskiej; intensyfikacja ochrony, upowszechnianie dziedzictwa kulturowego, w tym kompleksowa poprawa stanu zabytków nieruchomości i ich adaptacja na cele kulturalne, turystyczne, edukacyjne, rekreacyjne i inne cele społeczne; zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki przedsiębiorczości poprzez tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych.

b. Dokumenty wykonane na poziomie województwa.

Dla zagadnień związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego na terenie województwa podkarpackiego istotnym dokumentem jest Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w Województwie Podkarpackim na lata 2018-2021 przyjęty przez Sejmik Województwa Podkarpackiego Uchwałą Nr XI/966/18 z dnia 24 września 2018 roku (do chwili obecnej, tj. czerwiec 2022 r. nie ogłoszono zaktualizowanej wersji opracowania). Zawarte w nim zapisy kompleksowo podejmują tematykę ochrony zabytków oraz szeroko rozumianego krajobrazu kulturowego.

Pierwsze dwa rozdziały dotyczą ustawowych uwarunkowań formalno-prawnych, które odnoszą się do ochrony dziedzictwa kulturowego, ustawowych celów Programu. Znajduje się tam również analiza najważniejszych dokumentów, strategii, programów, które są ważne z punktu widzenia ochrony i opieki nad zabytkami, opracowane na szczeblu centralnym i wojewódzkim.

W rozdziale III zaprezentowano zasób zabytków województwa podkarpackiego. Ocena stanu zachowania dziedzictwa stała się podstawą do analizy SWOT, zawartej w rozdziale IV. W kolejnym rozdziale wskazano najważniejsze kierunki działań w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego. Analiza problematyki ochrony dziedzictwa

w województwie podkarpackim pozwoliła na wskazanie działań ważnych, tak ze względu na problematykę ochrony zabytków, jak i działań, które zakładając zachowanie dziedzictwa będą sprzyjać rozwojowi województwa.

W kolejnym, rozdziale VI – dotyczącym sposobów realizacji i oceny wdrażania Programu – zaproponowano wskaźniki realizacji Programu – adekwatne do zaproponowanych priorytetów i zadań, co ma ułatwić wykonywanie sprawozdań z wykonania Programu. Rozdział VII poświęcony jest źródłom finansowania Wojewódzkiego Programu Opieki Nad Zabytkami w Województwie Podkarpackim.

Priorytet związany z ochroną i świadomym kształtowaniem krajobrazu kulturowego wyznacza następujące kierunki działań: ochrona i opieka nad zabytkami w strategiach rozwoju i planach zagospodarowania przestrzennego, tworzenie parków kulturowych, jako forma ochrony krajobrazu kulturowego, integracja ochrony zabytków z ochroną przyrody, rewaloryzacja i rewitalizacja układów urbanistycznych, ochrona układów ruralistycznych. Wprowadzone zapisy mają na celu odpowiednie kształtowanie krajobrazu kulturowego poprzez zapobieganie jego degradacji, dbałość o zabytki charakterystyczne dla regionu i rewaloryzację obszarów wartościowych, przekształconych w wyniku działalności człowieka. Jednym z działań zapisanych w tym priorytecie jest wskazanie mówiące o włączeniu ochrony i opieki nad zabytkami w strategię i plany zagospodarowania przestrzennego będące domeną lokalnego samorządu.

Dla gminy Zarszyn istotny jest zapis dotyczący ochrony układów urbanistycznych i ruralistycznych, który w punktach wymienia najważniejsze zadania, takie jak: ochrona historycznie ukształtowanych układów miast i wsi, zapobieganie rozproszeniu zabudowy i odpowiednim ukształtowaniem gabarytów nowej zabudowy, mającym na celu przeciwdziałanie tworzeniu dominant architektonicznych, a także nawiązywanie i poszanowanie w nowych projektach architektonicznych lokalnej tradycji budownictwa.

Autorzy *Programu* zwracają uwagę na czytelne rozplanowanie miejscowości Zarszyn, które zostało założone na prawie magdeburskim w połowie XIV wieku. Obiektem z terenu gminy Zarszyn, który zostały uwzględniony w *Programie* ze względu na ciekawe rozwiązania architektoniczne jest browar w Zarszynie.

Omawiany dokument odnosi się do zabytków zlokalizowanych na terenie gminy Zarszyn, także w kwestii poświęconej grupie kościołów XIX-wiecznych. W treści wspomnianego rozdziału podkreślono wyjątkowość polichromii kościelnej z przełomu XIX i XX wieku w kościele w Nowosielcach, wykonanej przez sanockiego artystę Władysława Lisowskiego.

Kolejny priorytet uwzględniony w cytowanym dokumencie dotyczy rewaloryzacji dziedzictwa kulturowego, jako elementu rozwoju społeczno-gospodarczego. Zostały w nim zawarte wskazania odnoszące się do: ochrony obiektów o szczególnej wartości, zahamowania procesu degradacji zabytków i dążenia do poprawy ich stanu zachowania, wspierania racjonalnego wykorzystania środków finansowych na ratowanie obiektów szczególnie zagrożonych, tworzenia miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Priorytet związany z dokumentacją dziedzictwa kulturowego oraz promocją i edukacją służący budowaniu tożsamości określa kierunki działań mające służyć zwłaszcza szeroko rozumianemu wykorzystaniu zabytków dla potrzeb edukacyjnych i turystycznych oraz zachowaniu i kultywowaniu lokalnych tradycji. Wymienione tutaj zostały, m.in. następujące działania: rozpoznanie i dokumentowanie zasobu zabytków, przetwarzanie informacji o zabytkach, działania szkoleniowe, edukacja i promocja wiedzy o dziedzictwie kulturowym regionu, ochrona kultury ludowej, tworzenie tematycznych szlaków turystycznych.

Kolejnym ważnym dla ochrony dziedzictwa kulturowego dokumentem jest obowiązujący Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego Perspektywa 2030, który został przyjęty przez Sejmik Województwa Podkarpackiego Uchwałą nr LIX/930/18 z dnia 27 sierpnia 2018 r. zmieniająca uchwałę w sprawie uchwalenia planu zagospodarowania przestrzennego Województwa Podkarpackiego.

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego uwzględnia inwestycje celu publicznego, stanowiące zadania rządowe i samorządu województwa. Obok Strategii Rozwoju Województwa – Podkarpackie 2030 jest podstawą do prowadzenia polityki przestrzennej w województwie.

Autorzy *Planu* podkreślają, że województwo podkarpackie posiada liczne, zróżnicowane pod względem pochodzenia, form funkcjonalnych i architektonicznych zespoły i obiekty zabytkowe, co w połączeniu z wysokimi walorami przyrodniczymi daje możliwość rozwoju turystyki, jako ważnej gałęzi gospodarki regionu. Wśród cech wyróżniających region należy przede wszystkim podkreślić dawną wielokulturowość i wielowyznaniowość, bogactwo zasobów architektury drewnianej, w tym cerkiewnej, dziedzictwo Żydów polskich, dziedzictwo Centralnego Okręgu Przemysłowego, przemysłu naftowego oraz zabytki zespołu Twierdzy Przemyśl. Do najważniejszych materialnych zasobów dziedzictwa kulturowego zaliczono m.in.: wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO dwa drewniane kościoły gotyckie: w Bliznem i Haczowie, a także

drewniane cerkwie w Chotyńcu, Radrużu, Smolniku i Turzańsku, zespół klasztoru OO. Bernardynów w Leżajsku oraz zespół zamkowo-parkowy w Krasieczynie.

Z treści Planu zagospodarowania przestrzennego wynika nakaz ochrony zlokalizowanych na terenie województwa licznych współczesnych (powojennych) wartościowych obiektów i założeń przestrzennych, ze względu na ich walory artystyczne, architektoniczne, czy historyczne. Część z nich znajduje się w rejestrze zabytków oraz gminnych ewidencjach zabytków, niektóre spełniają ustawowe kryteria tzw. dóbr kultury współczesnej. Problemem dotyczącym jakości krajobrazu kulturowego jest pogłębiający się brak ładu przestrzennego, objawiający się m.in. rozproszeniem zabudowy oraz jej przypadkowością i bezstylowością. Istotną kwestią jest zły stan wielu obiektów i założeń, niedostateczna ochrona zabytków znajdujących się poza rejestrem, często skutkująca utratą ich walorów, bądź zniszczeniem, a także niska świadomość wartości zabytków techniki, tradycyjnego wiejskiego budownictwa drewnianego, obiektów i założeń architektury modernistycznej, socrealistycznej oraz współczesnej, w tym dóbr kultury współczesnej.

Zachowanie i ochrona zabytkowych obiektów i założeń programowych będzie realizowana poprzez:

- uznanie za pomniki historii zabytkowych obiektów, zespołów architektonicznych i założeń przestrzennych takich jak m.in. kościół parafialny w Dukli;
- rewaloryzację historycznych układów urbanistycznych i innych założeń przestrzennych, w tym ruralistycznych, zarówno wpisanych do rejestru zabytków, jak i pozostających poza nim. Między innymi do tego typu dawnych ośrodków miejskich, z zachowaną zabudową małomiasteczkową należy Dukla;
- podejmowanie działań służących rewitalizacji założeń przestrzennych z uwzględnieniem wymogów konserwatorskich, lokalnego charakteru i specyfiki zabudowy, w sytuacji nagromadzenia negatywnych zjawisk o charakterze nie tylko przestrzennym, ale również społeczno-gospodarczym;
- utrzymywanie obiektów zabytkowych zgodnie z zaleceniami konserwatorskimi, dbałość o stan techniczny oraz estetykę ich i otoczenia;
- nadawanie nieużytkowanym obiektom zabytkowym nowych funkcji i dostosowanie ich do aktualnych potrzeb, w tym m.in. do celów turystycznych, w sposób niepomniejszający ich wartości zabytkowej, historycznej i kulturowej;

- zachowanie i ochrona zabytków architektury cmentarnej, w szczególności cmentarzy z I wojny światowej, a także cmentarzy oraz pozostałości cmentarzy dawnych mniejszości etnicznych i wyznaniowych;
- zachowanie i ochrona budownictwa drewnianego poprzez utrzymanie wartościowych obiektów in situ, przenoszenie obiektów, które tego wymagają do skansenów, a także tworzenie nowych założeń o charakterze skansenów;
- zachowanie i ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez ochronę stanowisk archeologicznych, zagospodarowanie i eksponowanie stanowisk archeologicznych o własnej czytelnej formie krajobrazowej w celach turystycznych, kulturowych i edukacyjnych, w tym tworzenie parków kulturowych dziedzictwa archeologicznego.

Założenia Planu nie wspominają o zabytkach zlokalizowanych na terenie gminy Zarszyn. Informacje o miejscowościach tej gminy widnieją w zapisach dotyczących infrastruktury i walorów przyrodniczych. Dolina Wisłoka znajdująca się na terenie gminy Zarszyn została uznana za rezerwat przyrody i objęta formą ochrony z uwagi na szczególne wartości przyrodnicze i krajobrazowe. Miejscowość Zarszyn została wskazana do rozbudowy istniejącego układu drogowego o obwodnicę miasta, natomiast cała gmina znalazła się w obrębie Bieszczadzko-Beskidzkiego Obszaru Funkcjonalnego.

Ochrona dziedzictwa kulturowego ujęta została również w Strategii rozwoju województwa – Podkarpackie 2030. Dokument ten wyznacza kierunki polityki regionalnej dla różnych poziomów administracji samorządowej oraz partnerów społecznych i gospodarczych. Strategia została uchwalona przez Sejmik Województwa Podkarpackiego w dniu 14 września 2020 r. Ocena dotychczasowej realizacji Strategii wykazała, że wszystkie istotne kierunki interwencji zapisane w Strategii były lub ciągle są realizowane.

Ramy strategii wyznacza osiem głównych obszarów strategicznych, tj.: gospodarka regionu, infrastruktura techniczna, obszary wiejskie i rolnictwo, ochrona środowiska, kapitał społeczny, współpraca międzynarodowa, ochrona zdrowia oraz zabezpieczenie społeczne.

Celem głównym strategii stało się odpowiedzialne i efektywne wykorzystanie zasobów endo- i egzogenicznych regionu, zapewniające trwałe, zrównoważony i terytorialnie równomierny rozwój gospodarczy oraz wysoką jakość życia mieszkańców województwa.

Obszary tematyczne Strategii przedstawiają kierunki zaplanowanych działań. Tytuł obszaru tematycznego ma charakter ogólny, który precyzowany jest przez cel główny.

Operacjonalizacja obszarów tematycznych następuje na poziomie priorytetów, które wraz z celami szczegółowymi obejmują istotne dla rozwoju województwa zagadnienia. Przyjęta struktura części kierunkowej Strategii, wskazuje, iż cele będą realizowane przez wydzielone w priorytetach kierunki działań.

Priorytet 2.3. Strategii rozwoju województwa podkarpackiego odnosi się do kultury i dziedzictwa kulturowego. Jako cel zakłada rozwinięty i efektywnie wykorzystany potencjał kulturowy regionu. Kierunki działań w tym aspekcie skupione są na:

- tworzeniu warunków dla upowszechniania kultury, rozwijania form działalności kulturalnej i interpretacji dziedzictwa wraz ze zwiększeniem kompetencji kulturowych mieszkańców;
- wzmacnianiu współpracy i partnerstwa na rzecz wykorzystania regionalnych zasobów dziedzictwa i kultury współczesnej jako potencjału rozwojowego;
- infrastrukturze kultury i zwiększeniu atrakcyjności dziedzictwa kulturowego.

Stwierdzono, że siłą napędową rozwoju kultury w regionie z całą pewnością mogą stać się główne ośrodki życia kulturalnego, skupione wokół największych miast w regionie oraz miejsc realizacji znanych przedsięwzięć kulturalnych. Wykazano, że w tych lokalizacjach należy rozpocząć tworzenie produktów i marek kulturalnych zarówno instytucji, jak też wydarzeń. Wykreowanie marki kulturalnej powinno oprzeć się na bazie zauważalnej poza regionem aktywności instytucji, rangi wydarzeń czy upowszechnieniu wiedzy o cennych obiektach zabytkowych. Na rozwój województwa w dziedzinie kultury duży wpływ ma jego geopolityczne położenie w sąsiedztwie Ukrainy i Słowacji. Współdziałanie międzynarodowe w tym zakresie powinno zmierzać do zapoczątkowania lub kontynuacji przedsięwzięć, które mogłyby wynieść je do poziomu zauważalnych na arenie międzynarodowej projektów kulturalnych.

Ustalono, że województwo podkarpackie wyróżnia bogate dziedzictwo kulturowe regionu, które należy objąć należyłą ochroną i racjonalnie wykorzystywać zasoby dla rozwoju województwa i budowania kapitału społecznego. Konieczne jest również podejmowanie przedsięwzięć z zakresu ochrony obiektów zabytkowych oraz miejsc cennych kulturowo, czy nowych inwestycji infrastrukturalnych (tj. Podkarpacka Galeria Słowa i Obrazu, Podkarpackie Centrum Nauki), a także modernizacji istniejących. Należy podejmować adaptacje obiektów w celu tworzenia nowoczesnych produktów kulturowych i turystycznych z wykorzystaniem form cyfrowych i wirtualnych. Wagę ochrony zabytków oraz opieki nad zabytkami i ujęcia tych aspektów w strategii regionalnej wskazuje ustawa kierunkowa.

Zakładane efekty realizowanych działań w dziedzinie ochrony, promocji i zarządzania dziedzictwem kulturowym regionu to:

- ochrona obiektów zabytkowych i miejsc cennych kulturowo, jako element działań prorozwojowych i prospołecznych;
- restauracja i adaptacja obiektów dziedzictwa kulturowego, w tym przemysłowego, w celu tworzenia innowacyjnych produktów kulturowych i turystycznych;
- poprawa jakości, poszerzanie i budowa nowej infrastruktury kultury, m.in. poprzez realizację projektów adaptacyjnych, modernizacyjnych i technologicznych w instytucjach kultury;
- realizacja projektów digitalizacyjnych oraz informatycznych mających na celu ułatwienie i poszerzenie dostępu do kultury;
- realizacja programów (m.in. „Pociąg do kultury”) mających na celu tworzenie ułatwień w dostępie i promocji zasobów kulturowych regionu;
- budowa Podkarpackiej Galerii Słowa i Obrazu (nowej siedziby biblioteki wojewódzkiej w Rzeszowie) w celu podniesienia efektywności edukacji kulturowej i poziomu kształcenia ustawicznego oraz zwiększenia potencjału funkcjonalnego samorządowych instytucji kultury, a także artystycznego i architektonicznego potencjału regionu;
- utworzenie Podkarpackiego Centrum Nauki, jako przestrzeni kooperacji nauki z kulturą i dziedzictwem oraz wiodącego ośrodka budowy kapitału ludzkiego i społecznego;
- ochrona i promowanie pomników historii, jako elementu dziedzictwa kulturowego regionu, m.in. zespół staromiejski w Przemyśle i Twierdza Przemyśl.

5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO.

Gmina Zarszyn posiada Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Zarszyn, które uchwalone zostało Uchwałą Nr IV/27/2002 Rady Gminy Zarszyn z dnia 30 grudnia 2002 roku, wraz ze zmianami z dnia 26 września 2019 roku. Jest to jeden z ważniejszych dokumentów stanowiących o polityce przestrzennej gminy. Ustalenia Studium określają zasady i standardy zabudowy, komunikacji i infrastruktury technicznej. Kierunki zagospodarowania przestrzennego są podstawą umożliwiającą samorządowi gminy zarządzanie zagospodarowaniem przestrzennym wyrażonym w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. Ważne miejsce w cytowanym dokumencie zajmują założenia dotyczące dziedzictwa kulturowego.

Określono w dokumencie, że w obszarze zabudowy strefy osadnictwa mieszkalno-usługowego należy dążyć do kształtowania wiejskiej zabudowy z uwzględnieniem historycznie ukształtowanych sposobów lokalizacji budynków, a także zasad kompozycji oraz form architektonicznych. Wskazano również znaczenie zachowania takich detali, jak ganki oraz werandy. W dokumencie zawarto również zapis nakazujący utrzymanie i rewitalizację istniejących założeń parkowych w: Posadzie Jaćmierskiej, Bażanówce, Jaćmierzu, Posadzie Zarszyńskiej, Nowosielcach, Długiem, Odrzechowej oraz Pielni, stanowiących cenne dziedzictwo kulturowe.

W obszarze zabudowy strefy turystyki, rekreacji i wypoczynku zaznaczono preferencje dotyczące włączenia zasobów dziedzictwa kulturowego gminy do szlaków o znaczeniu ponadlokalnym, czyli euroregionalnego karpackiego szlaku architektury drewnianej i kultury żydowskiej.

Jako główny cel ochrony dziedzictwa kulturowego miejscowości wchodzących w skład gminy Zarszyn postawiono zachowanie wartości zasobów dziedzictwa kulturowego, a także kształtowanie przestrzeni publicznych z równoczesnym uwzględnieniem potrzeby poprawy jakości życia mieszkańców. Wyznaczono ochronę konserwatorską dla wszystkich zachowanych zabytkowych zespołów kościelnych, zespołów folwarcznych, układów ruralistycznych, a także kapliczek, figur, pomników, cmentarzy oraz stanowisk archeologicznych. W tym celu wyznaczono na terenie gminy Zarszyn trzy rodzaje stref ochrony konserwatorskiej.

Strefa A – pełnej ochrony konserwatorskiej obejmuje obszary szczególnie wartościowe pod względem historycznym. W strefie tej zakłada się bezwzględny priorytet wymagań konserwatorskich, które mają na celu zachowanie istniejącej struktury zabytkowej. Ochroną tą objęto m.in. układ staromiejski miejscowości Jaćmierz z nakazem zachowania istniejącego parterowego charakteru zabudowy, a w przypadku remontu maksymalnym zachowaniem substancji zabytkowej. Dopuszczalna jest natomiast możliwość adaptacji poddaszy na cele mieszkaniowe oraz doświetlenie ich za pomocą lukarn, a także w uzasadnionych przypadkach okien połaciowych. Zaleca się również stosowanie drewnianej stolarki okiennej i drzwiowej. W przypadku elewacji zewnętrznych wykluczono możliwość licowania ścian okładziną PCV.

Kolejnym obiektem, który znalazł się w Strefie A jest drewniany kościół parafialny w Jaćmierzu, wybudowany w latach 1760-1768, wraz z zespołem dawnego zespołu folwarku plebańskiego w skład którego wchodzi: plebania, wikarówka, zabudowania gospodarcze oraz stawy, stanowiące cenny układ przestrzenny o dużych walorach krajobrazowych oraz zabytkowych. Założenia studium zakładają zachowanie zabytkowej zabudowy w obecnej formie, a także przeprowadzenie remontu. Nie zaleca się natomiast obsadzania budynku kościoła i plebani drzewami iglastymi, które w przyszłości mogłyby zasłaniać widok na bryłę budynków.

Strefa A2 obejmuje część zespołu parkowego w Jaćmierzu, w skład którego wchodzi: budynek spichlerza dworskiego z 2 poł. XIX wieku oraz park krajobrazowy ze stawami, zachowanymi zarysami alejek wraz ze starodrzewiem. Obecnie park jest zaniedbany i wymaga prac pielęgnacyjnych polegających na wycince samosiejek, odnowieniu alejek i przycięciu zabytkowego drzewostanu. Zabytkowy budynek spichlerza należy poddać remontowi, a cały zespół powinien być zagospodarowany w całości na działalność turystyczno-rekreacyjną.

Do strefy A3 zaliczono zespół dworsko-parkowy w Posadzie Jaćmierskiej obejmujący murowany budynek dworu, park dworski z zespołem stawów oraz starodrzew. Autorzy opracowania podnieśli, że z uwagi na bardzo zły stan techniczny dworu wymagany jest remont mający na celu przywrócenie zniszczonym elewacjom pierwotnego wyglądu. Zapis ten jest już nieaktualny, gdyż obiekt został przed kilkoma laty poddany kompleksowym pracom remontowo-konserwatorskim. Natomiast park zdaniem autorów utrzymany jest w dobrym stanie, wymaga tylko drobnych prac pielęgnacyjnych polegających na wycince samosiejek oraz odnowieniu alejek. Założenia studium zakazują lokalizacji na terenie parku nowych obiektów kubaturowych. Wskazane jest jednak

zagospodarowanie terenu obiektami małej architektury, typu: altanki, mostki, ławki, lampy.

Strefa A4 obejmuje teren zespołu dworsko-parkowego w Bażanówce, do którego zalicza się murowany budynek dworu z początku XIX wieku oraz park z dobrze zachowanym starodrzewiem. Zapisy studium nakazują remont dworu przy maksymalnym zachowaniu zabytkowej substancji budynku. Należy również dążyć do odtworzenia pierwotnego założenia ogrodowego przy zachowaniu istniejącego starodrzewia. Podobnie jak w przypadku dworu w Posadzie Jaćmierskiej zapis dot. remontu dworu są nieaktualne.

Do strefy A5 włączono fragment parku krajobrazowego w Posadzie Zarszyńskiej. Park utrzymany jest w dobrym stanie, wymaga jednak bieżących zabiegów pielęgnacyjnych. Wskazane jest jednak zagospodarowanie terenu obiektami małej architektury, jak: altanki, mostki, ławki, lampy.

Strefa A6 obejmuje zespół dworsko-parkowy w Nowosielcach, gdzie od 1944 roku mieści się siedziba Zespołu Szkół Rolniczych. W skład zespołu wchodzi: murowany budynek dworu z 1900 roku oraz park krajobrazowy z zespołem stawów i dobrze zachowanym starodrzewiem. Na terenie zespołu zachowało się również szereg zabytkowych budynków gospodarczych, takich jak: dawna oficyna dworska, lodownia, stodoła i czworak. Założenia studium zakładają remont i adaptację tych budynków przy zachowaniu pierwotnej bryły i formy. Dwór znajduje się w dobrym stanie, należy jednak dbać o prowadzenie bieżących remontów, które pozwolą na zachowanie zabytkowej substancji budynku. W dobrym stanie zachował się również park, który wymaga drobnych prac pielęgnacyjnych polegających na wycince samosiejek.

W strefie A7 znalazł się zespół dawnej cerkwi w Odrzechowej, w skład którego wchodzi murowany budynek dawnej cerkwi z 1813 roku wraz z dzwonnica, a także cmentarz i starodrzewie. Zapisy studium nakazują utrzymanie obiektów w bieżącej formie, a także remont mający na celu zachowanie zabytkowej substancji budynków. Wskazano na potrzebę usunięcia drzew iglastych rosnących w otoczeniu kościoła.

Strefa B – obejmuje tereny, na których występują zabytkowe zespoły zabudowy o zróżnicowanej wartości kulturowej, a także obszary usytuowane w sąsiedztwie zabytkowych założeń objętych strefą pełnej ochrony konserwatorskiej, z zabudową o wartościach kulturowych, która częściowo uległa likwidacji lub zniekształceniu, a znajdujące się na tym terenie obiekty współczesne nadają mu zróżnicowany charakter. W tej strefie obowiązuje nakaz zachowania istniejących elementów o wartościach kulturowych, a także dostosowanie nowej zabudowy do kompozycji historycznej.

Strefa B1 obejmuje zespół zabudowy w miejscowości Bażanówka z centralnie usytuowanym kościołem narodowym. W skład tego zespołu wchodzi drewniany budynek Polskiego Kościoła Narodowego z lat 1925-1939, figura św. Jana Nepomucena z połowy XIX wieku oraz zabytkowa zabudowa centralnej części wsi. Wskazania studium odnośnie ochrony zespołu zabudowy nakazują zachowanie historycznego rozplanowania i naturalnego ukształtowania terenu oraz utrzymanie niskiej intensywności oraz drobnej skali zabudowy. Nowa zabudowa powinna zostać zharmonizowana z już istniejącą poprzez opracowanie projektów nawiązujących do historycznej zabudowy. Ochronie podlegać ma układ drożny, naturalny przebieg cieków wodnych, ukształtowanie wzgórz i porastająca je zieleń. Dopuszczono jednak możliwość przeprowadzenia w obiektach objętych ochroną konserwatorską prac modernizacyjnych w celu podniesienia standardu mieszkalnego.

Do strefy B2 zaliczono zespół dworsko-parkowy w Odrzechowej złożony z parku krajobrazowego z XIX wieku oraz drewnianego budynku dworu z lat 1850-1899, wzniesionego przez rodzinę Urbańskich. Zalecenia studium dotyczą remontu obiektu przy maksymalnym zachowaniu zabytkowej substancji budynku, a także dążenie do odtworzenia pierwotnego założenia ogrodowego przy zachowaniu istniejącego starodrzewia. Współczesne budynki magazynowe i gospodarcze należy rozebrać lub dostosować do zabytkowego otoczenia. Na obszarze objętym strefą nie jest wskazane zagęszczanie zabudowy.

Strefa B3 obejmuje zespół dworski w miejscowości Długie, w którego skład wchodzi: murowany budynek wzniesiony na przełomie XIX i XX wieku, zbudowania dawnej gorzelnii, murowana kapliczka oraz krzyż przydrożny, a także zachowany starodrzew. Postanowienia studium zalecają kompleksowe zagospodarowanie całego zespołu np. na cele turystyczne i rekreacyjne, a współczesne budynki gospodarcze należy rozebrać lub dostosować do zabytkowego otoczenia.

Do strefy B4 zaliczono część dawnego zespołu dworsko-parkowego, zespół folwarczny oraz fragment zabudowy wsi Posada Zarszyńska. W skład zespołu wchodzi: fragmenty parku krajobrazowego z XIX wieku z zespołem stawów (znajdujący się poza zasięgiem strefy A5), zabudowania dawnego browaru z XVII wieku oraz budynki gospodarcze zlokalizowane w płd. – wsch. części założenia. Do wskazań ogólnych studium zaliczono utrzymanie na tym obszarze niskiej intensywności i drobnej skali zabudowy. Nowa zabudowa powinna zostać zharmonizowana z już istniejącą poprzez opracowanie projektów nawiązujących do historycznej zabudowy, a wszystkie obiekty objęte ochroną konserwatorską należy utrzymać w dotychczasowej formie z możliwością

prowadzenia prac modernizacyjnych w celu podniesienia standardu. Ochroną objęto układ drożny, naturalny przebieg cieków wodnych oraz ukształtowanie terenu.

Strefa B5 obejmuje dawny zespół dworsko-parkowy w Pileni złożony z parku krajobrazowego z połowy XVIII wieku z zachowanymi zabytkowymi dębami. Głównym założeniem studium jest zachowanie okazów starodrzewia oraz uporządkowanie terenu poprzez usunięcie samosiejek, a także dążenie do odtworzenia pierwotnego założenia ogrodowego przy zachowaniu istniejącego starodrzewia.

Do strefy B6 należy teren dawnego parku dworskiego w Pastwiskach. Budynek dworu wzniesiony przez właścicieli Odrzechowej, rodzinę Urbańskich, został spalony w 1944 r. Zachowany drzewostan należy poddać zabiegom pielęgnacyjnym. Na obszarze objętym strefą nie jest wskazane lokalizowanie nowej zabudowy kubaturowej. Należy również dążyć do odtworzenia pierwotnego założenia ogrodowego przy zachowaniu istniejącego starodrzewia.

Kolejna strefa ochrony krajobrazu kulturowego, oznaczona literą K, obejmuje obszary bezpośrednio związane z układem historycznym, znajdujące się w jego otoczeniu. Działalność konserwatorska w tej strefie powinna zmierzać do zachowania lub częściowego odtworzenia elementów krajobrazu urządzonego. Zabrania się na tym obszarze lokalizacji strefy obiektów o dużej kubaturze, a także nienawiązujących do tradycyjnej zabudowy. Nowa zabudowa powinna być zlokalizowana na historycznie zagospodarowanym terenie, zgodnie z wytycznymi chroniącymi układ ruralistyczny. Należy zachować naturalną rzeźbę terenu z ukształtowanymi jarami oraz wąwozami. Obiekty kubaturowe o powierzchni zabudowy powyżej 180 m² oraz wysokości powyżej 8,5 m do szczytu kalenicy zaleca się uzgadniać z Urzędem Ochrony Zabytków.

Na terenie Gminy Zarszyn wyznaczono następujące obszary ochrony krajobrazowej: strefa K1 (obejmująca obszary miejscowości: Jaćmierz, Posada Jaćmierska, Bażanówka), strefa K2 (obejmująca tereny miejscowości: Długie i Nowosielce), strefa K3 (obejmująca obszary miejscowości: Zarszyn i Posada Zarszyńska), strefa K4 (obejmująca teren wsi Pielnia).

Szczegółowe zapisy studium dotyczą ochrony w strefie K układów ruralistycznych wraz z zabytkową zabudową, kapliczkami, figurami i pomnikami. Na tym obszarze wskazane jest maksymalne zachowanie istniejących już układów działek, bez dalszego ich dzielenia. Natomiast nowa zabudowa powinna swoją bryłą oraz detalami nawiązywać do historycznych rozwiązań architektonicznych, gdzie najbardziej wskazane do realizacji są obiekty parterowe o rzucie wydłużonego prostokąta. Układ zabudowy powinien wynikać

z historycznego układu zabudowy wiejskiej, zalecane jest utrzymanie istniejącej drewnianej zabudowy. Podczas remontów obiektów nienawiązujących do historycznej zabudowy należy dokonywać ich korekty estetycznej np. poprzez wprowadzenie tradycyjnej formy dachu z pokryciem w formie dachówki ceramicznej. Ochroną należy również objąć kapliczki i krzyże przydrożne, które posiadają duże walory artystyczne i historyczne. Niezbędne są konsultacje z Urzędem Ochrony Zabytków przy każdorazowym podejmowaniu prac renowacyjnych przy tych obiektach.

Zapisy cytowanego studium wprowadzają również krótkie wytyczne dotyczące cmentarzy. Ochroną konserwatorską objęto cmentarze posiadające nagrobki o wartościach artystycznych, historycznych, kaplice grobowe, kostnice oraz starodrzew, jako wyodrębnioną zabytkową część, z pozostawieniem pozostałego terenu do dalszych pochówków.

Ochroną konserwatorską w Studium objęto również stanowiska archeologiczne. Wskazano, że na terenie gminy Zarszyn znajduje się 263 stanowiska archeologiczne (jest to niepełna ich liczba), jednak tylko dwa wpisane są do rejestru zabytków – w Jaćmierzu (stan. 5/AZP 112-76/5, nr rej. A-81/93) oraz w Nowosielcach (stan. 1/AZP 113-77/61, nr rej. A-483/69). Zapisy Studium zwracają szczególną uwagę na duże stanowiska archeologiczne o powierzchni od 1 do 15 ha, w większości będące osadami wielokulturowymi, zlokalizowanymi w pobliżu cieków wodnych, w miejscach dogodnych dla osadnictwa. Wskazano, że wszystkie stanowiska w wyniku rozwoju infrastruktury technicznej, intensyfikacji uprawy roli, erozji gleby, są potencjalnie narażone na zniszczenie. Ze względu na stopień zagrożenia i wartość poznawczą tych stanowisk, w celu ochrony archeologicznego dziedzictwa kulturowego – zdaniem autorów opracowania – należy przyjąć odpowiednie metody postępowania. Stanowiska o dużej wartości kulturowej należy otoczyć ścisłą ochroną konserwatorską, wpisując je do rejestru zabytków, natomiast na stanowiskach określanych jako ślady i punkty osadnicze należy przeprowadzić okresowe inspekcje konserwatorskie. Szczególną ochroną należy otoczyć stanowiska narażone na zniszczenie w wyniku rozbudowy wsi.

Kolejnym ważnym dokumentem jest Strategia Rozwoju Gminy Zarszyn do roku 2025 przyjęta Uchwałą Nr XVII/134/2016 Rady Gminy Zarszyn z dnia 27 stycznia 2016 roku. Opracowanie jest dokumentem określającym kierunki rozwoju gminy oraz podstawowym narzędziem zarządzania strategicznego dla władz samorządowych. Realizacja *Strategii* ma stymulować zrównoważony rozwój gminy i prowadzić do

odczuwalnej poprawy jakości życia mieszkańców. Zamiarem jej twórców jest, aby wypełniały ją nie tylko władze gminy, lecz wszystkie instytucje i organizacje prowadzące tutaj działalność oraz by była wyznacznikiem inicjatyw, wokół których jednoczą się mieszkańcy.

Rozdział poświęcony potencjałowi kulturowemu wskazuje na zachowane dziedzictwo materialne, które znacząco wpływa na rozwój społeczny i gospodarczy lokalnego środowiska. Zestawienie zabytków gminy ujęto w tabeli z krótkim opisem oraz zdjęciem każdego obiektu. Zamieszczono krótką informację, iż w celu ochrony dziedzictwa kulturowego i krajobrazu wsi gminnej, nadania odpowiedniej rangi w strukturze całego powiatu, zwiększenia stopnia ich ekspozycji wyodrębnia się następujące strefy o zróżnicowanych kierunkach działań i zasadach zagospodarowania:

A - Strefa pełnej ochrony konserwatorskiej, B - Strefa ochrony zachowanych elementów zabytkowych, K - Strefa ochrony krajobrazu.

Do najważniejszych zabytków z tereny gminy Zarszyn zaliczono:

1. Kościół polskokatolicki w Bażanówce z 1925 r.
2. Zespół dworski w Bażanówce z 1850 r.
3. Kościół parafialny w Jaćmierzu z lat 60-tych XVIII w.
4. Park dworski i spichlerz w Jaćmierzu z XIX w.
5. Dawna szkoła elementarna w Jaćmierzu z 1899 r.
6. Dom w Jaćmierzu, Rynek 68 z poł. XIX w.
7. Dom „Kasa Stefczyka” w Jaćmierzu, Rynek 137 z pocz. XX w.
8. Plebania w Jaćmierzu z lat 1924-1927.
9. Kościół parafialny w Nowosielcach z 1933 r.
10. Dwór w Nowosielcach z XVIII/XIX w.
11. Cerkiew greckokatolicka w Odrzechowej (obecnie kościół rzymskokatolicki) wraz z cmentarzem i ogrodzeniem z 1813 r.
12. Dwór w Odrzechowej z 2 poł. XIX w.
13. Cerkiew greckokatolicka w Pielni (obecnie kościół rzymskokatolicki) z 1805 r.
14. Zespół dworski w Posadzie Jaćmierskiej z 2 poł. XIX w.
15. Stodoła w zagrodzie nr 9 w Posadzie Jaćmierskiej z końca XIX w.
16. Park dworski w Posadzie Zarszyńskiej.
17. Kościół parafialny w Zarszynie z 1872 r.
18. Dworzec kolejowy w Zarszynie z 1884 r.

Rozdział dotyczący potencjału turystycznego w Gminie Zarszyn wskazuje walory krajobrazowo-antropogeniczne, jako cel ruchu turystycznego. Zabytki zestawiono w formie tabeli z ogólną liczbą obiektów.

Diagnoza jakościowa potencjału kulturowego wykazała zły stan niektórych zabytków wpisanych do rejestru zabytków oraz gminnej ewidencji zabytków.

Jako jeden z problemów i potrzeb rozwojowych w dziedzinie kultury wskazano niepełne wykorzystanie wysokiego potencjału kulturowego ze względu na braki w infrastrukturze oraz wyposażeniu gminnych instytucji kultury. Analiza SWOT wskazuje m.in. bogate dziedzictwo kulturowe, w tym zabytki jako silne strony Gminy Zarszyn.

Jako cel strategii w kwestii ochrony zabytków wpisana została poprawa stanu zachowania obiektów zabytkowych, a także aktywności gminy w promowaniu i podtrzymywaniu dziedzictwa kulturowego. Jako zadania służące realizacji tego celu wymieniono restaurowanie i utrzymywanie w dobrym stanie technicznym zabytkowych obiektów oraz zabytków ruchomych, a także zabezpieczanie ich przed pożarami, kradzieżami oraz innymi zagrożeniami. Aby zwiększyć aktywność gminy w promowaniu dziedzictwa kulturowego założono podniesienie atrakcyjności i rozszerzenie oferty imprez i wydarzeń kulturalnych, a także współpracę z ośrodkami zagranicznymi oraz zwiększenie dostępności obiektów kultury. Do kolejnych zadań zaliczono aktywizowanie organizacji pozarządowych oraz różnych nieformalnych grup mieszkańców w zakresie aktywnego spędzania czasu wolnego z wykorzystaniem istniejącej infrastruktury oraz aktywizowanie społeczności w kultywowaniu lokalnych tradycji i dziedzictwa lokalnego.

Gmina Zarszyn posiada kilka Planów Odnowy Miejscowości. Jednakże zapisy tylko trzech z nich odnoszą się do obiektów zabytkowych. Należy zwrócić uwagę, że część tych dokumentów utraciła ważność czasową i nie wykonano dotychczas ich aktualizacji.

Plan odnowy miejscowości Długie przyjęto Uchwałą XVII/129/08 Rady Gminy Zarszyn z dnia 25 czerwca 2008 roku. Dokument ukierunkowany jest na zagadnienia społeczno-kulturowe. Przedsięwzięcia w nim zawarte mają na celu podtrzymanie lub otworzenie atrakcyjności wsi. Realizacja zadań planu ma przyczynić się do integracji społeczności lokalnej oraz rozwoju społeczno-kulturowego.

Głównymi walorami zabytkowymi miejscowości Długie są gorzelnia, pomnik poświęcony poległym w czasie I i II wojny światowej, a także kapliczki i krzyże przydrożne oraz domy drewniane z początku XX wieku. Zadanie, które zaplanowano do realizacji w dziedzinie ochrony zabytków nosi nazwę „Nasz Kościół”. Do jego założeń

zaliczono remont elewacji zewnętrznej kościoła parafialnego w Długiem, wstawienie okien witrażowych, remont schodów, budowę parkingu oraz montaż platformy dla niepełnosprawnych.

Plan odnowy miejscowości Odrzechowa na lata 2008-2017 zawiera analizę obecnego stanu zasobów materialnych i niematerialnych sołectwa Odrzechowa oraz sołectwa Pastwiska, a także wskazuje kierunki rozwoju i działania mające na celu wzrost ekonomiczny miejscowości, wzrost atrakcyjności turystycznej oraz zwiększenie świadomości kulturowej mieszkańców.

Analiza zasobów w aspekcie środowiska kulturowego miejscowości Odrzechowa wykazała potrzebę remontu zabytków architektury sakralnych, czyli cerkwi greckokatolickiej z 1813 roku oraz dzwonnicy z 1850 roku. Podkreślono również konieczność konserwacji nagrobków i krzyży łemkowskich, które powinny znaleźć się w specjalnej zabytkowej części cmentarza jako ważny element dziedzictwa kulturowego. Zaznaczono, że remontu wymaga także zespół dworsko-parkowy znajdujący się obecnie w stanie ogólnego zaniedbania (zapis ten w kontekście dworu jest już nieaktualny, jako że obiekt został przed kilkoma laty wyremontowany). Ocena zasobów środowiska kulturowego wykazała duże znaczenie wspomnianych zabytków.

W celu poprawy atrakcyjności turystycznej plan odnowy zakłada stworzenie „wioski łemkowskiej”, sięgającej w swej filozofii do kilkusetletniego dziedzictwa kulturowego mieszkającej tam do 1946 roku ludności. Lokalizacja tej wioski miałaby się znajdować na terenie dworsko-parkowym. Wioska ta miałaby się składać z dworu, karczmy, kilku chyży, z odbudowanym stopniem wodnym na Czernisławce.

Miejscowość Pastwiska pomimo niewielkiej powierzchni charakteryzuje się malowniczym położeniem oraz bogactwem środowiska naturalnego. Do walorów środowiska kulturowego zalicza się kapliczka wybudowana przez rodzinę Russockich, podworski park Russockich, cmentarz choleryczny z roku 1875 oraz 1889, a także pomnik czechosłowackiego porucznika Frantiska Geislera poległego w czasie II wojny światowej. Analiza planu nie obejmuje szczegółowych wytycznych dotyczących kierunku rozwoju w dziedzinie ochrony zabytków.

Plan odnowy miejscowości Zarszyn został przyjęty Uchwałą XVI/123/2008 Rady Gminy Zarszyn w dniu 16 maja 2008 roku. Dokument ten jest jednym z najważniejszych elementów odnowy wsi, jej rozwoju oraz poprawy warunków pracy i życia mieszkańców. Głównym celem planu jest wskazanie działań mających poprawić jakość funkcjonowania na obszarach wiejskich poprzez zaspokojenie potrzeb społecznych oraz kulturalnych

mieszkańców, a także promowanie obszarów wiejskich. Podjęcie tych działań ma umożliwić zachowanie dziedzictwa kulturowego i wpłynąć na wzrost atrakcyjności tych obszarów pod względem ich atrakcyjności turystycznej.

Analiza zasobów gminy w aspekcie środowiska kulturowego wykazała duże znaczenie zabytków oraz walorów architektury wiejskiej. Jako jeden z najcenniejszych zabytków sakralnych gminy wskazano kościół pw. św. Marcina w Zarszynie, pochodzący z drugiej połowy XIX wieku. Na uwagę zasługuje też cmentarz parafialny w Zarszynie wraz z zabytkową kaplicą poświęconą rodzinie Kazimierza Ostaszewskiego, właściciela miejscowości w latach 1842-1845. Do ważnych zabytków małej architektury zaliczono przydrożne krzyże oraz kapliczki.

Głównymi założeniami planu odnośnie odnowy miejscowości w kwestii dziedzictwa kulturowego jest wykonanie prac renowacyjno-konserwatorskich w kościele pw. św. Marcina w Zarszynie wraz z zagospodarowaniem terenu przykościelnego, a także remont i adaptację pomieszczeń zabytkowej starej plebanii. Plan zakłada również odnowę i konserwację lokalnych pomników historii i obiektów architektury sakralnej.

Koncepcja Rewaloryzacji i Architektonicznego Ukształtowania Krajobrazu Zieleńca na Placu Rynkowym w Jaćmierzu to dokument opracowany w październiku 2003 roku, mający na celu korektę estetyczną całego założenia oraz nadanie formy zgodnej z jego przeznaczeniem i przesłankami historycznymi. Pierwszy rozdział koncepcji zawiera zarys historyczny Jaćmierza, wybrane elementy rozplanowania miejscowości, zagospodarowanie placu rynkowego wraz z wytycznymi konserwatorskimi. Kolejne rozdziały zawierają zdjęcia stanu istniejącego placu rynkowego oraz plansze ilustrujące koncepcję architektonicznego zagospodarowania rynku.

Autor opracowania wskazuje, że w okresie lokacyjnym miasteczko posiadało dwa przedmieścia. W centrum miejscowości wytyczono natomiast prostokątny rynek rozciągnięty z północy na południe. Z placem rynkowym połączono od północy dwa zespoły: kościelny i dworsko-parkowy. Na zachód od rynku założono cmentarz parafialny. Wzdłuż północnej pierzei rynkowej przebiega stary trakt komunikacyjny tzw. „Wielki Gościniec”. Układ przestrzenny Jaćmierza oprócz części zachodniej zachował się w formie z okresu lokacji. Zabudowa pierzei rynkowych jest w przeważającej części drewniana. Najstarsze budynki, usytuowane szczytowo do ulic, wzniesiono w połowie XIX wieku. W środku rynku założono niewielki park, w którym znajduje się figura Matki Bożej. W centrum parku znajdują się dwa trawniki ograniczone żywopłotami grabowymi. Przed

pierzeją zachodnią widnieją lipy, kasztanowce oraz lipy, natomiast w północno-zachodnim narożniku zasadzony został kasztanowiec, a także wierzby. W projektowanej koncepcji zaproponowano pozostawienie dużych drzew liściastych w okolicach Domu Ludowego oraz sklepu, natomiast pozostałe drzewa w północnej krawędzi rynku mają zostać przesadzone, a wierzby usunięte. Zaproponowano niewielką korektę niskiej zieleni, a także likwidację żywopłotu grabowego i stworzenie terenu zasianego trawą. Przez środek placu z kierunku północno-zachodniego i południowo-wschodniego zaprojektowano ciąg pieszo-widokowy na Pomnik Grunwaldzki. W koncepcji zaproponowano również przesunięcie przystanku autobusowego na nowe miejsce oraz wprowadzenie oświetlenia stylizowanymi latarniami i postawienie ławek.

Na terenie Gminy Zarszyn obowiązuje 20 Miejscowych Planów Zagospodarowania Przestrzennego, jednak tylko jeden posiada zapisy dotyczące ochrony zabytków.

Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Zarszyn w miejscowościach Jaćmierz, Posada Jaćmierska, Bażanówka – etap I przyjęto Uchwałą Nr XXVI/227/2013 Rady Gminy Zarszyn w dniu 7 lutego 2013 roku. Plan obejmuje obszar o powierzchni 64 ha. Dla ochrony dziedzictwa kulturalnego oraz zabytków ustalono Strefę Ochrony Konserwatorskiej, którą objęto zespół parkowy w Jaćmierzu wraz ze stawami oraz spichlerzem, wpisanego do rejestru zabytków decyzją nr A-317 z dnia 1 września 1994 roku. Wspomniany zespół znajduje się na terenie zieleni parkowej w granicach wskazanych na rysunku planu. Założenia planu zakładają rewaloryzację zieleni na terenie parku z zachowaniem w maksymalnym stopniu istniejącego zasobu roślinności, nawiązując do historycznego układu parku. Ustalono, iż należy utrzymać istniejące alejki oraz ścieżki, a także zrehabilitować istniejący staw wraz z groblami. Na terenie zespołu parkowego wprowadzono zakaz lokalizacji obiektów kubaturowych oraz wycinania drzew i krzewów, z wyjątkiem zabiegów pielęgnacyjnych oraz z uwagi na zagrożenie bezpieczeństwa ludzi.

Zapisy planu obejmują również ochroną istniejące na tym terenie stanowiska archeologiczne:

- Jaćmierz, stanowisko nr 5 (AZP 112-76/5), czyli ślady osadnictwa z epoki brązu;
- Jaćmierz, stanowisko nr 7 (AZP 112-76/7), czyli ślady osadnictwa z okresu prehistorycznego;
- Jaćmierz, stanowisko nr 8 (AZP 112-76/8), czyli ślady osadnictwa z epoki średniowiecza;

- Posada Jaćmierska, stanowisko nr 3 (AZP 112-77/11), czyli ślady osadnictwa z późnego okresu wpływów rzymskich.

6. OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA ZASOBU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO.

a. Zarys historii obszaru gminy Zarszyn.

Gmina Zarszyn leży na terenie południowo-wschodniej Polski. Po reformie administracyjnej kraju od 1 stycznia 1999 roku wchodzi w skład powiatu sanockiego, województwa podkarpackiego. Tereny gminy położone są w Dołach Jasielsko-Dukielskich pomiędzy Karpatami a Pogórzem Karpackim. Okolice Zarszyna historycznie związane są z Ziemią Sanocką.

Gmina Zarszyn, w obecnym kształcie administracyjno-terytorialnym, powstała w 1973 roku, w wyniku przeprowadzonej reformy systemu administracyjnego kraju. Należało do niej wówczas 12 miejscowości. W roku 1990 odłączyły się trzy z nich: Besko, Mymoń i Poręby, tworząc oddzielną jednostkę administracyjną.

Obecnie w skład gminy wchodzi 11 sołectw: Bażanówka, Długie, Jaćmierz, Jaćmierz Przedmieście, Nowosielce, Odrzechowa, Pastwiska, Pielnia, Posada Jaćmierska, Posada Zarszyńska, Zarszyn.

Gmina Zarszyn położona jest przy głównym szlaku komunikacji drogowej i kolejowej Krosno – Sanok, prowadzącym w Bieszczady, a dalej na Słowację oraz na Ukrainę. Gmina sąsiaduje z gminami: Besko, Bukowsko, Sanok oraz Rymanów.

Według danych na dzień 31 grudnia 2016 roku obszar Gminy Zarszyn zamieszkuje 9 340 osób, zaś powierzchnia gminy obejmuje 10 596 ha.

Najstarsze ślady osadnictwa człowieka na tym terenie pochodzą z młodszej epoki kamienia (5000 – 1700 lat p.n.e.). Są to m.in. kamienne narzędzia odkryte w Odrzechowej i Pielni. Z epoki brązu pochodzi, znaleziony w Zarszynie, skarb brązowy (naszyjniki, naramienniki, szpile, paciorki). Epokę żelaza reprezentują liczne znaleziska monet (m.in. z Jaćmierza), przedmioty codziennego użytku importowane z południa Europy. Świadczą one o istnieniu szlaku handlowego, prowadzącego przez Ziemię Sanocką. Nasilenie procesów osadniczych następuje w XIII wieku, natomiast z XIV wieku pochodzą pierwsze wzmianki historyczne o niektórych miejscowościach obecnej gminy.

Poniżej przedstawiono w układzie alfabetycznym zarys historii poszczególnych miejscowości.

Bażanówka leży na północny wschód od Zarszyna. Pierwsza wzmianka o wsi pochodzi z 1429 roku. Nosiła wówczas nazwę Jaczmiszka Wola. Założycielem osady był syn rycerza Ferdynanda Mysnara, któremu ziemię tę nadał król Władysław Jagiełło. W dokumencie z 1442 roku mowa jest o „villa Jaczimizsanda alias Baszanowka”. W XV wieku spotyka się nazwy: Basanowka, Bazanowka, Baszanowka. Obecna nazwa miejscowości utrwaliła się na przełomie XVIII i XIX wieku. Od początków swego istnienia wieś była związana, zarówno historycznie jak i administracyjnie, z Jaćmierzem i Posadą Jaćmierską. Bażanówka w swej historii była własnością prywatną i w ciągu wieków często zmieniała właścicieli. Ostatnim dziedzicem wsi był Kazimierz Laskowski. Na początku XVIII wieku mieszkańców wsi zdziesiątkowała epidemia cholery. W czasie II wojny światowej działał tu ruch oporu, istniał punkt przerzutowy na Węgry, prowadzono tajne nauczanie, docierała prasa podziemna, funkcjonowała służba sanitarna. Na łąkach Bażanówki przygotowano lotnisko dla lekkich rosyjskich samolotów. Po II wojnie wieś się rozbudowała.

Długie jest wsią sąsiadującą z Zarszynem od strony wschodniej. Po raz pierwszy występuje w dokumencie z 1395 roku, w którym król Władysław Jagiełło nadaje Długie, Zarszyn i Posadę Zarszyńską Jachnikowi ze Soswieszowa. Długiego dotyczy także wzmianka w dokumencie z 1390 roku, a dotyczącym Jaćmierza. W opisie granic Jaćmierza wymieniono „...campum dictum Długie pole”. W 1395 roku nazwa wsi brzmiała Długe, w 1464 roku Długye, w 1477 roku Długa, a w 1589 roku Długie. W 1678 roku spotykamy już nazwę Długie. W latach 1625-1773 właścicielami wsi byli krośnieńscy jezuici, którzy odbudowali wieś po zniszczeniu przez Tatarów w 1624 roku. W połowie XIX wieku wieś zdziesiątkowała epidemia tyfusu. W czasie, kiedy właścicielem Długiego był Jan Wiktor, we wsi funkcjonowała gorzelnia, jedna z siedmiu w powiecie sanockim. W czasie obu wojen światowych wieś poniosła straty zarówno ludnościowe jak i materialne. W okresie okupacji ludność Długiego włączyła się czynnie w walkę z hitlerowcami. Zorganizowano szlaki kurierskie i trasy przerzutowe na Węgry. Jeden z bardziej znaczących punktów przerzutowych znajdował się pod Stachanowem. Działała też Szkoła Podoficerska. Mieszkańcy dzielnie stawili opór UPA. Obecnie Długie jest największą ludnościowo wsią gminy.

Jaćmierz leży na północny wschód od Zarszyna, u podnóża Pogórza Dynowskiego. Historia osady liczy sobie już ponad 600 lat. W 1390 roku król Władysław Jagiełło nadał wieś Myssnarowi. W 1428 roku Jaćmierz był jeszcze wsią, ale już zapiski z 1437 roku wymieniają miasto Jaćmierz, Przedmieście oraz Wolę. W tym czasie, był prywatnym

miastem rodu Jaćmierskich. Miastu nadano nazwę wsi, na której zostało założone. Brzmiała ona wówczas Jacimirz. Natomiast wieś otrzymała nazwę Posady lub Przedmieścia. Niebawem wieś nazwano Posadą Jaćmierską i równocześnie rozróznilo Posadę Górną i Dolną. W XV wieku istniały w mieście dwa dwory, z których jeden był budowlą warowną. Od połowy XVI stulecia miasto miało prawo organizowania cotygodniowych targów we wtorki oraz czterech jarmarków rocznie. Do I wojny światowej jarmarki te cieszyły się uznaniem wśród kupców handlujących bydłem i końmi z Węgier, Czech, Krakowa i Sandomierza. W 1624 roku spalili miasto Tatarzy. W XVIII wieku w mieście funkcjonował szpital ubogich. Od 1921 roku w Jaćmierzu istnieje kościół polskokatolicki. W 1934 roku Jaćmierz utracił prawa miejskie. W czasie II wojny światowej Jaćmierz był jednym z większych ośrodków tajnego nauczania na Podkarpaciu oraz ważnym punktem działalności ruchu oporu.

Nowosielce położone są nad Pielnicą, przy drodze do Sanoka. Nie jest znana data powstania wsi. Najstarsza o niej wzmianka pochodzi z 1390 roku i zawarta jest w dokumencie, w którym król Władysław Jagiełło nadaje Fryderykowi Mysnarowi Jaćmierz. Dokumentem z 1426 roku Nowosielce, wieś królewska, przeniesiono z prawa wołoskiego na prawo niemieckie. W 1624 roku wieś spalili Tatarzy. Z końcem XIX stulecia stała we wsi drewniana cerkiew parafialna, do której uczęszczali wierni również z Bażanówki, Długiego, Zarszyna i Posady. Do II wojny światowej we wsi mieszkali Polacy i Rusini. W noc Sylwestrową 1945 roku oddziały UPA napadły na Nowosielce wysadzając stację kolejową, pałac budynki i mordując ludność. Po zakończeniu wojny ludność rusińską wysiedlono do krajów byłego ZSRR. Od 1958 roku we wsi, w dworze, funkcjonuje Zespół Szkół Rolniczych.

Odrzechowa położona jest na południowy zachód od Zarszyna. Najstarsze ślady osadnictwa w tym regionie pochodzą z młodszej epoki kamienia (ok. 4500-1700 lat p.n.e.). Odrzechowa powstała najpóźniej w XIV wieku, chociaż pierwszy raz widnieje w dokumencie z 1419 roku. Już wówczas była wsią rozległą. W 1420 roku sołtysem wsi był szlachcic Alko Rusin. W 1442 roku, oprócz kniazia poświadczona jest osoba krajnika, którym był wówczas Hriczko. Odrzechowa, założona na prawie wołoskim zasiedlona została przez osadników wołosko-ruskich. W okresie reformacji, Odrzechowa sprzyjała arianom i była jednym ze znaczniejszych ośrodków reformacji w regionie. W 1623 roku wieś spustoszyli Tatarzy. W 1777 roku wybuchł we wsi pożar, który strawił m.in. księgi metrykalne i parafialne. W tym samym, XVIII stuleciu, pasmo klęsk spowodowała epidemia dżumy i plaga szarańczy. W 1811 roku, na licytacji tutejszy folwark zakupił

Ignacy Urbański. W 1880 roku wieś liczyła 2054 mieszkańców, w tym 1800 grekokatolików i 30 Żydów. Funkcjonowała jednoklasowa szkoła. Właściciel folwarku Władysław Morawski gospodarzył na 2582 morgach, zaś chłopci użytkowali 3487 morgów ziemi. Folwark specjalizował się w hodowli bydła półkrwi simentalskiej. Przed II wojną światową było we wsi 428 gospodarstw oraz dwa folwarki: Jana Morawskiego i Heleny Russockiej. Na Czernisławce, powyżej dworu, funkcjonowały dwa młyny wodne, zaś w dole, przy potoku, tartak parowy. Józef Morawski w 1928 roku został posłem na sejm. Przed I wojną światową istniała we wsi szkoła tkacka. W wyniku obu wojen światowych wieś została poważnie zniszczona. W czasie okupacji hitlerowskiej we wsi funkcjonowała ukraińska szkoła przysposobienia rolniczego. W czasie działań frontowych w 1944 roku zginęło 14 mieszkańców Odrzechowej, a zniszczeniu uległo 322 budynki. 16 września 1945 roku koło wsi schroniła się ścigana przez Wojsko Polskie przybyła z Huculszczyzny sotnia z kurenia UPA „Pruta”. Zaskoczona przez wojsko, została rozbita. Ostatni napad upowców na wieś miał miejsce 2 czerwca 1947 roku. Po zakończeniu działań wojennych, mieszkających tu Rusinów wysiedlono do ZSRR, a z istniejących 600 gospodarstw pozostało zaledwie 100. Po parcelacji gruntów znaczną część ziemi przejęło państwo tworząc Zootechniczny Zakład Doświadczalny. Dziś ZZD gospodaruje na 1000 ha, co stanowi 10% areału gminy i zajmuje się m. in. hodowlą koni huculskich. Nieskażone środowisko sprzyja rozwojowi agroturystyki.

Pastwiska leżą na południowy zachód od Zarszyna. Jej dzieje łączą się ściśle z Odrzechową, jako że stanowiły integralną część tej wsi. Jeszcze w 1889 roku nie miały nawet statusu przysiółka. Na mapie z 1880 roku jest tu zaznaczony folwark i kilkanaście zabudowań. Na kolejnej mapie z 1902 roku w miejscu folwarku, gdzie dzisiaj znajdują się zabudowania osiedla Instytutu Zootechniki, zaznaczony jest dwór, należący do rodziny Russockich. Przed II wojną światową było tu 30 gospodarstw, dwór i folwark należący do Zofii i Zygmunta Russockich, o powierzchni 292 ha. Źródła historyczne podają, że w Pastwiskach odkryte zostały pokłady czarnego wosku, do dzisiaj nie eksploatowane. Od 21 listopada 2000 roku Pastwiska mają status sołectwa.

Pielnia położona jest na południowy zachód od Zarszyna, nad rzeką Pielnicą. Powstała w 2 połowie XIV wieku. Jej pierwszym właścicielem, z nadania króla Władysława Jagiełły, został w 1387 roku Mikołaj Skalka. W tym czasie wieś nosiła nazwę Nowa Wola. Rejestr z 1577 roku wymienia trzyczęści wsi: „Piella Superior, Piella Inferior, Piella Skalczyzna”. W 1624 roku spustoszyli ją Tatarzy. Ostatnim właścicielem majątku był Eustachy Ryłski. Znaczne straty materialne i ludnościowe poniosła Pielnia w czasie obu

wojen światowych. Mieszkali tu zarówno Polacy jak i Rusini. W latach 1946-1947 wieś nękały oddziały UPA, niszcząc i paląc zabudowania. Z pożogi ocalało jedynie 10 domów. Konsekwencją tych dramatycznych wydarzeń było wysiedlenie ludności ruskiej na tereny byłego ZSRR. Obecnie wieś jest osadą typowo rolniczą, a gospodarstwa mają średnio ponad 10 ha.

Posada Jaćmierska jest położona na północ od Zarszyna, przy drodze z Zarszyna do Brzozowa. Wieś ta nierozzerwalnie związana jest z Jaćmierzem. Najstarsza informacja pisana o Posadzie Jaćmierskiej pochodzi z 1390 roku, wówczas król Jagiełło nadał dzisiejszą Posadę Jaćmierską Fryderykowi Mysnarowi rodem z Miśni, za zasługi wojenne. Źródła z końca XVII i XVIII wieku potwierdzają, że założonemu miastu nadano dotychczasową nazwę wsi, która brzmiała „Jacimirz”, a wieś otrzymała nazwę Posady Jaćmierskiej. Na przełomie wieków zmieniali się właściciele Jaćmierza i Posady Jaćmierskiej. Od 1829 roku dobra jaćmierskie pozostawały własnością czterech pokoleń Grotowskich, aż do momentu parcelacji dóbr dworskich w 1945 roku. Po II wojnie światowej wieś odbudowano i rozbudowano.

Posada Zarszyńska graniczy od wschodu z Zarszynem. W dawnych czasach stanowiła wraz z Zarszynem i Długiem jedną całość. Posada jest miejscowością starszą od Zarszyna i swoją nazwę otrzymała po jego założeniu. Do początków XIX stulecia występowała jako „suburbium Zarszyn”. Przeprowadzone badania archeologiczne dowodzą, że istniał tu obronny dwór, usytuowany na wyspie pośrodku stawu. Dwór Wiktorów został zniszczony w czasie II wojny światowej. Folwark w Posadzie składał się z dworu, oranżerii oraz budynków gospodarczych: stajni, obór, stodół, spichlerzy, młyna, browaru, kuźni i czworaków, w których mieszkali pracownicy i służba.

Zarszyn jest wsią będącą siedzibą gminy; do 1955 roku był miastem. Dokładna data lokacji Zarszyna nie jest znana. Po raz pierwszy występuje w dokumencie z 1395 roku, w którym Władysław Jagiełło nadał miasto Zarszyn wraz z Posadą Zarszyńską i Długiem Jachnikowi ze Soswieszowa. W dokumencie tym miejscowość ta nazwana została Szarschin. W 1434 roku nosi nazwę Zarschin, w 1589 Zarszin, w 1646 Zarschschin, Sarchin. Zarszyn założyli koloniści niemieccy korzystając z prawa magdeburskiego. Kolejnymi właścicielami dóbr zarszyńskich byli Krzczon z Kozichłów, kasztelan sądecki i jego synowie Jani Krystyn. Oni to, na prośbę mieszczan zarszyńskich, nadali mieszkańcom tzw. prawa zarszyńskie. W 1439 roku majątek, w drodze sprzedaży, przeszedł w ręce Piotra Smolickiego. W 1458 roku Piotr zapisał synom swego brata Mikołajowi i Stanisławowi 1/3 Zarszyna z Posadą i Długiem. Kolejnymi właścicielami

dóbr byli Zarszyńscy i Pieniążkowie. Mieszczanie, poza uprawą roli, trudnili się rzemiosłem, głównie szewstwem i tkactwem. Z czasem nastąpił upadek rzemiosł, a głównym źródłem utrzymania została uprawa roli. Od 1625 roku dobra zarszyńskie były własnością jezuitów z Krosna i taki stan trwał aż do kasaty zakonu. W 1624 roku Zarszyn spustoszyli Tatarzy, z trudem podźwignięty, spłonął w 1667 wraz z ratuszem, folwarkiem i browarem. Kolejne zniszczenia dotknęły miasto w 1676 roku. W związku z ciężarami nałożonymi na miasto w czasie wojny północnej, wyniszczone kontrybucjami, opustoszało, a pozostali w nim mieszkańcy z trudem zdobywali środki na przeżycie. Kolejną troską zarszynian były ciągle spory graniczne między właścicielami Zarszyna i Beska. Obie własności dzielił Wisłok, który niespodziewanie, w XV stuleciu zmienił koryto przesuwając się bliżej Zarszyna. Spory dotyczyły więc gruntów leżących między starym a nowym Wisłokiem i trwały aż do I rozbioru Polski. Po kasacie zakonu jezuitów, w 1773 roku, drogą licytacji ogłoszonej przez rząd austriacki, dobra zarszyńskie nabył Wilhelm Siemieński z Biecza. Nowy dziedzic zawarł ugodę z właścicielami Beska i Jaćmierza. Ustalona wówczas granica między poszczególnymi miejscowościami obowiązuje do dzisiaj. W 1845 roku dobra zarszyńskie należały do Kazimierza Ostaszewskiego, a następnie, do 1944 roku, do rodziny Wiktorów. I wojna światowa przyniosła Zarszynowi straty ludnościowe i materialne. W 1915 roku, od ostrzału artylerii austriackiej zginęło 23 mieszkańców, spłonęło 260 domów, zniszczony został też kościół. Po zakończeniu ofensywy rosyjskiej natychmiast przystąpiono do odbudowy. 9 września 1939 roku do Zarszyna wkroczyły wojska niemieckie. Rozpoczęła się okupacja. Mieszkańcy Zarszyna aktywnie włączyli się w walkę z najeźdźcą. Zawieszono działalność organizacji społecznych, przez rok nie funkcjonowała szkoła. Na roboty przymusowe do Rzeszy wywieziono 52 osoby. 9 VIII 1944 roku do Zarszyna wkroczyły oddziały radzieckie.

b. Krajobraz kulturowy.

Krajobraz kulturowy to – zgodnie z definicją zawartą w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka.

Gmina Zarszyn położona jest w południowo-wschodniej Polsce, w województwie podkarpackim, w powiecie sanockim. Leży w obrębie Dołów Jasielsko-Sanockich, a jej południowa część zajmuje fragment Pogórza Karpackiego. Gmina Zarszyn położona jest w dorzeczu Wisłoka, który przepływa zachodnim jej skrajem, a przepływająca przez gminę rzeka Pielnica jest jej prawym dopływem. Większość miejscowości współtworzących gminę leży nad Pielnicą, bądź potokami stanowiącymi jej dopływ. Duże obszary leśne, urozmaicona rzeźba terenu, małe uprzemysłowienie, brak zakładów uciążliwych dla środowiska stwarzają możliwość wykorzystania lasów do celów turystycznych. Oprócz zwartych masywów leśnych, na obszarze gminy występują liczne, niewielkie zagajniki, pozostałości parków dworskich i pojedyncze okazy pomnikowych drzew (przy kościele w Zarszynie, w parku podworskim w Zarszynie, w Odrzechowej, Pielni, Nowosielcach, Jaćmierzu). Urozmaiceniem krajobrazu są niewielkie potoki wpadające do Pielnicy, stawy oraz rozległe pastwiska. Klimat gminy jest charakterystyczny dla obszarów Pogórza. Powierzchnia gminy wynosi 106 km².

W taki naturalny krajobraz wpisuje się działalność człowieka, która na przestrzeni wieków znacznie zmieniała teren obecnie istniejącej gminy Zarszyn. W przeszłości gmina nie posiadała jednolitego oblicza etnicznego. Elementy etniczne, zachowując cechy odrębne, przenikały się i wpływały na siebie, co w rezultacie doprowadziło do wytworzenia wielonarodowej kultury, dziś widocznej w postaci zachowanych obiektów dawnej architektury, przede wszystkim sakralnych. Już samo ich rozmieszczenie wskazuje na charakter etniczny danej miejscowości. Na terenie gminy znajdują się dawne cerkwie greckokatolickie, rzymskokatolickie kościoły i świątynie polskokatolickie. Świeckie budynki o charakterze mieszkalnym i gospodarczym znajdują się w każdej miejscowości gminnej. Pierwotnie budowane one były według wcześniej przyjętego założenia. Do dziś większość układów ruralistycznych wiosek jest zatarta, co w głównej mierze spowodowane jest nową zabudową, która nie dostosowuje się do zastanego układu. Pojedyncze wioski w wyniku działań po II wojnie światowej zostały znacznie zniszczone. W szerokorozumiany krajobraz kulturowy wpisują się ponadto założenia cmentarzy wyznaniowych, a także kapliczki i figury przydrożne. Również komponowana zieleń stanowi element takiego krajobrazu; należy tu wymienić założenia parkowe, zalesienia terenów polnych oraz zasadzenia drzew w otoczeniu świątyń. Jeśli chodzi o kapliczki i figury przydrożne, to stanowią one nieodłączne elementy krajobrazu polskiego. Na terenie gminy Zarszyn zachowanych jest kilkadziesiąt tego typu przykładów tzw. małej architektury, w każdej miejscowości.

Wszystkie wyżej przedstawione elementy krajobrazu gminy Zarszyn stanowią przestrzeń historyczną, która w ciągu wieków świadomie była kształtowana przez człowieka.

W krajobraz kulturowy wpisują się ponadto wartości niematerialne. Taką wartością jest m.in. herb gminy Zarszyn. Herb gminy Zarszyn zaprojektowany został w stylizacji odpowiadającej najstarszej znanej pieczęci Zarszyna z 1554 roku. Barwy godeł wywiedziono z barw herbowych Ziemi Sanockiej. Symbolika herbu Zarszyna nie jest znana.

Wartością niematerialną jest również tradycja ludowa, kultywowana na terenie gminy przez lokalne stowarzyszenia na licznie organizowanych imprezach, czy spotkaniach.

c. Zabytki nieruchome.

Zabytek nieruchomy to zgodnie z definicją zawartą w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Teren gminy Zarszyn bogaty jest w zabytki nieruchome, do których należą kościoły, cerkwie, dzwonnice kościelne, plebanie, kaplice, zabudowanie dworskie i pałacowe, parki oraz tradycyjne budownictwo drewniane, a nadto cmentarze wyznaniowe i miejsca pamięci.

Poniżej przedstawiono w układzie alfabetycznym opis najcenniejszych zabytków z terenu gminy.

Bażanówka – polskokatolicki kościół parafialny pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa. Kościół został wzniesiony w 1925 roku staraniem księdza Apolinarego Filarskiego. Prace przy budowie były prowadzone przez mieszkańców. W ciągu dwóch miesięcy ukończono budowę kościoła. Pierwotna bryła świątyni była bardzo skromna, obecna z lat 50-tych XX wieku nawiązuje do tradycyjnych, drewnianych budowli sakralnych. Kościół usytuowany jest w centrum miejscowości. Świątynia konstrukcji zrębowej, ściany zewnętrzne oszalowane deseczkami poziomo na zakładkę. Górna część ścian szczytowych prezbiterium i nawy posiada pionowe odeskowanie na styk, zakończone ząbkowaniem.

Cokół budynku jest murowany, otynkowany. Prezbiterium o rzucie prostokąta, zamkniętego trójboczną apsydą. Nawa świątyni o rzucie prostokąta, szersza od prezbiterium, z sześcioma drewnianymi słupami. Dach nad prezbiterium wielopołaciowy, natomiast nad nawą i przybudówkami dwuspadowy, kryty blachą. W elewacji frontowej widnieje prostokątna kruchta wychodząca poza korpus kościoła, zakończona czworoboczną wieżą o ściętych narożach. Wieża zwieńczona jest hełmem w postaci ostrosłupa, przedłużona iglicą z krzyżem. Hełm ujęto dołem gzymsem gierowanym, uformowanym w dwuramiennie łuki. Nad prezbiterium znajduje się wieżyczka sygnaturki. Strop jest drewniany w postaci łuku odcinkowego z lunetami. W kruchcie oraz zakrystii znajduje się strop płaski. Otwory okienne prostokątne, zamknięte łukiem arkadowym. W sygnaturce natomiast znajdują się wąskie otwory okienne zamknięte półkoliście. Otwory drzwiowe prostokątne. Wnętrze kościoła jest jednoprzestrzenne. Przejście pomiędzy prezbiterium a nawą podkreślone jest przyściennymi pilastrami przechodzącymi w profilowany łuk tęczy.

Bażanówka – filialny kościół rzymskokatolicki pw. św. Anny. Historię świątyni należy wiązać z końcem XIX wieku, kiedy na miejscu obecnej budowli istniała mała kapliczka, zbudowana przez Antoniego Wójcika, miejscowego murarza. 4 stycznia 1901 roku ruszyła budowa większej kaplicy według planów Wojciecha Kędziora, murarza z Bażanówki. 26 lipca 1906 roku miało miejsce uroczyste poświęcenie kościoła. Jesienią 1906 roku rozpoczęto prace polegające na poszerzeniu świątyni poprzez dobudowanie dwóch zakrystii, a także wysunięcie do przodu prezbiterium. Prace zostały ukończone w lecie 1907 roku. W 1984 roku rozpoczęła się kolejna przebudowa związana z dobudowaniem sali katechetycznej. Prace te trwały do sierpnia 1987 roku. Kościół jest jednonawowy, założony na rzucie prostokąta, z transeptem. Świątynia murowana, otynkowana, na podmurówce. Dach kościoła dwuspadowy, kryty blachą. Na skrzyżowaniu nawy z transeptem widniej wieżyczka z sygnaturką. Elewacje skromne z elementami gzymsu profilowanego na szczytowych partiach ścian. Okna drewniane, zamknięte półkoliście.

Bażanówka – zespół dworsko-parkowy. Powstanie założenia dworsko-parkowego w Bażanówce datowane jest na początek XIX wieku. Plan katastralny z 1851 roku ukazuje założenie dworskie na planie wydłużonego prostokąta, z budynkami murowanymi i drewnianymi, natomiast zespół folwarczny znajdował się po drugiej stronie drogi, z zabudową drewnianą. W miejscu obecnego dworu znajdował się murowany dwór o rzucie prostokąta z fasadą i ryzalitem od strony północno-wschodniej. Po południowej

stronie od dworu widniał murowany budynek, najprawdopodobniej pełniący funkcję oficyny. Od frontu natomiast znajdował się wolny plac, zaś po przeciwnej jego stronie drewniany, prostokątny budynek. Można przypuszczać, że obecny dwór powstał w drugiej połowie XIX wieku z częściowym wykorzystaniem struktur poprzedniego budynku. Nowy obiekt otrzymał większe rozmiary, a od frontu portyk wgłębny, natomiast przy tylnej elewacji taras ogrodowy. Około 1810 roku Bażanówka stała się własnością Jana Trzecieckiego, a następnie wieś przeszła w ręce Krzyczewskich. W połowie XIX wieku jako właściciela Bażanówki podaje się Kazimierza Laskowskiego. W 1905 roku posiadłość Laskowskiego wynosiła 212,95 ha. Przyjmuje się, że na początku XX wieku we dworze przeprowadzano prace remontowo-modernizacyjne. W 1928 roku dwór w Bażanówce otrzymał baron Daniel Rodich Laskowski, siostrzeniec Kazimierza Laskowskiego. Przed wkroczeniem wojsk radzieckich w sierpniu 1944 roku Daniel Laskowski opuścił majątek i wyjechał z Bażanówki. Wkrótce po tym budynek dworu został zdewastowany, majątek ruchomy rozgrabiony, biblioteka w dużym stopniu zniszczona i spalona przez żołnierzy radzieckich. Po 1944 roku budynek przejęła szkoła podstawowa w Bażanówce, natomiast las przeszedł na własność państwa. Od 1997 do 2002 roku w budynku dworu przeprowadzono remont generalny. Dwór w Bażanówce jest przykładem wiejskiej siedziby szlacheckiej, który powstał w drugiej połowie XIX wieku i otrzymał wygląd neoklasycystyczny z wgłębny portykiem przy fasadzie oraz z tarasem przy tylnej elewacji. W południowo-zachodniej części budynku najprawdopodobniej znajdują się relikty obiektu z XVIII wieku. Pomimo częściowej zmiany bryły dachu, dwór nadal zachowuje w dużym stopniu pierwotną strukturę i cechy stylowe. Dwór powstał na rzucie prostokąta o urozmaiconym obrysie. Pierwotny układ przestrzenny dworu został częściowo przekształcony. Obecnie jest on dwutraktowy z hallem na osi. Wejście główne jest od strony fasady przez portyk. Budynek jest murowany, parterowy, częściowo podpiwniczony z poddaszem użytkowym. Cokół niezbyt wysoki. Korpus obiektu przykrywa dach uskokowy, na dłuższych połaciach z symetrycznie umieszczonymi mansardami, których trójkątne zwieńczenia przykrywają dwuspadowe dachy o kalenicy równej wysokości dachu zasadniczego. Więźba dachowa krokwiowo-płatowa. Dach kryty nową blachodachówką. Oprócz prostokątnych otworów okiennych oraz drzwiowych widnieją okullusy. Stolarka wykonana na wzór starej. Elewacje gładko tynkowane. Gzyms wieńczący jest dość wydatny, profilowany. Okna dekorują opaski oraz gzymsy podokienne ze wspornikami. Kolumny o prostych trzonach i kostkowych głowicach. Przy portyku kolumny o bazie płytowej, natomiast przy tarasie z cokołem wysokości balustrady. We

wnętrzu budynku zachował się zabytkowy piec w kształcie kolumny. Park dworski został założony w XIX wieku. Zajmował powierzchnię 1,58 ha. Do chwili obecnej zachował się drzewostan złożony dębów, lip i jesionów.

Bażanówka – cmentarz polskokatolicki. Na przełomie 1925 i 1926 roku Parafia Polskokatolicka w Bażanówce zakupiła działkę w celu wyodrębnienia cmentarza. Poświęcenie powstałego cmentarza miało miejsce 12 grudnia 1926 roku. Od tej pory Parafia Polskokatolicka posiada swój własny cmentarz, co przyczyniło się do jej dalszego rozwoju. Cmentarz założony jest na kształcie prostokąta. Granice cmentarza wyznacza ogrodzenie. Układ grobów jest regularny, podzielony alejkami. Na cmentarzu znajduje się współczesna kaplica.

Jaćmierz – zespół małomiasteczkowy. Jaćmierz leży na północny wschód od Zarszyna, u podnóża Pogórza Dynowskiego. Historia osady liczy sobie już ponad 600 lat. W 1390 roku król Władysław Jagiełło nadał wieś Myssnarowi. W 1428 roku Jaćmierz był jeszcze wsią, ale już zapiski z 1437 roku wymieniają miasto Jaćmierz, Przedmieście oraz Wolę. W tym czasie, był prywatnym miastem rodu Jaćmierskich. Miastu nadano nazwę wsi, na której zostało założone. Brzmiała ona wówczas Jacimirz. Natomiast wieś otrzymała nazwę Posady lub Przedmieścia. Niebawem wieś nazwano Posadą Jaćmierską i równocześnie rozróżniono Posadę Górną i Dolną. W XV wieku istniały w mieście dwa dwory, z których jeden był budowlą warowną. Od połowy XVI stulecia miasto miało prawo organizowania cotygodniowych targów we wtorki oraz czterech jarmarków rocznie. Do I wojny światowej jarmarki te cieszyły się uznaniem wśród kupców handlujących bydłem i końmi z Węgier, Czech, Krakowa i Sandomierza. W 1624 roku spalili miasto Tatarzy. W XVIII wieku w mieście funkcjonował szpital ubogich. Od 1921 roku w Jaćmierzu istnieje kościół polskokatolicki. W 1934 roku Jaćmierz utracił prawa miejskie. W czasie II wojny światowej Jaćmierz był jednym z większych ośrodków tajnego nauczania na Podkarpaciu oraz ważnym punktem działalności ruchu oporu. Wokół rynku zachowała się charakterystyczna, małomiasteczkowa zabudowa. Mieszkańskie, drewniane, XIX w. domy, ustawione szczytami do rynku, parterowe, tworzą unikalną już dzisiaj atmosferę minionych wieków i obrazują wygląd miasta w XIX stuleciu. Do zabudowy miejskiej należą też dwa, XIX-wieczne spichlerze. Zachowały się również wiejskie domy podcieniowe, z XIX i I ćw. XX wieku, ustawione kalenicowo wzdłuż drogi z Zarszyna do Jaćmierza i w bocznych uliczkach przyrynkowych. Są to domy drewniane ze stajnikami pod wspólnym dachem z czterosłupowymi podcieniami od frontu. O unikalności kulturowej tej miejscowości świadczy nie tyle ranga pojedynczych obiektów

co układ zabudowy zachowany niemalże w całości. Zabytkowa zabudowa Jaćmierza skupia się głównie wokół rynku, wychodzących z niego uliczek. Duża część obiektów zabytkowych na terenie Jaćmierza to budynki drewniane pochodzące z końca XIX i początku XX wieku. Szczególną wartością wyróżniają się domy podcieniowe. Budynki sytuowane są szczytowo, bądź kalenicowo do rynku czy drogi oraz w większości kryte są dachami dwuspadowymi. Większość budynków znajdujących się w obrębie rynku jest drewniana. Wyjątek stanowi m.in. Dom Ludowy. Jest to obiekt murowany z cegły, wzniesiony w stylu neogotyckim.

Jaćmierz – zespół kościelny. Kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP. Obecnie istniejąca świątynia jest prawdopodobnie drugą z kolei budowlą sakralną w Jaćmierzu. Wzmianka potwierdzająca istnienie pierwszego kościoła pochodzi z 1441 r. Kościół ten pw. Jana Chrzciciela został spalony przez Tatarów w 1624 r. Druga świątynia, wzniesiona w 1640 r. z fundacji Reginy Konstancji Balowej, a staraniem proboszcza jaćmierskiego Jana Kazimierza Oleszko została konsekrowana w 1663 r. pw. Wniebowzięcia NMP i Wszystkich Świętych. W 1737 r. kościół uległ pożarowi, przy czym nie zgorzał całkowicie, a jedynie uległ częściowemu zniszczeniu. Odbudowę połączoną z gruntowną przebudową przeprowadzono w 1760 r. (m.in. powiększono zakrystię, wzniesiono wieżę przy fasadzie i kruchtę, wewnątrz kościoła podzielono na trzy nawy i sprawiono nowe wyposażenie). Konsekracji kościoła dokonano w 1768 r. W XIX w. do nawy dobudowano dwie kaplice. Podczas I wojny światowej pocisk artyleryjski uszkodził prezbiterium i górną kondygnację wieży południowej. Kościół został gruntownie odnowiony (m.in. wymieniono poszycie gontowe na blachę ocynkowaną). Podczas II wojny światowej świątynia została ponownie uszkodzona w wyniku ostrzału artyleryjskiego. W latach 1997-1998 przeprowadzono prace remontowo-konserwatorskie kościoła. Kościół usytuowany jest na niewielkim wzniesieniu w centrum wsi, ok. 100 m na północny wschód od rynku tego dawnego miasta. Teren przykościelny wyznaczony jest niskim murem z bramkami, w którego obwodzie znajduje się murowana dzwonnica parawanowa. Kościół orientowany, złożony jest z prezbiterium na planie wydłużonego prostokąta zamkniętego od wschodu trójbocznie oraz szerszego, trójnawowego i trójprzęsłowego korpusu na rzucie prostokąta. Do prezbiterium od południa przylega duża prostokątna zakrystia, a do wschodniego przęsła nawy od północy i południa dwie kaplice na rzutach zbliżonych do kwadratu. Do zachodnich narożników korpusu przylegają dwie kwadratowe w planie wieże. Wejście do kościoła od zachodu poprzedzone jest kwadratową kruchtą. Prezbiterium, korpus i kaplice tej samej wysokości nakryte są odrębnymi dachami

dwuspadowymi – nad nawą najwyższym, nieco niższym nad prezbiterium oraz najniższymi nad kaplicami. Zakrystia nakryta jest dachem pulpitowym dwupołaciowym. Najwyższymi elementami budowli są dwukondygnacyjne wieże kryte okazałymi, smukłymi hełmami. Znaczącym elementem wertykalnym jest także duża, smukła, ośmioboczna wieżyczka na sygnaturkę umieszczona w kalenicy dachu korpusu. Bryła obiektu jest rozczłonkowana dzięki wprowadzeniu smukłych wież i kaplic oraz okazałych hełmów. Kościół posadowiony jest na kamiennym podmurowaniu, wzniesiony z drewna w konstrukcji zrębowej. Wieże i kruchta zbudowane są w konstrukcji słupowo-ramowej. Ściany nawy i prezbiterium wzmocnione zostały lisicami. Kościół jest pobity gontem, wieże i kruchta są oszalowane deskami w pionie z listwowaniem. Wszystkie dachy, hełmy wież i sygnaturka pokryte są blachą. Zachowała się storczykowa więźba dachowa z usztywnieniem wzdłużnym. Zachował się portal zachodni z nadprożem o wykroju w ośli grzbiet. W nawie i prezbiterium stropy płaskie znajdują się na tej samej wysokości. Prezbiterium wydzielone jest ścianą tęczową o półkolistym wykroju, z fazowaną belką tęczową, na której Grupa Pasji z około 1760 r. Trzyprzęsłowy korpus przedzielony został wtórnie na trzy nawy dwoma rzędami półkolistych arkad wspartych na czworobocznych słupach z cokołami i kapitelami. Kaplice otwarte są do wnętrza szerokimi prześwitami zamkniętymi półkoliście. Przy zachodniej ścianie korpusu znajduje się chór muzyczny wsparty na dwóch słupach o wklęsło-wypukłym parapecie. Dzwonnica wkomponowana jest od strony zachodniej w ogrodzenie kościoła parafialnego pw. Wniebowzięcia NMP w Jaćmierzu. Dzwonnica prezentuje typ parawanowy. Została wzniesiona w 1927 roku. Jest to budowla murowana z cegły ceramicznej, pełnej na kamiennym fundamencie, tynkowana. Dzwonnica wykonana w typie ażurowym. Całość z trzema arkadami w świetle. W arkadach zawieszono trzy dzwony. Nad arkadami przyczółek zdobiony gzymsem profilowanym. Pomiędzy arkadami w strefie cokołu niskie, ażurowe, metalowe ogrodzenie, komponujące się z całością ogrodzenia. Ogrodzenie otacza zespół kościelny. Ogrodzenie pochodzi z lat 1800-1850. Swym kształtem zbliżone jest do owalu, łamane odcinkowo. Składa się ono z niewysokich murowanych słupków połączonych ze sobą murem. Całość ogrodzenia jest otynkowana. Słupki oraz łączący je murek pokryte są blachą. Ogrodzenie jest otwarte od strony północnej; znajduje się tam główne wejście na teren kościelny przez metalową, ażurową bramę. Po stronie zachodniej w ogrodzenie wkomponowana jest parawanowa dzwonnica. Plebania datowana jest na lata 1924-1927. Znajduje się obok kościoła parafialnego. Obiekt prezentuje styl późno klasycystyczny. Jest to parterowy budynek z użytkowym poddaszem. Obiekt jest murowany z cegły,

tynkowany, na podmurówce z kamienia. Dach budynku jest mansardowy, kryty blachą. Elewacja plebani posiada skromny detal architektoniczny w postaci taśmowych opasek okiennych oraz profilowanego gzymsu. W elewacji zachodniej widnieje ganek wsparty na czterech kolumnach z widocznym entazis. W przyczółku nad gankiem widnieje małe okno. Otwory okienne drewniane, prostokątne z podziałem szczeblinowym.

Jaćmierz – kaplica grobowa Ostaszewskich i Grotowskich pw. Św. Sebastiana.

Kaplica grobowa usytuowana jest na starym cmentarzu rzymskokatolickim w Jaćmierzu. Zbudowana została w 1827 roku. Kaplica jest murowana, otynkowana, kryta blachą. Powstała przypuszczalnie na miejscu pierwszego kościoła św. Jana Chrzciciela. Pod kaplicą znajdują się groby rodzin Ostaszewskich i Grotowskich. Obiekt wzniesiony został pod wezwaniem św. Sebastiana. Został przebudowany na początku XX wieku. Kaplica powstała na rzucie prostokąta, zamkniętego absydą. Posiada front zwrócony na północny wschód. Obiekt posiada sklepienie krzyżowe. Od frontu tworzy portyk, wsparty na czterech kolumnach, dźwigających belkowanie trójkątnego szczytu. Nad wejściem znajduje się epitafium inskrypcyjne Sebastiana i Wiktorii Lubkowskich Ostaszewskich z 1829 roku. Na fryzie belkowania widnieje zaś tablica fundacyjna, na której wyryto datę – 1827 rok. Wejście na osi z kamiennymi odrzwiami, natomiast po bokach hemisferycznie zamknięte nisze. Pod dachem znajduje się gzyms profilowany. Dach jest dwuspadowy, wielopołaciowy, kryty dachówką z ostrosłupowym hełmem z XX wieku.

Jaćmierz – zespół dworsko-parkowy. Początki miejscowości Jaćmierz sięgają 1390 roku, kiedy król Władysław Jagiełło nadał wieś Myssnarowi. Zapiski z 1437 roku wymieniają miasto Jaćmierz, jako prywatne miasto rodu Jaćmierskich. W XV wieku w Jaćmierzu istniały w mieście dwa dwory, z których jeden był budowlą warowną. Od połowy XVI wieku miasto posiadało prawo organizowania cotygodniowych targów we wtorki oraz czterech jarmarków rocznie. Miasto stanowiło własność Jacimierskich, Pieniążków, Drohojowskich, Balów, Śleszyńskich, Grodzickich, Ostaszewskich oraz ostatnich właścicieli Grotowskich. Park zajmuje powierzchnię około 2 ha. Dwór przestał istnieć w roku 1945 po parcelacji majątków Grotowskich. Budynek znajdował się w otoczeniu sadu owocowego, cieplarni warzywnej oraz stawów rybnych. Parkowe zadrzewienie stanowiły lipy, sosny, pinie, jesiony, kasztany jadalne. Obecnie park jest zachowany ze stawami. Układ pierwotny jest stosunkowo dobrze zachowany i czytelny. Spichlerz datowany jest na lata 1875-1899. W spichlerzu magazynowano zboże. Jest to budynek murowany, nietynkowany z zewnętrznym wystrojem drewnianym i balustradą przed frontem. Nakryty jest czterospadowym dachem z czerwonej dachówki. Stoi na

murowanych podporach ze względu na podmokły teren, na którym go wybudowano. Spichlerz posiada wysokie piwnice sklepione kolebkowo.

Jaćmierz – budynek szkoły elementarnej. W 1894 roku powstał Społeczny Komitet budowy nowej, murowanej szkoły. W jego skład weszli m.in. Stanisław Haduch – kierownik szkoły, Stanisław Grotowski – właściciel Jaćmierza oraz Jan Skorupiński – burmistrz miasteczka. Prace budowlane rozpoczęto już w 1897 roku. Podczas II wojny światowej w budynku szkoły stacjonowało wojsko. Po remoncie budynek użytkowany był przez szkołę do końca 1970 roku. Kolejno służył jako przedszkole, a następnie ośrodek dla niepełnosprawnych. Budynek szkoły jest piętrowy, murowany z cegły ceramicznej na zaprawie cementowo-wapiennej. Strefa parteru oraz elewacja tylna jest otynkowana. Kondygnacje są rozdzielone gzymsem kordonowym, dołem ujęte cokołem z odsadzką z otworami do piwnicy. Otwory okienne podkreślone gzymsem nadokiennym w formie łuku odcinkowego z cegły oraz podokiennym w kształcie szerokiej otynkowanej listwy. Dach budynku jest dwuspadowy ze znacznie wysuniętym okapem, wspartym na ozdobnie wykonanych kroksztynach. Nad ryzalitami dach naczółkowy. Otwory okienne i drzwiowe są prostokątne, zamknięte górą spłaszczonym łukiem odcinkowym. W szczytach ryzalitów małe prostokątne otwory zakończone półkoliście. Po obu stronach drzwi znajdują się dwie tablice pamiątkowe.

Jaćmierz – Dom Ludowy. Obiekt powstał w 1909 roku. Wchodzi w skład zabudowy pierzei rynkowych. Większość budynków znajdujących się w obrębie rynku jest drewniana. Wyjątek stanowi m.in. Dom Ludowy. Jest to obiekt murowany z cegły, wzniesiony w stylu neogotyckim. Zbudowany na rzucie prostokąta, na podmurówce z kamienia. Do budynku prowadzą dwa wejścia schodami wykonanymi z piaskowca. Dach czterospadowy kryty blachą. Na elewacji frontowej znajduje się neogotycki portal. Drzwi drewniane, zakończone ostrołukowo. Nad oknami gzymsy z cegły. Nad głównym wejściem widnieje herb Jaćmierza. Budynek Domu Ludowego usytuowany przy jaćmierskim rynku stanowi przykład małomiasteczkowej zabudowy, obrazując wygląd miasta na początku XX wieku.

Jaćmierz – dom, Rynek 7, d. 68. Budynek wzniesiono około 1850 roku. Usytuowany jest w narożu pierzei północnej, szczytowo do rynku. Należy do zespołu domów podcieniowych przy rynku w Jaćmierzu. Prostokątny rynek został wytyczony w centrum miejscowości. Dom znajdujący się przy Rynku 7 jest obiektem drewnianym, częściowo murowanym oraz podpiwniczonym. Ściany wyższej kondygnacji oszalowane są pionowo deseczkami. Stolarka okienna drewniana, prostokątna z podziałem

szczeblinowym. Otwory drzwiowe prostokątne, drewniane. Wewnątrz znajdują się trzy pomieszczenia jednotraktowe oraz sień. Podcień na dwóch słupach drewnianych. Dach dwuspadowy, naczółkowy, kryty blachą. Dom usytuowany przy jaćmierskim rynku stanowi przykład małomiasteczkowej zabudowy, obrazując wygląd miasta w XIX wieku.

Jaćmierz – dom Kasy Stefczyka, Rynek 137. Powołana w 1879 roku Kasa Stefczyka w Jaćmierzu postawiła w 1 ćwierci XX wieku własny budynek na gruncie zakupionym od Władysława Najsarka. Po 1945 roku w budynku mieściła się Gromadzka Rada Narodowa oraz Biblioteka, a obecnie mieści się w nim placówka pocztowa. Budynek usytuowany szczytowo w stosunku do głównej drogi prowadzącej do Zarszyna. Obiekt drewniany, odeskowany pionowo, posadowiony na wysokiej podmurówce z kamienia. Dom zbudowany jest na rzucie prostokąta, dwutraktowy, jednokondygnacyjny. Wieźba dachowa krokwiowa. Dach siodłowy, naczółkowy, kryty blachą. W połąci południowej znajduje się ganek posadowiony na czterech słupach, połączonych parami poziomymi listew. Wewnętrzne słupki łączy osadzona przy górnych listwach poziomych wygięta półkoliście listwa, połączona z wiatrownicami trzema zastrzałami. Drzwi wejściowe do budynku są dwuskrzydłowe, płyciny prostokątne o wklęsłych rogach oraz profilowanych krawędziach.

Jaćmierz – cmentarze rzymskokatolickie w Jaćmierzu. Stary cmentarz założony został pod koniec XVIII wieku. Usytuowany jest po lewej stronie drogi prowadzącej do Wzdowa, w sąsiedztwie nowego cmentarza. W centrum założenia znajduje się kaplica grobowa Ostaszewskich i Grotowskich. Cmentarz nie posiada regularnego rozplanowania. Zachowane nagrobki i pomniki rozmieszczono są w sposób swobodny na jego terenie, wokół kaplicy. Wśród nagrobków na cmentarzu znajdują się mogiły miejscowych proboszczów. Na północ od starej nekropolii zlokalizowano około XIX wieku nowy cmentarz. Teren cmentarza jest ogrodzony. Cmentarz założony jest na kształcie wydłużonego prostokąta. Układ grobów jest regularny. Najstarszy nagrobek pochodzi z 1847 roku. Na cmentarzu został pochowany Zdzisław Tarkowski, Obrońca Przemyśla, uczestnik wielu walk I wojny światowej na froncie we Włoszech. W latach 2008-2009 wycięto stary drzewostan porastający założenie.

Nowosielce – zespół kościelny. Kościół pw. Matki Bożej Nieustającej Pomocy powstał w 1933 roku z inicjatywy Heleny Gniewosz, ostatniej właścicielki dóbr Nowosielce-Gniewosz oraz Antoniego Szemelowskiego, inspektora szkoły powiatu sanockiego. Helena Gniewosz ofiarowała parafii 10 morgów ziemi. Budowę kościoła zaczęto w 1932 roku. Poświęcenie świątyni nastąpiło w dniu 15 października 1933 roku.

W okresie wojennym kościół uległ zniszczeniom. W latach 1952-1965 kościół był odnawiany. W 1977 roku zdjęto wcześniejszą polichromię i pokryto nową figuralno-ornamentalną. W 1985 roku przeprowadzono prace przy odnowieniu elewacji. W 1990 roku przeprowadzono remont dachu nad zakrystią. Obiekt zachował pierwotną bryłę z czasów jego powstania. Kościół stanowi przykład prowincjonalnej architektury sakralnej z okresu międzywojennego, o cechach nawiązujących do neogotyku. Kościół jest murowany z cegły ceramicznej, pełnej, obustronnie tynkowany. Bryła jest tradycyjna o eklektycznym wyglądzie. Rzut świątyni prawie symetryczny, sugerujący krzyż grecki. Prezbiterium kościoła jest prostokątne, jednoprzęsłowe, przedłużone absydą, trójbocznie zamkniętą. Nawa jest szersza od prezbiterium, o planie wydłużonego prostokąta. Nawa przykryta stromym dachem dwuspadowym, wieża o niskim tamburze przykryta wysokim hełmem namiotowym. Dach i wieżyczka pokryte są blachą ocynkowaną. Mury świątyni dość grube, wzmocnione od wewnątrz filarami przyściennymi. Otwory okienne i drzwiowe są różnej wielkości – wysmukłe, górą o łuku ostrym, a także prostokątne, od wewnątrz rozglifione. Elewacje kościoła prawie bez detalu architektonicznego. Gzymsy wieńczące przy korpusie prezbiterium i zakrystii są w postaci opaski. Fasada świątyni w formie parawanu. Dzwonnica znajduje się od strony południowo-wschodniej kościoła. Powstała równocześnie z budową kościoła. W 1933 roku poświęcono dzwon z 1674 roku przekazany przez parafię w Zarszynie. Dzwonnica prezentuje typ parawanowy. Jest to budowla murowana z cegły ceramicznej, pełnej na kamiennym fundamencie, tynkowana. Dzwonnica wykonana w typie ażurowym. Całość z trzema arkadami w świetle. W arkadach zawieszono trzy dzwony. Budowla zwieńczona krzyżem.

Nowosielce – zespół pałacowo-parkowy. Najstarsza wzmianka o wsi Nowosielce pochodzi z 6 listopada 1390 roku. W 1426 roku król Władysław Jagiełło wydał dokument lokacyjny miejscowości. W 1624 roku Nowosielce ucierpiały z powodu najazdu Tatarów. Do pierwszego rozbioru Nowosielce były królewszczyzną. Od końca XVIII wieku dobra ziemskie należały do rodziny Gniewoszów. Pierwszy dwór powstał prawdopodobnie przed końcem XVIII wieku. Najstarszym źródłem poświadczającym istnienie dworu jest plan katastralny Nowosielec z 1852 roku. Od 1841 roku majątkiem zarządzała wdowa po Wiktorze Gniewoszu. Po jej śmierci budynek przeszedł w ręce syna – Feliksa. Następnie Nowosielce objął Wiktor Gniewosz, syn Feliksa. W latach 1904-1905 Wiktor Gniewosz przebudował budynek wyposażając go w instalację elektryczną i wodno-kanalizacyjną. Obok dworu wybudowano oficynę, elektrownię oraz lodownię. W czasie I wojny światowej dwór ograbiono i zdewastowano. Od 1921 roku do końca II wojny światowej

miejsowość należała do Heleny Gniewoszówny, stryjecznej siostry Wiktora. Helena Gniewoszówna była ostatnią dziedziczką majątku. W 1944 roku dokonano parcelacji dóbr nowosieleckich. W 1945 roku w budynku utworzono szkołę rolniczą, która objęła wszystkie zabudowania dworskie. Pałac murowany jest z cegły oraz kamienia w strefie piwnicy. Budynek otynkowany, ściany przyziemia oblicowane od zewnątrz regularnymi ciosami z piaskowca. Wnętrza piwnic przesklepione są kolebkowo z lunetami i odcinkowo. Pomieszczenia parteru posiadają płaskie stropy, jedynie w dawnym salonie występuje strop kasetonowy. Więźba dachowa stolcowa, dach czterospadowy ze współczesną mansardą kryty blachą. Okna budynku ościeżnicowe, dwudzielne, natomiast drzwi wejściowe dwuskrzydłowe, płycinowe, o przeszklonych górnych płycinach, opatrzone kratą z monogramem *GW* (Gniewosz Wiktor). W elewacji frontowej znajduje się parterowy ganek zwieńczony tarasem i zakończony facjatką z dużym oknem zwieńczonym łukiem koszowym, kryty walcowatym daszkiem. Daszek facjatki osłonięty jest od frontu żeliwną dekoracją o motywach stylizowanych wolutek. Ganek wsparty jest na sześciu, kwadratowych w rzucie filarach. Naroża filarów są fazowane, ozdobione ślimacznkami. Arkada frontowa o łuku spłaszczonym odcinkowo. Archiwolty zdobione trzema kostkami imitującymi klince. Park został założony na przełomie XIX i XX wieku. W parku rosną trzy jesiony, których wiek to około 190 lat. Drzewa zostały uznane za pomniki przyrody. Kolejnym pomnikiem przyrody jest liczący około 290 lat dąb szypułkowy. Na obszarze parku znajduje się również kamień pamiątkowy Tysiąclecia Państwa Polskiego 966-1966 oraz masowa mogiła żołnierzy II Samodzielnej Czechosłowackiej Brygady Spadochronowej w Nowosielcach z 1944 roku.

Nowosielce – cerkwisko wraz z cmentarzem greckokatolickim. Parafia greckokatolicka w Nowosielcach powstała zapewne za panowania króla Jana Kazimierza. Pierwsza drewniana cerkiew powstała około 1664 roku, kolejna natomiast w 1741 roku. W wyniku sporu parafii greckokatolickiej z władzami w 1893 roku istniejącą wówczas cerkiew rozebrano. Na jej miejscu w latach 1894-1895 wybudowano nową, murowaną cerkiew. Parafia greckokatolicka obejmowała swym zasięgiem Bażanówkę, Długie, Zarszyn, Jaćmierz i Posadę Jaćmierską. Po jednej stronie cerkwi zlokalizowany był cmentarz, a po drugiej grobowce rodziny Gniewoszków. W 1957 roku cerkiew została wysadzona, ocalał jedynie stary cmentarz, a także pozostałości grobowców Gniewoszków. W 2013 roku teren cerkwisko został zagospodarowany. Na terenie cmentarza ustawiono obelisk ufundowany przez Antoniego Gniewosza upamiętniających zmarłych z rodu Gniewoszków.

Nowosielce – stary cmentarz rzymskokatolicki. Historia cmentarza sięga początku XIX wieku. Nekropolia zlokalizowana jest na niewielkim wzniesieniu, przy ul. Południowej. Założona została na obrysie regularnego czworoboku. W górnej południowej części cmentarza znajdują się groby żołnierzy poległych w czasie I wojny światowej. Niegdyś pojedyncze mogiły oznaczone były tabliczkami z nazwiskami poległych. Obecnie nie ma oznaczonych grobów, natomiast została ufundowana tablica upamiętniająca żołnierzy armii austro-węgierskiej poległych na tym terenie w czasie I wojny światowej. Teren cmentarza jest ogrodzony.

Odrzechowa – zespół cerkiewny. Pierwsza drewniana cerkiew wzmiankowana jest prawdopodobnie w 1450 roku. Obecna murowana świątynia pw. Narodzin św. Jana Chrzciciela wzniesiona została w 1813 roku. Do czasu II wojny światowej cerkiew pełniła funkcję świątyni greckokatolickiej. W czasie wojny obiekt służył jako magazyn, a jego wnętrze stopniowo ulegało zniszczeniu. Od 1955 roku świątynia przeszła pod administrację kościoła rzymskokatolickiego. Wtedy również miał miejsce remont obiektu. Zespół cerkiewny złożony ze świątyni, dzwonnicy oraz starego cmentarza ulokowany jest w centralnej części miejscowości. Cerkiew założona została na rzucie prostokąta, zamkniętego półkolistą apsydą, powstała w stylu klasycyzmu józefińskiego. Obiekt murowany jest z kamienia łamanego i gliny. Mury otynkowane, w narożach fasady podparte przyporami, natomiast od wewnątrz w prezbiterium rozczłonkowane pilastrami, a w nawie filarami przyściennymi. Strop świątyni jest drewniany z fasetą; w zakrystii sklepienia krzyżowe. Drewniana więźba dachowa posiada konstrukcję wieszarową, zaś wieżyczki sygnaturki i wieży konstrukcje słupowo-zastrzałową. Prezbiterium przykryte dachem dwuspadowym, zaokrąglonym nad apsydą. Nieco wyższy jest dach dwuspadowy nad nawą. W dach nawy wtopiona jest kwadratowa wieża przykryta dachem namiotowym z baniastą wieżyczką. Do nawy prowadzą drewniane, dwuskrzydłowe drzwi ramowo-płycinowe. Okna zamknięte w metalowych ramach, z podziałem szczeblinowym, wielokwaterowym. Nawa świątyni jest trójprzęsłowa, nieco szersza od prezbiterium. Przedłużenie nawy stanowi przyziemie wieży. Fasada posiada nieznaczny ryzalit wieży, z oknem nad drzwiami oraz datą 1813. Gzymsy wieńczące są profilowane, elewacje wieży dekorują płytkie blendy. Przęsła nawy i prezbiterium rozczłonkowane filarami przyściennymi i pilastrami. Łuk tęczy arkadowy o wykroju półkolistym. Dzwonnica usytuowana jest po południowej stronie cerkwi, w obwodzie kamiennego niskiego muru ogrodzeniowego. Dzwonnica została wzniesiona około połowy XIX wieku. Wcześniejsza od niej mogła być drewniana. Obecna zbudowana jest z kamienia łamanego i cegły na

zaprawie wapiennej, na rzucie kwadratu, otynkowana. Mury dolnej kondygnacji wzmocnione lizenami, ankrowane. Gzyms wieńczący jest profilowany. Artykulację wszystkich elewacji na dwóch poziomach stanowią blendy ostrołukowe. Dzwonnica nakryta jest dachem namiotowym z przypustnicami o wystającym okapie, z hełmem. Hełm ma gruszkowatą formę, z wydatnym profilowanym gzymsem przechodzącym w latarnię wieloboczną, arkadową z krzyżem trójramiennym. Podczas remontu dzwonnicy, który miał miejsce po 1963 roku, skuto fryz ząbkowany i położono nowe tynki. Cmentarz przycerkiewny znajduje się w otoczeniu cerkwi, w obwodzie kamiennego niskiego muru. Układ nagrobków jest nieregularny. Cmentarz założono przypuszczalnie jeszcze w XVIII wieku, w otoczeniu nieistniejącej unickiej cerkwi, na miejscu której wybudowano obecnie istniejącą. Przycerkiewny cmentarz stał się miejscem pochówku kolejnych proboszczów, których nagrobki nie zachowały się do dzisiaj. Wiadomo, że w pobliżu prezbiterium pochowany został 29 maja 1831 roku proboszcz Ignacy Paclawski, a w roku 1873 ksiądz Iwan Ławrowski. W roku 1915 w sąsiedztwie dzwonnicy założono cmentarz poległych żołnierzy rosyjskich i ustawiono pomnik. Zachowane w części północnej cmentarza przycerkiewnego kamienne nagrobki duchownych pochodzą z początku XX wieku. Mur ogrodzeniowy otacza całość zespołu cerkiewnego. Jest niski, murowany z kamienia łamanego. Od strony północnej ogrodzenie przybrało wyższą postać z uwagi na istniejącą niegdyś bramę wjazdową. Od południowej strony cerkwi, w obwodzie kamiennego niskiego muru usytuowano dzwonnice.

Odrzechowa – dwór. Odrzechowa została założona przez Władysławę Jagiełłę w 1419 roku. W 1623 r. wieś spustoszyli Tatarzy. W 1777 roku we wsi wybuchł pożar, który strawił m.in. księgi metrykalne i parafialne. Do 1772 roku Odrzechowa należała administracyjnie do ziemi sanockiej województwa ruskiego, od 1772 roku do cyrkułu leskiego, a następnie sanockiego. W 1811 roku na licytacji tutejszy folwark zakupił Ignacy Urbański. Na przełomie XIX/XX wieku właścicielem dóbr we wsi był Władysław Morawski. Rodzina Morawskich była właścicielami Odrzechowej do II wojny światowej. Drewniany dwór Morawskich datowany jest na lata drugiej połowy XIX wieku. Budynek posiada elewację frontową skierowaną na północ. Pierwotnie obiekt drewniany na kamiennej podmurówce, konstrukcji zrębowej, wewnątrz tynkowany. Układ wnętrza dwutraktowy z sienią na osi. Dach czterospadowy pobity blachą, od frontu ganek wsparty na dwóch słupach, nakryty dachem trójspadowym. W wyniku prac modernizacyjnych elewacje zostały otynkowane, ganek przebudowany z dachem dwuspadowym, wsparty na czterech kolumnach.

Odrzechowa – rzymskokatolicki cmentarz parafialny utworzony został w początkach XIX wieku zgodnie z dekretem wydanym w 1783 roku przez kancelarię nadworną Józefa II, który zakazywał pochówków w pobliżu świątyń. Utworzeniem cmentarza zajął się ówczesny proboszcz odrzechowski Ignacy Paclawki herbu Sas. Najwcześniej lokalizowano pochówki w południowej części działki, usytuowanej przy alei wyjazdowej od strony cerkwi. Najstarszym zachowanym nagrobkiem jest dziecięcy pochówek Stanisława Morawskiego z 1878 roku. Pozostałe obiekty sepulkralne w tej części cmentarza pochodzą z początku XX wieku i lata międzywojennych. W tej grupie najstarszych nagrobków zachowanych do dzisiaj na cmentarzu parafialnym, są rodzinne groby właścicieli Odrzechowej. Dobra odrzechowskie pozostawały w posiadaniu rodziny Morawskich herbu Dąbrowa i Russockich herbu Zadora od 1873 do 1945 roku. Kilka pochówków w najstarszej części cmentarza należy do mieszkańców Odrzechowej wyznania greckokatolickiego. Stanowią one pozostałość po najliczniejszej w latach międzywojennych greckokatolickiej społeczności parafialnej w dekanacie rymanowskim.

Pielnia – zespół cerkiewny. Cerkiew greckokatolicka pw. św. Jana Złotoustego została wzniesiona w 1805 roku w stylu barokowo-klasycystycznym. Budynek związany jest z fundacją Stanisława Truskolaskiego, sędziego sanockiego oraz jego żony Magdaleny z Ciechanowskich. Od 1946 roku jest to kościół rzymskokatolicki pw. Matki Bożej Wspomożenia Wiernych. Budynek usytuowany jest na niewielkim wzgórzu, w centralnej części miejscowości. Budowla nie jest orientowana. Świątynia jednonawowa, założona została na rzucie prostokąta. Fundamenty powstały z kamienia łamanego, natomiast ściany z cegły ceramicznej, tynkowane. Nawę przekrywa strop z fasetą, prezbiterium sklepione jest krzyżowo, natomiast krypta pod przedsionkiem sklepiona kolebkowo. Drewniana więźba dachowa posiada konstrukcję krokwiową. Dach ma formę dwuspadową nad nawą, zaś nad prezbiterium i zakrystią trójspadową; wieżę przykrywa dach namiotowy, przechodzący w baniasty hełm. Do nawy prowadzą drewniane, dwuskrzydłowe, przeszklone drzwi z 1805 roku. Drewniane okna zamknięte półkoliście, w konstrukcji krosnowej. Budynek jest jednokondygnacyjny z dwukondygnacyjną wieżą nad przedsionkiem. Pod przedsionkiem natomiast znajduje się krypta z dwoma pomieszczeniami po bokach. Fasada zdobiona jest sześcioma lizenami, z wieżą na osi elewacji. Elewacje jednokondygnacyjne zdobione są szerokim gzymsem wieńczącym. Od strony północno-wschodniej do nawy przylega przedsionek, w którego górnej kondygnacji jest chór muzyczny, prostokątne prezbiterium oddziela półkolista tęczą od nawy. Budynek był odnawiany i gruntownie remontowany w 1922 i 1955 roku. Dzwonnica

wkomponowana jest od strony północnej w otoczenie cerkwi. Została wzniesiona równocześnie z cerkwią w 1805 roku w stylu barokowo-klasycystycznym. Jest to budowla murowana, tynkowana, założona na rzucie kwadratu, prezentuje typ wieżowy. Fundamenty powstały z kamienia łamanego, natomiast ściany z cegły ceramicznej. Dach namiotowy, zwieńczony jest wieżyczką na planie wieloboku, zakończony krzyżem. Na elewacji frontowej znajdują się drewniane drzwi zamknięte przyczółkiem. W wyższej partii elewacji widnieją okna ujęte półkoliście. Fasada zdobiona jest lizenami, z szerokim gzymsem wieńczącym. Dzwonnica była odnawiana i gruntownie remontowana w 1922 i 1955 roku, o czym świadczą daty umieszczone na elewacji budynku.

Pielnia – cmentarz greckokatolicki / rzymskokatolicki. Nekropolia swą historią sięga początku XIX wieku. W związku z zarządzeniem władz austriackich z roku 1784, zaczęto likwidować przykościelne cmentarze i przenosić je oraz zakładać nowe nekropolie w innych miejscach. Cmentarz znajduje się po wschodniej stronie drogi prowadzącej do Pisarowiec, usytuowany jest na niewielkim wzniesieniu. Cmentarz założony został na terenie w kształcie czworoboku, granice jego wyznaczają szpalery wysokich drzew. W południowej części założenia zlokalizowane zostały kamienne nagrobki greckokatolickie, ułożone w formie lapidarium. Najstarsze pomniki datowane są na 1811 rok. Na cmentarzu pochowane są szczątki dwóch żołnierzy 2 Czechosłowackiej Samodzielnej Brygady Powietrznodesantowej, którzy polegli w 1944 roku.

Pielnia – park dworski. Wieś powstała w II połowie XIV wieku. Jej pierwszym właścicielem, z nadania króla Władysława Jagiełły, został w 1387 roku Mikołaj Skałka. Ostatnim właścicielem majątku był Eustachy Rylski. Park dworski został założony w XVIII wieku. Założenie prezentuje typ krajobrazowy z częścią nieczytelnych ogrodów. Do chwili obecnej zachował się fragment starej dąbrowy ze skupiskiem pomnikowych drzew: 20 dębów (590-350 cm), 4 lipy, jesion wyniosły i topola biała, a także stare wysokopienne jabłonie i grusze (210-190 cm). Zabudowania dworskie, w tym dwór i folwark nie zachowały się, w ich miejscach wzniesiono nowe budynki.

Posada Jaćmierska – zespół dworsko-parkowy. Najstarsza wzmianka o Posadzie Jaćmierskiej pochodzi z 1390 roku, kiedy król Władysław Jagiełło nadał wieś Fryderykowi Mysnarowi za zasługi wojenne. Od 1829 roku ziemia jaćmierska pozostawała własnością czterech pokoleń rodu Grotowskich aż do II wojny światowej. Park dworski został założony w 2 połowie XIX wieku. Znajdują się w nim drzewa różnych gatunków, zwłaszcza graby i dęby, a także jesiony, akacje i kasztany. Usytuowany jest po wschodniej stronie drogi do Bażanówki. Posiada obrys wieloboku, zbliżonego do kwadratu.

Z pierwotnego założenia zachowały się spory drzewostan, układ nasadzeń i otwartych polan, a także staw. W południowej części założenia znajduje się dwór. Przyjmuje się, że w latach 30-tych XIX wieku majątek został zakupiony przez rodzinę Grotowskich. Do 1939 roku dwór był w posiadaniu tej samej rodziny. Po 1945 roku część budynku dworu przeznaczono na mieszkania dla rodzin, a w drugiej wyburzono ściany działowe z przeznaczeniem na magazyn nawozów sztucznych. Dwór powstał jako budynek murowany z cegły ceramicznej w układzie główkowo-wozówkowym, z zewnątrz i wewnątrz otynkowany. Obiekt założony jest na planie wydłużonego prostokąta. Jest to budynek parterowy, niepodpiwniczony, kryty dachem dwuspadowym. Naroża zewnętrzne muru obwodowego wzmocnione są lizenami, które są dość szerokie, a pośrodku mają wąskie rowki. Strop budynku jest płaski, drewniany, belkowy. Więźba dachowa posiada konstrukcję krokwiowo-płatwiową. Od frontu usytuowany jest portyk kolumnowy wykonany z drewna. Dach kryty jest dachówką ceramiczną, z gąsiorami na narożach. Otwory drzwiowe są prostokątne, niektóre zaś od wewnątrz o łuku odcinkowym z wypełnieniem, lekko rozglifione. Stolarka okienna krosnowa posiada podziały szczeblinowe poziome. Od frontu i przy tylnej elewacji znajduje się ryzalit.

Posada Zarszyńska – browar. Początki browaru w Posadzie Zarszyńskiej sięgają czasów XVII-wiecznych. W roku 1631 pojawia się wzmianka o istnieniu w Zarszynie „stołowni dworskiej”. Zarszyński browar zaopatrzwał w trunki karczmy i ratusz. W okresie kiedy właścicielem Zarszyna był Kazimierz Ostaszewski, drewniany budynek browaru uległ pożarowi i spalił się prawie doszczętnie. W miejscu spalonego browaru w XIX wieku nowi właściciele Zarszyna Jan i Kazimierz Wiktor wybudowali nowy murowany budynek browaru. Produkcję piwa wstrzymano w latach 70-tych XX w. Budynek browaru jest murowany z cegły, tynkowany, złożony z dwóch obiektów. Jeden z budynków powstał na rzucie zbliżonym do kwadratu. Jest to obiekt piętrowy, 4-osiowy, z dwuspadowym dachem krytym dachówką. Drugi niższy budynek na rzucie prostokąta na południowej ścianie ma wkomponowany wysoki komin. Elewacje obu budynków bez zdobień, jedynie nad oknami widnieje gzyms nadokienny, a także na wschodniej ścianie wyższego obiektu zaznaczona jest artykulacja szczytowa.

Posada Zarszyńska – park dworski. Posada Zarszyńska swoje początki wiąże z królem Władysławem Jagiełłą, który w 1385 roku nadał wieś Jachnikowi. W latach 1810-1842 miejscowość była w posiadaniu rodziny Ostaszewskich, a następnie do 1945 roku przeszła w ręce rodziny Wiktorów. Po II wojnie światowej majątek przeszedł na rzecz Skarbu Państwa. Park dworski w Posadzie Zarszyńskim został założony w drugiej połowie

XVIII wieku. Najcenniejszym elementem jaki zachował się na terenie parku są pozostałości dąbrowy, gdzie znajdują się pomnikowe dęby, lipy szerokolistne, jesiony wyniosłe oraz klony. Park podworski stanowi cenny obiekt przyrodniczy, będący równocześnie ważnym dokumentem sztuki i obyczajów w dawnej Polsce. Wspaniałe starodrzewy i pojedyncze okazy, które jeszcze znaleźć można w parku, należą – podobnie jak zabytkowe budowle, dzieła malarskie czy rzeźby – do skarbnicy narodowej kultury.

Zarszyn – kościół parafialny p. w. św. Marcina i MB Szkaplerznej. Parafia w Zarszynie prawdopodobnie została ufundowana w połowie XIV wieku przez króla Kazimierza Wielkiego. W 1395 roku koloniści niemieccy wybudowali kościół i wprowadzili kult św. Marcina. W okresie reformacji na terenie parafii został utworzony zbór kalwiński. W 1624 roku drewniany kościół został spalony przez Tatarów. W 1645 roku dobra zarszyńskie nabyli jezuici, którzy zajęli się budową nowego kościoła. W 1650 roku poświęcono nowy kościół, również pod wezwaniem św. Marcina. 9 kwietnia 1872 roku rozebrano drewniany kościół i rozpoczęto budowę nowego, murowanego, z inicjatywy kolatora Jana Wiktora. 17 października 1875 roku poświęcono kościół pod dawnym wezwaniem św. Marcina. W czasie I wojny światowej świątynia uległa poważnym zniszczeniom. Odbudowany budynek został ponownie zniszczony podczas frontu rosyjsko-niemieckiego w 1944 roku. W 1946 roku naprawiono więźbę dachową, sklepienie oraz okna. Kościół obecnie zachowuje pierwotne cechy stylowe utrzymane w duchu neogotyku. Świątynia powstała na planie podłużnym. Prezbiterium jest dwuprzęsłowe, zamknięte trójboczną apsydą. Po obu jego bokach znajdują się symetryczne zakrystie. Korpus kościoła jest trzynawowy, z trzema przęsłami o nawie środkowej dwukrotnie szerszej, przedłużony o czwarte przęsło mieszczące po bokach przedsionki, po środku natomiast chór i wieżę. Wieża została założona na planie kwadratu, w połowie wysunięta jest przed lico fasady. Układ wnętrza kościoła jest halowy. Świątynia przykryta jest dachem trzyspadowym, na którego kalenicy została umieszczona ośmioboczna sygnaturka z ażurową latarnią i hełmem iglicowym. Kościół murowany jest z cegły ceramicznej, otynkowany. Cokół wykonany z ciosów piaskowca, powyżej licowany jest cegłą. Gzymsy kapnikowe cokołu, skarp i zwieńczenia nad portalami wykonane są z piaskowca. Pod gzymsem wieńczącym przebiega fryz arkadkowy. Mury obwodowe wzmocnione są lizenami. Mury wieży są u podstawy znacznie pogrubione. Otwory okienne sklepione są łukiem ostrym, rozglifione. Drzwi skrzydłowe, płycinowe, częściowo przeszkłone. Ponad portalem głównym wieży umieszczona jest rozeta w profilowanym

obramieniu. Nad nią znajduje się napis: *Z DARÓW TWOICH PANIE / NIESIEMY CI OFIARĘ.*

Zarszyn – stara plebania. Początki parafii w Zarszynie datuje się na XIV wiek. Stara plebania datowana jest na przełom XIX i XX wieku. Jest to budynek wolnostojący, murowany z cegły, tynkowany. Cokół wykonany jest z kamienia i otynkowany. Budynek założony jest na prostokątnym rzucie. Plebania jest parterowa z użytkowym poddaszem. Przykrywa ją dach dwuspadowy, z przedłużeniem w elewacji frontowej, wsparty na trzech drewnianych belkach; w części nad gankiem znajduje się dach naczółkowy. Otwory okienne w elewacji frontowej są prostokątne, z podziałem szczeblinowym, w elewacjach bocznych zastosowano mniejsze, prostokątne okna. W części frontowej znajdują się dwa drewniane, prostokątne otwory drzwiowe. Elewacja zdobiona gzymsem profilowanym, oddzielającym przyczółek.

Zarszyn – dworzec kolejowy. Budynek dworca kolejowego w Zarszynie pochodzi z 1884 roku. Stanowi zabytek techniki ważny dla dziedzictwa kulturowego regionu. Budynek dworca kolejowego jest murowany, z kamiennym cokołem. Obiekt jest dwukondygnacyjny z ryzalitami. Ściany obiektu są tynkowane. Kondygnacje oddzielone są od siebie profilowanymi gzymsami. W strefie parteru zaznaczono linearnie boniowanie; w narożach ścian widnieją bonie kostkowe. Boniowanie występuje również nad oknami parteru oraz wokół drzwi. Budynek kryty jest dachem naczółkowym, z wysuniętym okapem. Stolarka okienna jest drewniana, prostokątna, z podziałem szczeblinowym. Na elewacji frontowej usytuowano dwa prostokątne otwory drzwiowe.

Zarszyn – dom z wieżą, ob. wieża. Przed kilkoma laty dokonano rozbiórki domu, z zabytku ocalała jedynie wieża. Budynek znajduje się na terenie należącym do PKP, w bliskim sąsiedztwie dworca kolejowego. Przypuszczać należy, iż wybudowany został równocześnie z dworcem, tj. około 1885 roku. Obiekt założony jest na rzucie kwadratu, posiada formę prostopadłościanu nakrytego dachem dwuspadowym. Wieża zbudowana została z cegły na kamiennym fundamencie. W elewacji frontowej znajdują się jednoskrzydłowe, drewniane drzwi, nad którymi znajduje się gzyms oddzielający drugą kondygnację. Na bocznych ścianach elewacji umieszczono prostokątne okna. W strefie parteru występuje zdobienie w formie kostkowego boniowania nad otworami okiennymi.

Zabytki ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Zarszyn obejmują, zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, obiekty wpisane i niewpisane do rejestru zabytków. Gmina Zarszyn utworzyła Gminną Ewidencję Zabytków. Z terenu gminy Zarszyn zewidencjonowanych zostało 82 obiekty nieruchome o charakterze

zabytkowym oraz 270 stanowisk archeologicznych. Jest to architektura świecka, budynki użyteczności publicznej, budowle sakralne, cmentarze, zespoły pałacowo-parkowe i dworsko-parkowe oraz tzw. mała architektura obejmująca kaplice, kapliczki i pomniki, a nadto stanowiska archeologiczne. Pełny wykaz tychże obiektów umieszczony jest na końcu niniejszego opracowania.

d. Zabytki ruchome.

Zabytek ruchomy to – zgodnie z definicją zawartą w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Na terenie gminy Zarszyn zachowanych jest sporo zabytków ruchomych. W większości stanowią one zespoły wyposażenia kościołów i cerkwi, ale są to również pomniki, figury przydrożne i kapliczki oraz nagrobki.

Poniżej przedstawiono w układzie alfabetycznym opis najcenniejszych zabytków z terenu gminy.

Bażanówka – dzwon z 1710 roku przy kościele polskokatolickim. Dzwon odlany jest ze spiżu dzwonowego. Posiada około 90 cm wysokości i średnicy, waży blisko 300 kg. Korona jego jest sześcioblakowa, pozbawiona trzpieniu (klucza). Czapa jest profilowana, szyja poniżej posiada zdwojony fryz inskrypcyjny oddzielany trzema półwałkami. Fronton płaszcza dzwonowego posiada półplastyczną dekorację figuralną przedstawiającą Grupę Ukrzyżowania. Cechy fizjonomiczne postaci, draperia szat, układy formalne mimo schematyczności odzwierciedlają konwencję plastyczną początku XVIII wieku. Pierścień dzwonu jest odsercowany i łagodnie wyprofilowany. Na fryzie szyi dzwonu umieszczona jest inskrypcja w języku niemieckim: „IN NAHMEN DER HEILIGSTEN DREYFALTIEYT ANNO 1710 ITS DIESE GLOCKE IN NEYSE VM GEGOSSEN VUD AVS EINER ZWEY GEMACHT WORDEN HENRICVS IOSEPH REICHEL GOS MICH IN NEYS”. Dzwon z Bażanówki jest cennym zabytkiem ludwisarstwa niemieckiego.

Długie – Pomnik Poległych. Wzniesiony we wsi Długie okazały pomnik zwieńczony krzyżem stanowi symboliczną żołnierską mogiłę wojenną. Monument

odsłonięty został 4 grudnia w roku 1932 z zamiarem upamiętnienia żołnierzy poległych w latach 1914 – 1918 podczas I wojny światowej oraz w zwycięskiej wojnie polsko-bolszewickiej w latach 1919 – 1921. Pomnik w Długiem wpisuje się w rozległy nurt polskiej sztuki wojenno-propagandowej związanej z ideą Legionów. Kształt artystyczny monumentu nawiązuje do pomników czynu zbrojnego powstających w okresie dwudziestolecia międzywojennego na ziemiach polskich. Stylizowana piramida jako symbol chwały żołnierskiej jest autorską trawestacją motywu znanego w ikonografii sepulkralnej od XVII wieku. W najbliższym regionie formę piramidy zastosował Johann Jäger w pomniku poległych w I wojnie światowej w Sławęcinie koło Jasła. Ikonografia pomnika w Długiem została wzbogacona o pełnoplastyczną kompozycję figuralną w zwieńczeniu oraz stalowe pociski przeciwpancerne i bagnety wbite w kamienne ściany monumentu. Wymowa sceny rozgrywającej się u podstawy krzyża na szczycie piramidy oddaje bogactwo symboliki pomnika. Orzeł obdarowuje wieńcem chwały żołnierza, który ukazany jest w pełnym rynsztunku bojowym, w chwili odpoczynku po trudach walki. Klasyczna kompozycja piramidy zbudowanej z kamieni opracowana jest w sposób harmonijny pod względem proporcji. Dopełnienie stanowi rzeźba figuralna, która sygnalizuje, że wykonawcy pomnika należy szukać w dobrym warsztacie kamieniarskim działającym w najbliższej okolicy. Indywidualną cechą twórcy pomnika jest zastosowanie autentycznych elementów uzbrojenia wbudowanych w kamienną strukturę. Stalowe pociski i bagnety użyte jako elementy dekoracyjne, nawiązują w swej symbolice do panopliów stosowanych w heraldyce i tradycji wojskowej. Geneza pomnika ma źródło w społeczności wsi Długie, która krzewiła pamięć i wdzięczność dla miejscowych bohaterów czynu legionowego. Potrzeba udokumentowania w formie rzeźbiarskiej tych, którzy oddali życie za niepodległość Polski została zrealizowana przez umieszczenie na cokole pomnika 2 tablic z nazwiskami poległych. Tradycja obchodów uroczystości 15 sierpnia obejmowała zwyczaj palenia przy pomniku snopów zboża ułożonych w stos. Zwyczaj ten kultywowano we wsi do roku 1939. Siła społecznej funkcji pomnika pozwoliła na jego przetrwanie w okresie II wojny światowej oraz w latach powojennych, kiedy to w roku 1960 dodano tablicę inskrypcyjną poległych w latach 1939 – 1945.

Jaćmierz wyposażenie ruchome kościoła parafialnego pw. Wniebowzięcia NMP.

Drewniany kościół parafialny w Jaćmierzu, uposażony przez Reginę Konstancję ze Słupeckich Balową, został wniesiony najpewniej już w połowie XVII wieku przez Jana Oleszko proboszcza jaćmierskiego, przebudowany w roku 1760 przez Anastazję z Grabowskich Śleczyńską, należy do cenniejszych oraz lepiej zachowanych

i wyposażonych drewnianych budowli sakralnych w Polsce południowej. Zabytek ten jest ponadto jedną z nielicznych świątyń drewnianych zachowanych w dawnych ośrodkach miejskich. Wartościowe wyposażenie i wystrój malarski wnętrza posiadają wysoką w skali województwa podkarpackiego wartość historyczno-artystyczną. Jego najstarsze elementy pochodzą jeszcze z czasów późnego średniowiecza, podstawowy zaś trzon stanowią snycersko i malarsko opracowane przedmioty kultu pochodzące z połowy XVIII wieku. Wyposażenie i wystrój malarski stanowi doskonały przykład narastania, ciągłego uzupełniania i doposażania dawnych wnętrz sakralnych. Ściany i strop wnętrza pokryte zostały dekoracją malarską o motywach architektonicznych i figuralnych z 2 połowy XIX wieku i figuralno-ornamentalnych z 1926 roku autorstwa Władysława Lisowskiego. Bogate wyposażenie kościoła tworzą m.in.: późnobarokowy ołtarz główny z 2 połowy XVIII wieku z obrazem Matki Boskiej z Dzieciątkiem z 2 poł. XVII w., późnobarokowa ambona z 2 poł. XVIII w., stalle z 1 ćw. XVIII w., chrzcielnica z ok. 1770 r., późnogotycki obraz tablicowy „Chrzest Chrystusa” z 2 ćw. XVI w. (pochodzący z nieistniejącego kościoła pw. św. Jana Chrzyciela) oraz drewniany relikwiarz w formie głowy św. Jana na misie z przełomu XIV/XV wieku.

Nowosielce – wyposażenie ruchome kościoła parafialnego pw. Matki Bożej Nieustającej Pomocy. Świątynia stanowi przykład prowincjonalnej architektury sakralnej okresu międzywojennego, o formach nawiązujących do neogotyku. Wyposażenie wnętrza nie jest jednorodne, w głównej mierze składają się nań obiekty powstałe równocześnie z budową świątyni oraz przeniesione z nieistniejącej dziś tamtejszej cerkwi. Główny trzon wyposażenia stanowią trzy nastawy ołtarzowe oraz ambona. Ołtarz główny i ambona wykonane zostały około 1933 roku, zapewne w jednej pracowni stolarsko-snycerskiej, wykazują bowiem bliźniacze rozwiązania formalne utrzymane w neogotyckiej konwencji estetycznej. Para ołtarzy bocznych trafiła do wnętrza świątyni w latach 50-tych XX wieku z opuszczonej wówczas, a dziś już nieistniejącej nowosielskiej cerkwi. Ołtarze te stanowią kompilację XIX-wiecznych struktur z kolumnami i innymi detalami snycerskimi powstałymi około 1700 roku. Z czasów budowy kościoła zachowały się drzwi główne wejściowe, o neogotyckich wykrojach, a nadto obraz *Święta Rodzina* namalowany przez Feliksa Bogdańskiego, przedstawiciela trzeciego pokolenia rodziny artystów malarzy. Ściany kościoła zdobią ponadto dwa obrazy, utrzymane w konwencji ikonowej: *Matka Boża z Dzieciątkiem* oraz *Ecce homo*. Powstały one w drugiej połowie XIX wieku, a wydaje się, że i one mogły trafić tu z wyżej wspomnianej cerkwi. W zakrystii ustawiony jest kredens z około 1910 roku, stanowi on przykład działalności krakowskiego

Towarzystwa Polska Sztuka Stosowana. Sztukę barokową prezentuje kamienna chrzcielnica, eksponowana obecnie przy wejściu do kościoła. Nieznane jest pochodzenie kredensu oraz chrzcielnicy, przypuszczać można, iż pochodzą z macierzystej świątyni w Zarszynie. Kościół nowosielski do 1948 roku był filialną świątynią parafii w Zarszynie, która w 1933 roku przekazała na potrzeby nowopowstałego kościoła dzwon z 1674 roku, zwieszony w dzwonnicy przykościelnej. Na wyposażeniu świątyni znajduje się ponadto monstrancja z 1943 roku, ofiarowana przez ks. bpa Ignacego Tokarczuka. Wyposażenie wnętrza nowosielskiego kościoła stanowi przykład współistnienia w jednym wnętrzu zabytków sztuki kościelnej i cerkiewnej, powstałych w różnym okresie czasu i prezentujących odmienną estetykę stylową, a przy tym odzwierciedlających lokalną historię, tradycję oraz upodobania estetyczne miejscowej społeczności.

Odrzechowa – wyposażenie ruchome dawnej cerkwi greckokatolickiej pw. św. Jana Chrzciciela w Odrzechowej. Świątynia wzniesiona została w 1813 roku, z fundacji ówczesnego właściciela wsi Morawskiego. Jest to druga świątynia powstała w Odrzechowej, pierwsza bowiem wzmiankowana jest w 1450 roku. Obecnie istniejąca cerkiew to murowana, jednonawowa świątynia, prezentująca typ o skromnym programie architektonicznym utrzymanym w duchu klasycystycznym. Cerkiew pełniła swe funkcje do wybuchu II wojny światowej, podczas działań wojennych została uszkodzona, natomiast po wojnie przez długie lata użytkowana była jako magazyn. W 1955 roku cerkiew przeszła pod administrację Kościoła Rzymskokatolickiego. Wyposażenie ruchome wnętrza jest niekompletne, a przy tym skromne. Na skutek wyżej wspomnianych kolei losu uległo ono zapewne zniszczeniu, częściowo może i rozgrabieniu. Najstarszym elementem wyposażenia jest marmurowa tablica epitafijna z czwartej ćwierci XVIII wieku, wmontowana w ścianę wschodniej zakrystii. Została ona przeniesiona do tego wnętrza z wcześniejszej cerkwi. Pozostałe obiekty powstały na potrzeby obecnie istniejącej świątyni. Jest to ambona z przełomu XIX i XX wieku, prezentująca rozwiązania formalne typowe dla sztuki kościelnej obrządku łacińskiego. Taki charakter posiadają także feretrony oraz dwie piaskowcowe kropielnice z XIX wieku. Według przyjętej tradycji w jednej z nich chrzczony był lokalny błogosławiony Iwan Ziatyk. Z niezachowanego dziś ikonostasu przetrwało pięć ikon, cztery z rzędu namiestnego oraz jedna z przedstawieniem *Pantokratora* z rzędu apostołskiego. Ikony te obecnie eksponowane są na ścianach cerkwi. Datowane są one na 1891 rok, a ich analiza formalna wskazuje na rękę jednego artysty. Dwie z nich – *Narodzenie św. Jana Chrzciciela* oraz *Chrystus Pantokrator* – opatrzone sygnaturami: „Ю ПАНКІЕВИЦ”. Juliusz Pankiewicz to ukraiński malarz i grafik,

wykształcony akademik. Styl młodopolski przeniósł na grunt malarstwa sakralnego kościoła greckokatolickiego. Ikony z Odrzechowej zwracają szczególną uwagę sposobem ukazania postaci, które przypominają wieśniaków. Taki sposób ukazania zrywa z konwencją sztuki cerkiewnej, tym samym stanowiąc ciekawe zjawisko w porównaniu z powszechnie stosowanym stylem, np. przez Bogdańskich. Ponadto ikony wyróżniają się dość oryginalnie rozwiązaniem tłem. W każdym bowiem przypadku 2/3 powierzchni pokrywa dekoracja o motywie kilimu, pozostała natomiast to sztancowane złocenie. Ikony te stanowią niezwykle wyjątkowy przykład sztuki cerkiewnej, zachowanej na Podkarpaciu. Nastawa ołtarzowa oraz krzyż procesyjny stanowią część cerkiewnego wyposażenia ruchomego, które pod koniec lat 60-tych XX wieku zostało zdemontowane i przeniesione na strych świątyni. W 2015 roku studenci Wydziału Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie pod kierunkiem konserwatora dzieł sztuki Łukasza Wojtowicza przeprowadzili inwentaryzację i zabezpieczenie tychże elementów. Nastawa ołtarzowa pochodzi z początku XVIII wieku i powstała na potrzeby starszej, XVII-wiecznej cerkwi. W obecnie istniejącej świątyni obiekt przed wybuchem II wojny światowej był ołtarzem bocznym, natomiast po wojnie pełnił funkcję głównego. Nastawa, choć niekompletnie zachowana, stanowi przykład wysokiej klasy artystycznej rzemiosła XVIII-wiecznego, przy tym należy do grupy równoczesnych ołtarzy zdobiących najważniejsze świątynie w regionie. Krzyż procesyjny, powstały w końcu XVIII, bądź w początku XIX wieku, jest obiektem znajdującym liczne analogie w okolicznych cerkwiach. Jego unikatowy charakter przejawia się w niespotykanych gdzie indziej ozdobnych elementach kwiatowych i figuralnych towarzyszących wizerunkowi Matki Bożej. Niekompletne wyposażenie ruchome dawnej cerkwi w Odrzechowej nie nadaje wnętrzu pierwotnego charakteru. Cechuje się natomiast zróżnicowanym wyrazem estetycznym i ideowym, wynikającym z melanzowania się dwóch obrządków – wschodniego i zachodniego. Ponadto stanowi obecnie świadectwo historii, która w sposób burzliwy zaważyła na przetrwaniu poszczególnych obiektów, a nadto prezentuje religijne i kulturowe dążenia lokalnej społeczności zamieszkującej tereny Podkarpacia.

Odrzechowa – zespół ośmiu nagrobków położonych na cmentarzu przycerkiewnym oraz cmentarzu parafialnym. Cmentarz przycerkiewny znajduje się w otoczeniu cerkwi, w obwodzie kamiennego niskiego muru. Układ nagrobków jest nieregularny. Cmentarz założono przypuszczalnie jeszcze w XVIII wieku, w otoczeniu nieistniejącej unickiej cerkwi, na miejscu której wybudowano obecnie istniejącą. Przycerkiewny cmentarz stał się miejscem pochówku kolejnych proboszczów, których nagrobki nie zachowały się do

dzisiaj. Wiadomo, że w pobliżu prezbiterium pochowany został 29 maja 1831 roku proboszcz Ignacy Paclawski, a w roku 1873 ksiądz Iwan Ławrowski. W roku 1915 w sąsiedztwie dzwonnicy założono cmentarz poległych żołnierzy rosyjskich i ustawiono pomnik. Zachowane w części północnej cmentarza przycerkiewnego kamienne nagrobki duchownych pochodzą z początku XX wieku. Rzymskokatolicki cmentarz parafialny utworzony został w początkach XIX wieku zgodnie z dekretem wydanym w 1783 roku przez kancelarię nadworną Józefa II, który zakazywał pochówków w pobliżu świątyń. Utworzeniem cmentarza zajął się ówczesny proboszcz odrzechowski Ignacy Paclawki herbu Sas. Najwcześniej lokalizowano pochówki w południowej części działki, usytuowanej przy alei wyjazdowej od strony cerkwi. Najstarszym zachowanym nagrobkiem jest dziecięcy pochówek Stanisława Morawskiego z 1878 roku. Pozostałe obiekty sepulkralne w tej części cmentarza pochodzą z początku XX wieku i lata międzywojennych. W tej grupie najstarszych nagrobków zachowanych do dzisiaj na cmentarzu parafialnym, są rodzinne groby właścicieli Odrzechowej. Dobra odrzechowskie pozostawały w posiadaniu rodziny Morawskich herbu Dąbrowa i Russockich herbu Zadora od 1873 do 1945 roku. Kilka pochówków w najstarszej części cmentarza należy do mieszkańców Odrzechowej wyznania greckokatolickiego. Stanowią one pozostałość po najliczniejszej w latach międzywojennych greckokatolickiej społeczności parafialnej w dekanacie rymanowskim. Wybrany zespół najstarszych nagrobków na cmentarzu parafialnym w Odrzechowej ma dużą wartość kulturową i krajobrazową. Są one wykonane według jednego wzorca kamiennego pomnika ustawionego na grobie ziemnym, otoczonym kutą, ażurową balustradą. Wyjątkowe walory artystyczne ma rzeźba Chrystusa wykonana przez sanockiego rzeźbiarza Stanisława Piętkiewicza na grobie rodziny Morawskich. Dzieła Piętkiewicza zdobią cmentarze w Sanoku i Rymanowie, a także mauzoleum rodziny Długoszków w Sękowej koło Gorlic. Fundatorem rzeźby na grobie rodziców był Kazimierz Morawski, oficer Legionów, który po odejściu z armii gospodarował w Odrzechowej. Nagrobki z cmentarza przycerkiewnego i parafialnego posiadają znaczącą wartość historyczną, są bowiem odzwierciedleniem przemian dziejowych zachodzących na tym terenie.

Pielnia – wyposażenie ruchome dawnej cerkwi greckokatolickiej pw. św. Jana Złotoustego. We wnętrzu znajduje się późnobarokowy ołtarz główny i dwa boczne klasycystyczne. Ambona prezentuje estetykę rokokową. Na ścianach eksponowane są epitafia: Stanisława i Magdaleny Truskolaskich z 1806 roku.

Zarszyn – wyposażenie kościoła parafialnego pw. Św. Marcina i Matki Boskiej Szkaplerznej. Kościół parafialny pw. św. Marcina i Matki Bożej Szkaplerznej w Zarszynie wzniesiony został w latach 1872-1875, w stylu neogotyckim. Historia świątyni jest wyjątkowo burzliwa, uległ on bowiem kilkakrotnym, poważnym zniszczeniom podczas obu wojen światowych. W związku z czym wystrój malarski wnętrza nie przetrwał w formie pierwotnej; malowidła zachowały się w trzech historycznych nawarstwieniach, natomiast w obrębie sklepienia nawy głównej – niszczonego wybuchami bombowymi – istnieje jedynie najmłodsza warstwa z 1954 roku. Ruchome wyposażenie kościoła, pomimo różnic w czasie powstania, jest jednolite pod względem estetycznym i niemal w całości utrzymane w stylu neogotyckim. Główny jego trzon stanowią nastawy ołtarzowe, ambona i prospekt organowy. Z pierwotnym wystrojem wiązać należy jedynie nastawę ołtarza głównego, powstałą w przemyskiej pracowni Majerskiego oraz ołtarz boczny pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa, wykonany przez Janika w Krośnie. Podczas działań wojennych w 1915 roku zniszczeniu uległa oryginalna ambona oraz ołtarz boczny pw. Matki Bożej; nową amboną zamówiono w 1929 roku u Wójtowicza, snycerza z Przemyśla koło Lwowa; jest on również autorem nowego ołtarza pw. Matki Bożej, wykonanego w 1934 roku. Prospekt organowy wypada datować na koniec XIX, bądź początek XX wieku; analiza jego formy z innymi zachowanymi w okolicznych kościołach, pozwala przypuszczać, iż razem z instrumentem mógł on wyjść z fabryki Braci Rieger w Jägerndorf. Organy zostały zniszczone w 1915 roku. Trzon tegoż wyposażenia uzupełniają pomniejszych zabytki, częściowo stanowiące powojenne dopełnienia, niemniej jednak dostosowane do neogotyckiej estetyki wnętrza. Należy zwrócić uwagę na fakt, iż w kościele zachowały się wszystkie pierwotne drzwi zewnętrzne, z równie oryginalnymi zamkami skrzynkowymi oraz kowalskimi zawiasami. Drzwi wewnętrzne pochodzą z dwóch okresów czasowych; na okres budowy świątyni datuje się dwoje bliźniaczych, wyjątkowo masywnych drzwi z prezbiterium do zakrystii oraz dwoje spągowych, prostych drzwi na chór; natomiast trzy pary drzwi wahadłowych z przedsionków do naw kościoła wykonane zostały w 1954 roku. We wnętrzu świątyni (poza przestrzenią prezbiterium) zachowała się ceramiczna posadzka z 1913 roku, wykonana z płytek zamówionych u Arona Englarda z Gorlic, a sprowadzonych z wytwórni w Unterhemanau w Niemczech. W przestrzeni przed prezbiterium istnieje jej powojenne uzupełnienie, stanowiące świadek po wybuchu bomby. We wnętrzu zachowało się kilka starszych elementów, pochodzących ze starszego kościoła parafialnego. W części z nich dopatrywać się można wyrobów krośnieńskich artystów cechowych, a dodatkowym uzasadnieniem takiej okoliczności jest

fakt, iż w roku 1645 dobra zarszyńskie nabyli krośnieńscy jezuita. Oni też (przed rokiem 1650) wybudowali i wyposażali tamtejszy kościół parafialny. W roku 1759 biskup przemyski Wacław Hieronim Sierakowski nadał jezuitom zarząd nad parafią i dopiero po zniesieniu zakonu w roku 1773 w Zarszynie utworzono na nowo parafię świecką. Tym tłumaczyć należy obecność w wyposażeniu kościoła zarszyńskiego drewnianego krucyfiksu z końca XVII wieku, snycerskiego medalionu z wizerunkiem twarzy Chrystusa Bolesnego, czy ram feretronu, zdobionych ornamentem małżowinowo-chrzastkowym. Wymienione elementy, jak również stanowiące ich dopełnienie obrazy olejne na płótnie, posiadają wysoką wartość historyczną i artystyczną i zasługują na ochronę i konserwację. W 1922 roku do świątyni zamówiono witraże w Krakowskim Zakładzie Witrażów S. G. Żeleński, które montowano w latach 1923-24. Witraże te zostały zniszczone w 1944 roku, podczas frontu niemiecko-rosyjskiego, kiedy to kościół znacznie ucierpiał. Jeszcze tego samego roku Parafia podjęła się jego odbudowy i remontu. Nowe, obecnie istniejące witraże sprawiono za probostwa księdza Winiarza w 1951 roku; zostały one wykonane, jako rekonstrukcje tych zniszczonych. Witraże w prezbiterium to przedstawienia o charakterze figuralnym; wizerunki „Św. Marcina Biskupa” oraz „Matki Bożej Szkaplerznej” tematycznie odpowiadają patrocinium świątyni. Formalnie charakteryzuje je dynamiczna, otwarta kompozycja, przy jednoczesnym wąskim polu obrazowania. Cechuje je bardzo dobry warsztatowo projekt, zdradzający artystę doświadczonego, a przy tym powiązanego ze środowiskiem artystów krakowskich okresu secesji. Te dwa witraże zdają się odstawać od pozostałych we wnętrzu nawy kościoła, które charakteryzuje względnie prosta i zgeometryzowana forma ornamentalna, wzbogacona tondem i bordiurą o motywach wici roślinnej. Powierzchnię tond wypełniają frontalne przedstawienia popiersi świętych oraz symbole chrześcijańskie. Płynne linie oraz stylizowany florystyczny charakter bordiur każdej z kompozycji nawiązują do upodobań estetycznych kierunku secesyjnego. Nieco jeszcze inaczej prezentują się trzy witraże na chórze muzycznym, z których centralny z przedstawieniem „Najświętszego Serca Pana Jezusa” zdaje się oscylować pomiędzy estetyką tych w prezbiterium i w nawie. Natomiast dwa pozostałe w pierwotnym wykonaniu zostały według projektu krakowskiego malarza, architekta i witrażysty Tadeusza Wojciechowskiego. Są to mocno zgeometryzowane formy wici kwiatowych, których stylistyka ukierunkowana została na modernistyczne kształty. Witraże w kościele zarszyńskim w całości zostały dedykowane do tegoż wnętrza, stanowią wartościowy przykład sztuki witrażowej, która, jak doskonale widać na tym przykładzie,

rozwijala się zgodnie z nurtami stylowymi panującymi w sztuce. Są one znaczącym dopełnieniem wystroju i wyposażenia ruchomego świątyni.

e. Zabytki archeologiczne.

Gmina Zarszyn w centralnej części położona jest obrębie Dołów Jasielsko – Sanockich w ramach rozległego obniżenia zwanego Równiną Beską. Północno wschodnie rejony gminy obejmują pagóry Pogórza Dynowskiego natomiast południowa część jej terenu lokuje się na wzniesieniach Pogórza Bukowskiego. Jest to średniej wielkości jednostka samorządu terytorialnego. Obszar gminy charakteryzuje się urozmaiconą rzeźbą terenu i deniwelacjami sięgającymi do nawet 200 metrów. Najwyższe wzniesienie to Góra Patria na Pogórzu Bukowskim osiągająca wysokość 474 metrów nad poziom morza. Teren pokryty jest gęstą siecią cieków wodnych z których największe to Pielnica, Czernisławka, Odrzechówka wszystkie należące do zlewni rzeki Wisłok. Korzystne stosunki hydrograficzne, bardzo istotne z punktu widzenia pradziejowego osadnictwa, uzupełnione zostały przez dogodne ukształtowanie terenu z licznymi łagodnymi i dobrze nasłonecznionymi wzniesieniami oraz występującymi tutaj miejscami mało kamienistymi glebami glinianymi, brunatnymi i biellicowymi pyłowymi (w wyższych partiach zwłaszcza Pogórza Dynowskiego) złożyły się w splot uwarunkowań stanowiących o atrakcyjności tego terenu dla osadnictwa sięgając od pradziejów aż po czasy współczesne, zarówno w odniesieniu do wzniesień jak i dolin.

Zabytki archeologiczne odkrywane w terenie są materialnymi śladami ludzkiej działalności w pradziejach, a także w okresach historycznych, tworzą one stanowiska archeologiczne wyznaczające miejsca pobytu człowieka w przeszłości na danym obszarze. Podstawą skutecznie i prawidłowo prowadzonej ochrony stanowisk archeologicznych jest wiedza o ich stanie zachowania, pozwalająca podejmować odpowiednie działania konserwatorskie. Należy przy tym pamiętać, że stanowiska archeologiczne w przeciwieństwie do pozostałych kategorii zabytków są szczególnie narażone na zniszczenia nieraz nawet mimowolne, ze względu na to, iż obiekty te są niedostrzegalne (za wyjątkiem grodzisk, czy też kurhanów). Dodatkowo postępująca w szybkim tempie zabudowa, intensywne prace rolne, naturalne procesy związane np. z erozją gleby powodują ich postępującą degradację. Przeciwdziałać wyżej nakreślonym procesom ma

dokładniejsze rozpoznanie stanowisk, ich ewidencjonowanie, a co za tym idzie określenie ich charakteru i dokładnej lokalizacji.

Pierwsze stanowisko archeologiczne na terenie gminy zostały rozpoznane w latach 60-tych XX w. Natomiast zdecydowana większość stanowisk archeologicznych odkrytych na terytorium Gminy Zarszyn została zlokalizowana w trakcie realizacji ogólnopolskiego programu archeologicznych badań powierzchniowych pn. Archeologiczne Zdjęcie Polski prowadzonych na terenie gminy w latach 90-tych XX wieku. Powyższa metoda powstawała w latach 70-tych XX wieku, polega ona na inwentaryzowaniu stanowisk archeologicznych według jednolitych zasad penetracji terenowej i dokumentacji dla całego obszaru Polski. Standardy realizacji tych badań w ostatnich latach, głównie ze względu na możliwości, które niosą nowoczesne technologie, uległy znacznym zmianom i w głównej mierze opierają się na środowisku GIS. Cała Polska została podzielona na obszary AZP o powierzchni około 37,5 km², stworzono również obowiązujący wzór Karty Ewidencji Stanowiska Archeologicznego, na której znajdują się podstawowe dane o charakterze i lokalizacji konkretnego stanowiska archeologicznego. Karta ta na przestrzeni dziesięcioleci ulegała licznym modyfikacjom, jej ostatni – obowiązujący wzór wprowadzony został kilka lat temu, zmieniono również nazwę – KEZAL karta ewidencyjna zabytku archeologicznego lądowego. Najnowsze stanowiska archeologiczne na tym terenie zarejestrowano w trakcie nadzorów archeologicznych sprawowanych w trakcie realizacji prac ziemnych w ramach dużej inwestycji związanej z budową gazociągu wysokiego ciśnienia relacji Strachocina – Pogórska Wola, wszystkie stanowiska wówczas odkryte objęte były ratowniczymi badaniami archeologicznymi.

W ostatnim czasie, w odniesieniu do ewidencjonowania stanowisk archeologicznych, zyskują na znaczeniu nowoczesne metody m.in. lotniczy skaning laserowy (ALS), badania geofizyczne (magnetyczne, elektrooporowe, geofizyczne). Przy czym te ostatnie rzadko wykorzystywane są jako samodzielna metoda badawcza, najczęściej towarzyszą projektom zakrojonym na szerszą skalę, stanowiąc metodę uzupełniającą, pozwalającą lepiej rozpoznawać stanowiska archeologiczne część też obejmują one, ze względu na koszt, niewielkie fragmenty terenu. Natomiast lotniczy skaning laserowy pozwala prowadzić analizę w obrębie rozległych obszarów pokrytych skanowaniem, gdzie dzięki gęstej chmurze punktów pomiarowych widoczna jest najdrobniejsza zmiana konfiguracji terenu. W przypadku gminy Zarszyn należy rozważyć waloryzację części zasobu archeologicznego przy użyciu wybranych wyżej, wymienionych metod. W chwili obecnej trwają starania, aby w ciągu najbliższych kilku lat krajowa

ewidencja zabytków archeologicznych została wprowadzona do centralnego systemu elektronicznego sprzężonego ze środowiskiem informacji geoprzestrzennej (GIS), integrującego różne kategorie zabytków i form ochrony, jak też inne dane administracyjne, katastralne i przyrodnicze. Rozwiązanie takie z poziomu gminy znacznie ułatwiłoby zarządzanie zasobem dziedzictwa.

Obszar gminy obejmuje sześć obszarów AZP na których zostały zewidencjonowane stanowiska archeologiczne. Obszar 112-76 badany w 1990 roku przez Annę Muzyczuk i Jerzego Ginalskiego; obszar 112-77 badany w roku 1987 przez E. Pohorską-Kleję; obszar 113-76 badany w roku 1995 roku przez Annę Muzyczuk i Jerzego Ginalskiego; obszar 113-77 badany przez E. Pohorską-Kleję w 1986 r.; obszar 114-76 badany w roku 1997 przez J. Bobera, obszar 114-77 badany 1994 roku przez E. Pohorską-Kleję i J. Bobera.

Łącznie na terenie gminy zewidencjonowano do tej pory 270 stanowisk archeologicznych (patrz: wykaz na końcu opracowania). Większość z odkrytych stanowisk archeologicznych, dzięki pozyskaniu z ich powierzchni charakterystycznych zabytków ruchomych, została skutecznie datowana na konkretną epokę dziejów człowieka. Część stanowisk uzyskała ogólniejsze datowanie na „pradzieje”. Większość odkrytych stanowisk to obiekty niewielkie wyznaczone jako ślady osadnictwa na podstawie nielicznych znalezisk zabytków archeologicznych. Szczegóły dotyczące stanowisk archeologicznych zawarte zostały w wykazie na końcu opracowania. Dokładna lokalizacja stanowisk określona została na kartach gminnej ewidencji zabytków.

Należy tutaj podkreślić, iż spośród stanowisk archeologicznych zlokalizowanych w granicach gminy Zarszyn nie wszystkie posiadają jednakową wartość poznawczą. Część zewidencjonowanych obiektów należy określić, jako posiadającą dużą wartość poznawczą; są to zwłaszcza rozległe osady wielokulturowe. Natomiast ślady osadnictwa, gdzie wystąpiły pojedyncze znaleziska archeologicznych zabytków ruchomych klasyfikuje się jako stanowiska o małej wartości poznawczej. Należy przy tym pamiętać, iż rzeczywista wartość danego stanowiska archeologicznego może być miarodajnie określona jedynie na podstawie badań wykopaliskowych.

Całokształt archeologicznego zasobu kulturowego gminy został rozpoznany dotychczas na poziomie dostatecznym. Trzeba tu jednak brać pod uwagę ograniczenia, które wpływają na metodę badań powierzchniowych, a które wiążą się, zwłaszcza z trudną dostępnością niektórych partii terenów objętych AZP, np. lasów i ugorów, bądź ogrodzonych terenów przy gospodarskich, które zajmują w chwili obecnej tereny dogodne

do osadnictwa również w pradziejach. Dużą rolę odgrywa wpływ czasu, część stanowisk na przestrzeni lat ulega degradacji na skutek czynników naturalnych, takich jak erozja bądź działalności ludzkiej związanej na przykład z ekstensywną gospodarką rolną. W związku z powyższym zasobu archeologicznego dziedzictwa kulturowego gminy nie należy uważać za zbiór zamknięty, co zostało zresztą potwierdzone poprzez odkrycia dokonane w trakcie budowy wspomnianych wyżej gazociągów wysokiego ciśnienia. Zasób ten powinien podlegać cyklicznej weryfikacji poprzez ponowne badania powierzchniowe jak i rozpoznawcze badania wykopaliskowe, które najpełniej potrafią udzielić odpowiedzi w kwestii rzeczywistej wartości danego obiektu archeologicznego.

Zdecydowana większość stanowisk zlokalizowanych na terenie gminy to, jak już wspomniano ślady osadnictwa, czyli znaleziska pojedynczych archeologicznych zabytków ruchomych, na podstawie których w chwili obecnej nie możliwe jest określenie precyzyjniejszych wartości poznawczych danego stanowiska. Następną kategorią stanowisk według liczebności są punkty osadnicze, czyli znaleziska kilku lub kilkunastu zabytków pradziejowych, bądź historycznych. Wśród tego rodzaju stanowisk występuje większe zróżnicowanie odnośnie ich wartości poznawczej. Najcenniejszą kategorię stanowisk tworzą osady, cmentarzyska, grodziska; stanowiska te posiadają największy walor poznawczy (określony na podstawie badań powierzchniowych), niejednokrotnie potwierdzony w trakcie prac wykopaliskowych.

W poniżej zaprezentowanym omówieniu przyjęto chronologiczny podział epok pradziejów ludzkości, z podaniem najcenniejszych (na podstawie badań powierzchniowych w nielicznych przypadkach wykopaliskowych) stanowisk z danej epoki zewidencjonowanych na terenie gminy zgodnie z informacjami zawartymi w kratach ewidencyjnych stanowisk i tabeli na końcu opracowania.

Najstarszy etap dziejów człowieka przypada na okres określanej epoką kamienia, a dokładniej jej dwie pierwsze części, tzn. paleolit (starsza epoka kamienia) oraz mezolit (środkowa epoka kamienia). Ówczesne społeczności ludzkie bazowały na „gospodarce” związanej z łowiectwem, zbieractwem i rybołówstwem. Okres ten był najdłuższym etapem rozwoju człowieka, trwającym 3 miliony lat. Ogółem na epokę kamienia spośród wszystkich stanowisk archeologicznych z terenu gminy Zarszyn badacze datowali 5 stanowisk archeologicznych: Odrzechowa stan. 6 AZP 113-76/33, Odrzechowa stan. 42 AZP 114-76/13, Odrzechowa stan. 56 AZP 114-76/27, Odrzechowa stan. 58 AZP 114-76/29, Odrzechowa stan. 69 AZP 114-76/40.

Kolejną i zarazem ostatnią część epoki kamienia stanowi neolit (młodsza epoka kamienia) – okres upowszechnienia uprawy ziemi i hodowli zwierząt, określane ze względu na swą doniosłość, mianem „rewolucji neolitycznej”. Z epoką tą wiąże się przejście do osiadłego trybu życia i opanowanie technik rzemieślniczych, z których najważniejszą była produkcja naczyń glinianych. Pierwsza penetracja ludzka w neolicie Dołów Jasielsko-Sanockich oraz otaczających ich pogórzy i gór wiązana jest z kulturą pucharów lejkowatych. Jednostka ta wykształciła się na podłożu mezolitycznej ludności trudniącej się zbieractwem oraz łowiectwem, do której przenikały trendy neolitu naddunajskiego. Ludność tej kultury dokonała dużych zmian w środowisku naturalnym odlesiając metodą wypaleniskową duże połacie terenu.

Dotychczas na terenie gminy nie badano osad związanych z tą kulturą, jednakże badacze wiążą z nią dwa stanowiska archeologiczne tj. Odrzechowa stan. 20 AZP 113-76/47 i Zarszyn stan. 3 AZP 113-76/59, gdzie miano znaleźć siekierkę krzemionną i wiórowiec z krzemienia wołyńskiego czyli zabytki charakterystyczne dla ludności tej kultury, wymienione stanowiska mogą świadczyć o penetracji tych terenów przez przedstawicieli powyższej jednostki kulturowej. Natomiast z późno neolityczną kulturą ceramiki sznurowej związane są następujące stanowiska: Odrzechowa stan. 2 AZP 113-76/29, stan. 8 AZP 113-76/35, Zarszyn stan. 3 AZP 113-76/59, Pielnia stan. 47 AZP 113-77/47. Jednostka ta funkcjonowała u schyłku neolitu na rozległych obszarach Europy środkowej (III tysiąclecie p.n.e.). Jej nazwa pochodzi od specyficznego sposobu zdobienia ceramiki odciskami sznura. Podstawą gospodarki kultury ceramiki sznurowej była wysoce wyspecjalizowana hodowla. Ponadto ogólnie na okres neolitu datowano dziesięć stanowisk archeologicznych bez określenia ich ewentualnej przynależności kulturowej. Do ciekawszych możemy zaliczyć: stan. 1 AZP 112-77/17 w Bażanówce, Długie stan. 12 AZP 113-77/12, Odrzechowa stan. 51 AZP 114-76/22, Zarszyn stan. 5 AZP 113-76/61.

W epoce brązu nastąpiło rozprzestrzenienie techniki obróbki brązu i upowszechnienie wyrobów z tego surowca. Natomiast gospodarczo kontynuowano wzorce wykształcone w okresie neolitu, zwłaszcza jeśli chodzi o produkcję żywności. Na przełomie neolitu i wczesnej epoki brązu na terenie gminy datowanych zostało 36 stanowisk archeologicznych, do najcenniejszych zaliczymy: Długie stan. 2 AZP 113-77/2 i stan. 33 AZP 112-77/32, Nowosielce stan. 28 AZP 113-77/56, Pielnia stan. 12 AZP 113-77/92 oraz stan. 40 AZP 114-76/114. Ogólnie na czasy epoki brązu i okresu halsztackiego z terenu gminy datowano 39 stanowisk archeologicznych. Z tego na wczesną epokę brązu dziewięć wśród których warto tutaj wymienić stanowisko nr 12 AZP 112-76/16 w Jaćmierzu, stan.

29 AZP 114-77 oraz 40 AZP 114-76/114 w Pielni. Na epokę brązu badacze datowali 11 stanowisk do cennych zaliczamy: Jaćmierz stan. 5 AZP 112-76/5, Odrzechowa stan. 44 AZP 114-76/15 oraz stan. 60 AZP 114-76/31, Pielnia stan. 2 AZP 113-77/2 i stan. 24 AZP 114-77/6. Na przełom epoki brązu i okresu halsztackiego datowane zostało czternaście stanowisk archeologicznych, warto wymienić tutaj stan. 28 AZP 113-77/28, Jaćmierz stan. 8 AZP 112-76/8, Odrzechowa stan. 16 AZP 113-76/43, Pielnia stan. 12 AZP 113-77/92 oraz stan. 32 AZP 114-76/106, Posada Zarszyńska stan. 14 AZP 113-76/81, Zarszyn stan. 4 AZP 113-76/60 i stan. 5 AZP 113-76/61. Na okres halsztacki datowano pięć stanowisk archeologicznych, do ciekawszych zaliczamy: Długie stan. 29 AZP 113-77/29, Nowosielce stan. 24 AZP 113-77/52 a także skarb 5 naczyń miedzianych odkryty w 2016 r. w Zarszynie stan. 11 AZP 113-76/86. Odnośnie przynależności kulturowej powyższych stanowisk archeologicznych ciągle mamy do czynienia z sytuacją wymagającą wyjaśnienia. Stan badań i wiedzy na temat sytuacji kulturowej w tej części Podkarpacia, w omawianym okresie dziejów, na chwilę obecną jest jeszcze niezadowolający i znacząco odbiega od stosunkowo dobrze rozpoznanej sytuacji kulturowej obszaru zlokalizowanego na północ od Karpat. Stanowiska archeologiczne datowane na epokę brązu i okres halsztacki wyznaczone na podstawie badań powierzchniowych posiadają jedynie ograniczoną wartość poznawczą. Z okresu tego wyraźnie wyróżnia się skupisko stanowisk zlokalizowane w obrębie dolów Jasielsko – Sanockich i ich obrzeży, jednakże rozpoznanie pełnego obrazu sytuacji kulturowej na tym terenie wymaga dalszych intensywnych badań archeologicznych. Niewątpliwie omawiany teren w epoce brązu, a także we wczesnej epoce żelaza podlegał silnym oddziaływaniom zakarpackim.

W okresie przedrzymskim (ostatnie cztery wieki przed Chrystusem) w Europie następował rozwój kultury lateńskiej łączonej z Celtami, a także z silnymi oddziaływaniami ludności celtyckiej na ludy sąsiednie. W okresie tym nastąpił wielki rozkwit technologiczny, przejawiający się zwłaszcza w dziedzinie rolnictwa i rzemiosła. Upowszechniło się m.in. użycie pługu czy koła do wyrobu naczyń glinianych, a także szeregu narzędzi ułatwiających ludzką pracę. W powszechne użycie zaczęło wchodzić żelazo. Należy tutaj jednak podkreślić, że z licznymi śladami osadnictwa celtyckiego, datowanym na okres od III do I w. p.n.e. mamy do czynienia na rozległym terenie w okolicach Sanoka, Górach Bukowych i części Pogórza Dynowskiego. Okres lateński dotychczas został potwierdzony w materiałach archeologicznych odkrytych na terenie gminy w przypadku trzech stanowisk: Długie stan. 13 AZP 113-77/13, Pielnia stan. 22 AZP 114-77/4 i stan. 30 AZP 114-77/12. Zagadnienie ewentualnego osadnictwa

celtyckiego na terenie gminy wymaga pogłębiony studiów a przede wszystkim realizacji badań wykopaliskowych ukierunkowanych na odkrycie jego pozostałości.

Kolejna fala osadnictwa na omawianym terenie wiąże się z okresem rzymskim. Na terenie południowo – wschodniej Polski w pierwszych czterech wiekach naszej ery rozwijała się kultura przeworska, znana ze stanowisk osadowych. Do najczęstszych znalezisk związanych z powyższą jednostką kulturową należą naczynia ceramiczne, przęśliki gliniane, ciężarki tkackie, narzędzia oraz ozdoby. Z okresem rzymskim związany jest wzrost liczby stanowisk archeologicznych na terenie gminy. Ogółem na te czasy datowanych zostało 143 stanowiska archeologiczne z tego 56 na okres rzymski a 87 na późny okres rzymski. Warto tutaj wymienić: Bażanówka stan. 5 AZP 112-77/21 i stan. 7 AZP 112-77/23, Długie stan. 1 AZP 113-77/1, stan. 2 AZP 113-77/2 i stan. 3 AZP 113-77/3, Długie stan. 8 AZP 113-77/8. stan. 11 AZP 113-77/11, stan. 12 AZP 113-77/12, stan. 14 AZP 113-77/14, stan. 16 AZP 113-77/16, stan. 18 AZP 113-77/18, stan. 19 AZP 113-77/19, Długie stan. 27 AZP 113-77/27, stan. 28 AZP 113-77/28, stan. 33 AZP 112-77/32 oraz Długie stan. 37 AZP 113-76/70, Jaćmierz stan. 6 AZP 112-76/6 i stan. 10 AZP 112-76/10, Nowosielce stan. 3 AZP 113-77/31, stan. 8 AZP 113-77/36, stan. 9 AZP 113-77/37, stan. 10 AZP 113-77/38. Nowosielce stan. 15 AZP 113-77/43, stan. 17 AZP 113-77/45, stan. 22 AZP 113-77/50, stan. 23 AZP 113-77/51, stan. 24 AZP 113-77/52, Nowosielce stan. 27 AZP 113-77/55, stan. 28 AZP 113-77/56, stan. 38 AZP 113-77/67, stan. 47 AZP 113-77/76, stan. 49 AZP 113-77/78, Nowosielce stan. 50 AZP 113-77/79, Odrzechowa stan. 4 AZP 113-76/31, stan. 16 AZP 113-76/43, stan. 18 AZP 113-76/45, stan. 19 AZP 113-76/46, stan. 28 AZP 113-76/55, stan. 31 AZP 114-76/2, Odrzechowa stan. 35 AZP 114-76/6, stan. 37 AZP 114-76/8, stan. 39 AZP 114-76/10, stan. 41 AZP 114-76/12, stan. 42 AZP 114-76/13, stan. 43 AZP 114-76/14, stan. 45 AZP 114-76/16, stan. 48 AZP 114-76/19, stan. 49 AZP 114-76/20, stan. 50 AZP 114-76/21, stan. 53 AZP 114-76/24, stan. 59 AZP 114-76/30, stan. 60 AZP 114-76/31, stan. 61 AZP 114-76/32, stan. 62 AZP 114-76/33, Odrzechowa stan. 69 AZP 114-76/40 i stan. 71 AZP 114-76/42, Pielnia stan. 2 AZP 113-77/82 i 114-77/2, stan. 6 AZP 113-77/86, stan. 7 AZP 113-77/87, stan. 10 AZP 113-77/90, stan. 12 AZP 113-77/92, stan. 13 AZP 113-77/93, stan. 16 AZP 113-77/96, stan. 18 AZP 113-77/98, stan. 19 AZP 113-77/99 i 114-77/13, Pielnia stan. 20 AZP 113-77/100, stan. 23 AZP 114-77/5, stan. 40 AZP 114-76/114, stan. 43 AZP 114-76/117, stan. 44 AZP 114-76/118, Posada Jaćmierska stan. 1 AZP 112-77/9, stan. 2 AZP 112-76/12 i 112-77/10, stan. 5 AZP 112-77/13, stan. 6 AZP 112-77/14 oraz stan. 7 AZP 112-77/15, Posada

Zarszyńska stan. 12 AZP 113-76/79, stan. 14 AZP 113-76/81 oraz stan. 16 AZP 113-76/83, Zarszyn stan. 5 AZP 113-76/61, stan. 6 AZP 113-76/62, stan. 7 AZP 113-76/63.

Od drugiej połowy IV w n.e. przez cały V wiek na terenach Eurazji miały miejsce rozległe ruchy ludnościowe, określane jako „wędrowki ludów” (na terenie gminy Zarszyn nie występują stanowiska archeologiczne datowane na ten okres). W wyniku powyższych przemieszczeń ludnościowych na obecne tereny Polski, w początkach VI w., napłynęła ludność słowiańska. Od tego momentu datuje się początek wczesnego średniowiecza, którego koniec przypada na połowę wieku XIII. Na okres ten datowanych zostało piętnaście stanowisk archeologicznych. Do najcenniejszych, których wartość została ustalona na podstawie archeologicznych badań powierzchniowych należą: Długie stan. 1 AZP 113-77/1 i stan. 19 AZP 113-77/19, Nowosielce stan. 1 AZP 113-77/61, Nowosielce stan. 17 AZP 113-77/45, Nowosielce stan. 41 AZP 113-77/70, stan. 46 AZP 113-77/75 oraz stan. 47 AZP 113-77/76 i stan. 49 AZP 113-77/78 a także stan. 50 AZP 113-77/79, Pielnia stan. 6 AZP 113-77/86 i stan. 13 AZP 113-77/93. Ogólnie na okres średniowiecza datowano 50 stanowisk archeologicznych wśród których można wyróżnić: Bażanówka stan. 5 AZP 112-77/21, Długie stan. 2 AZP 113-77/2, Długie stan. 7 AZP 113-77/7, Długie stan. 12 AZP 113-77/12, Długie stan. 14 AZP 113-77/14, Długie stan. 16 AZP 113-77/16, Długie stan. 18 AZP 113-77/18, Długie stan. 19 AZP 113-77/19, Długie stan. 29 AZP 113-77/29, Nowosielce stan. 8 AZP 113-77/36 i stan. 10 AZP 113-77/38, Nowosielce stan. 18 AZP 113-77/46, Nowosielce stan. 23 AZP 113-77/51, Nowosielce stan. 27 AZP 113-77/55 oraz stan. 48 AZP 113-77/77, Pielnia stan. 7 AZP 113-77/87 oraz stan. 10 AZP 113-77/90, Pielnia stan. 11 AZP 113-77/91 i stan. 12 AZP 113-77/92. Z okresem późnego średniowiecza z terenu gminy związanych jest siedem stanowisk archeologicznych wymienić warto: Długie stan. 1 AZP 113-77/1, Odrzechowa stan. 62 AZP 114-76/33, Posada Zarszyńska stan. 16 AZP 113-76/83. Z przełomem późnego średniowiecza i okresu nowożytnego związane cztery stanowiska. Natomiast z okresem nowożytnym połączono dwadzieścia sześć warte wymienienia jest tutaj: Długie stan. 19 AZP 113-77/19, Nowosielce stan. 1 AZP 113-77/61, Nowosielce stan. 18 AZP 113-77/46, Nowosielce stan. 24 AZP 113-77/52, Nowosielce stan. 48 AZP 113-77/77, Nowosielce stan. 50 AZP 113-77/79 i przede wszystkim pozostałości dworu obronnego zewidencjonowane jako stan. 1 AZP 113-76/67 w Posadzie Zarszyńskiej.

Sześćdziesiąt osiem stanowisk archeologicznych uzyskało ogólne określenie na podstawie wskazujące jedynie na funkcjonowanie stanowiska w czasach przedhistorycznych do najcenniejszych zaliczamy: Bażanówka stan. 1 AZP 112-77/17,

Długie stan. 3 AZP 113-77/3, Długie stan. 7 AZP 113-77/7, Długie stan. 12 AZP 113-77/12, Długie stan. 16 AZP 113-77/16, Długie stan. 18 AZP 113-77/18, Długie stan. 29 AZP 113-77/29, Nowosielce stan. 8 AZP 113-77/36 i stan. 24 AZP 113-77/52, Nowosielce stan. 28 AZP 113-77/56, stan. 47 AZP 113-77/76, stan. 49 AZP 113-77/78, Odrzechowa stan. 16 AZP 113-76/43, Pielnia stan. 10 AZP 113-77/90 i stan. 11 AZP 113-77/91, Pielnia stan. 35 AZP 114-76/109, Posada Jaćmierska stan. 6 AZP 112-77/14 i stan. 7 AZP 112-77/15, Zarszyn stan. 4 AZP 113-76/60.

Kilka stanowisk zostało scharakteryzowanych jako stanowiska archiwalne bądź nieokreślone. Odpowiednia adnotacja znajduje się w rubryce „uwagi” w wykazie zamieszczonym na końcu opracowania. Wzmianki o takich stanowiskach znajdują się w literaturze bądź w archiwach placówek zajmujących się archeologią. Obiekty te zostały rozpoznane przed realizacją akcji Archeologiczne Zdjęcie Polski, przede wszystkim w latach 50- i 60-tych XX wieku. Większość z nich nie posiada ustalonej dokładnej lokalizacji.

Niektóre stanowiska, ze względu na bliską odległość względem siebie i w miarę jednolity horyzont czasowy zdają się łączyć w większe kompleksy osadnicze. Stanowiska te w rzeczywistości tworzyć mogą jedną dużą osadę. Jednakże pełniejsze rozpoznanie tej kwestii wymagałoby wykonania licznych badań wykopaliskowych. Niezależnie od tego rejon kumulacji niżej wymienionych stanowisk powinny podlegać ochronie strefowej w dokumentach planistycznych. Z sytuacją taką mamy do czynienia w Długim, gdzie widoczne są dwie duże strefy stanowisk z okresu rzymskiego tj. Długie stan. 1 AZP 113-77/1, stan. 2 AZP 113-77/2 i stan. 3 AZP 113-77/3, Długie stan. 8 AZP 113-77/8, stan. 10 AZP 113-77/10, stan. 11, AZP 113-77/11, stan. 12 AZP 113-77/12, stan. 14 AZP 113-77/14, stan. 16 AZP 113-77/16. Druga strefa obejmowałaby natomiast stanowiska: nr 18 AZP 113-77/18, stan. 19 AZP 113-77/19, Długie stan. 27 AZP 113-77/27, stan. 28 AZP 113-77/28. Kontynuacją pierwszej opisaną strefy z Długoego była by kumulacja stanowisk z okresu rzymskiego zarejestrowana w Nowosielcach tj. stan. 3 AZP 113-77/31, stan. 8 AZP 113-77/36, stan. 9 AZP 113-77/37, stan. 10 AZP 113-77/38, Nowosielce stan. 15 AZP 113-77/43, stan. 16 AZP 113-77/44, stan. 17 AZP 113-77/45, stan. 20 AZP 113-77/48, stan. 21 AZP 113-77/49, stan. 22 AZP 113-77/50, stan. 23 AZP 113-77/51, stan. 24 AZP 113-77/52, stan. 25 AZP 113-77/53, Nowosielce stan. 27 AZP 113-77/55, stan. 28 AZP 113-77/56. W rzeczywistości obie strefy mogą być większą osadą, za czy przemawia dodatkowo lokalizacja na wyodrębnionym, dobrze nasłonecznionym, wyniesieniu terenowym. Z analogiczną sytuacją mamy do czynienia w Odrzechowej gdzie stanowiska

nr 4 AZP 113-76/31, stan. 16 AZP 113-76/43, stan. 18 AZP 113-76/45, stan. 19 AZP 113-76/46, stan. 28 AZP 113-76/55 tworzyć mogą w rzeczywistości jedną rozległą osadę, podobnie jak stanowiska nr 31 AZP 114-76/2, Odrzechowa stan. 35 AZP 114-76/6, stan. 37 AZP 114-76/8, stan. 39 AZP 114-76/10, stan. 41 AZP 114-76/12, stan. 42 AZP 114-76/13, stan. 43 AZP 114-76/14, stan. 45 AZP 114-76/16. Należy tutaj podkreślić, że część stanowisk występujących w bliskiej odległości względem siebie datowane zostało na różne epoki pradziejów, jak również na czasy średniowiecza, natomiast możliwe, iż również w takich przypadkach mamy do czynienia ze zwartymi kompleksami osadniczymi, jednakże ewentualne wyjaśnienie takich kwestii, jak już wspomniano, wymaga przeprowadzenia rozległych inwazyjnych i nieinwazyjnych badań archeologicznych.

W toku prowadzonej kwerendy ustalono, że pierwsze badania archeologiczne na terenie gminy prowadził magister Józef Janowski z Krosna w obrębie zamczyska w Jaćmierzu stan. 1 AZP 112-76/1. Niestety dokumentacja z tego rozpoznania nie była dostępna. W roku 2016 przeprowadzono badania archeologiczne w związku z odkryciem skarbu naczyń miedzianych w obrębie stanowiska archeologicznego Zarszyn 11 AZP 113-76/86. Pracami kierował dr Piotr Kotowicz z Sanoka. Wykop założony w miejscu odkrycia skarbu posiadał wymiary 2x2 metry. Uchwycono tutaj ślad wykopu wykonanego przez znalazcę skarbu, który niestety zniszczył oryginalny kontekst znaleziska. Pozyskano fragmenty miedziane z wydobytych wcześniej naczyń oraz fragmenty naczyń ceramicznych. Ponadto w rejonie odkrycia skarbu dr Piotr Kotowicz z Sanoka w 2021 r. wraz z Marcinem M. Przybyłą przeprowadził nieinwazyjne badania geofizyczne metodą magnetyczną.

Kolejne badania archeologiczne realizowano w związku z planami budowy gazociągu wysokiego ciśnienia relacji Strachocina – Pogórska Wola i koniecznością realizacji szerokopłaszczyznowych ratowniczych badań archeologicznych poprzedzających wykonanie inwestycji. Dodatkowo całość obszaru inwestycji objęta była nadzorem archeologicznym realizowanym w trakcie prac ziemnych. W jego wyniku na terenie gminy wyznaczono kolejne stanowiska archeologiczne które również objęto badaniami wykopaliskowymi. Poniżej pokrótce nakreślono efekty badań archeologicznych realizowanych w 2018 roku.

Jaćmierz stan. 5 AZP 112-76/5 zewidencjonowana jako osada z epoki brązu. Wykop archeologiczny w obrębie tego stanowiska posiadał wymiary 20 na 60 metrów. W toku prowadzonych prac nie zarejestrowano tutaj żadnych zabytków ani śladów po

obiektach archeologicznych. Pod płytką warstwą humusu znajdowała się tutaj warstwa fliszu karpackiego.

Jaćmierz stan. 7 AZP 112-76/7 zarejestrowane jako ślad osadnictwa pradziejowego. Badaniami objęto obszar o powierzchni czterech arów w ramach wykopu o wymiarach 10 na 40 metrów. Odslonięte nawarstwienia nie dostarczyły zabytków archeologicznych, nie odnotowano obecności nieruchomych obiektów archeologicznych.

Jaćmierz stan. 11 AZP 112-76/55 stanowisko nowo odkryte w wyniku nadzoru realizowanego w trakcie budowy gazociągu, gdzie ujawniono obecność obiektu archeologicznego. Założony wykop archeologiczny posiadał wymiary 10 na 10 metrów. W jego obrębie odslonięto jeden duży owalny obiekt archeologiczny. Odkrycie stanowi najprawdopodobniej relikw chaty datowanej na podstawie pozyskanych zabytków na okres rzymski. Pozyskano 37 fragmentów naczyń ceramicznych.

Jaćmierz stan. 12 AZP 112-76/16 odkryte w związku z budową gazociągu datowane zostało na wczesną epokę brązu. Łączna powierzchnia wykopów wyniosła tutaj 3,5 ara (wymiar 35 x 10 metrów). W trakcie prac badawczych zarejestrowano cztery obiekty archeologiczne z których jeden zawierał materiał ceramiczny i według badaczy stanowił pozostałość chaty.

Posada Jaćmierska stan. 2 AZP 112-76/12 zewidencjonowane jako punkt osadniczy z okresu rzymskiego. Badaniami objęto powierzchnie 7 arów w ramach wykopów o wymiarach 10 x 70 metrów. Badania nie przyniosły odkryć śladów antropogenicznych. Nie stwierdzono obecności ruchomego materiału zabytkowego oraz nawarstwień kulturowych.

Warto tutaj jeszcze krótko wspomnieć o poszukiwaniach zabytków realizowanych przez dr Piotra Kotowicza w obrębie stanowiska archeologicznego nr 11 w Długim AZP 113-77/11 w 2020 roku. Poszukiwania zorganizowano ze względu na odkrycie w rejonie stanowiska, na przestrzeni ostatnich lat, kilku monet rzymskich. W związku z tym istniało duże prawdopodobieństwo zalegania w warstwie ornej kolejnych monet, które mogły stać się łupem tzw. nielegalnych poszukiwaczy skarbów. W toku prowadzonych poszukiwań pozyskano 15 metalowych przedmiotów: dwa fragmenty podków, brązową fibulę (zapinkę), cynowy medalik, miedziany guzik, srebrną monetę oraz 8 miedzianych i brązowych monet. Najcenniejszą z tego zbioru była brązowa fibula, która najczęściej występuje na terenach położonych na południe od Karpat a datowana jest na pierwsze wieki po Chrystusie. Pozostałe przedmioty posiadały metrykę nowożytną.

f. Rejestr zabytków.

Zgodnie z art. 9 oraz 10 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, do rejestru zabytków wpisuje się zabytek nieruchomy lub ruchomy na podstawie decyzji wydanej przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na wniosek właściciela tegoż zabytku lub z urzędu. Wpis do rejestru dokonywany jest jedynie w przypadku możliwości obiektywnego wykazania, że obiekt odpowiada w pełni definicji zabytku zawartej w art. 3 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, a w szczególności dowiedzeniu, iż jego zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Rejestr zabytków nieruchomych.

- Bażanówka – polskokatolicki kościół parafialny pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa – A-380 z 07.12.2009 roku.
- Bażanówka – zespół dworsko-parkowy obejmujący dwór i park – A-1588 z 31.01.1985 roku.
- Jaćmierz – kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP – A-182 z 21.11.1989 roku.
- Jaćmierz – budynek szkoły elementarnej – A-217 z 10.08.2007 roku.
- Jaćmierz - dom Kasy Stefczyka, Rynek 137 – A-142 z 25.04.1989 roku.
- Jaćmierz – zespół dworsko-parkowy obejmujący spichlerz dworski i park – A-317 z 01.09.1994 roku.
- Jaćmierz – dom, Rynek 7, d. 68 – A-143 z 25.04.1989 roku.
- Nowosielce – zespół kościelny obejmujący kościół parafialny pw. MB Nieustającej Pomocy i dzwonnice – A-208 z 04.09.1990 roku.
- Nowosielce – zespół pałacowo-parkowy obejmujący pałac i park – A-948 z 30.01.1985 roku.
- Odrzechowa – zespół cerkiewny obejmujący cerkiew greckokatolicką pw. św. Narodzenia Jana Chrzciciela, ob. kościół parafialny pw. św. Jana Chrzciciela, dzwonnice oraz cmentarz przycerkiewny – A-178 z 20.01.1970 roku.

- Pielnia – cerkiew greckokatolicka pw. św. Jana Złotoustego, ob. kościół parafialny pw. MB Wspomożenia Wiernych – A-172 z 03.11.1989 roku.
- Posada Jaćmierska – zespół dworsko-parkowy obejmujący dwór i park – A-335 z 26.06.1995 roku.
- Posada Zarszyńska – park dworski – A-899 z 05.09.1995 roku.
- Zarszyn – kościół parafialny pw. św. Marcina i MB Szkaplerznej – A-185 z 07.12.1989 roku.

Rejestr zabytków ruchomych.

- Bażanówka – dzwon przy polskokatolickim kościele parafialny pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa – B-403 z 19.12.1994 roku
- Długie – Pomnik Poległych, ul. Sanocka 183 – B-788 z 19.09.2016 roku.
- Jaćmierz – gotycka rzeźba Głowy św. Jana Chrzciciela na misie w kościele parafialnym pw. Wniebowzięcia NMP – B-411 z 17.02.1998 roku.
- Jaćmierz – wyposażenie i wystrój malarski w kościele parafialnym pw. Wniebowzięcia NMP – B-64 z 05.09. 2002 roku.
- Jaćmierz – dwie ławy (pod chórem) w kościele parafialnym pw. Wniebowzięcia NMP – B-925 z 10.02.2019 roku.
- Nowosielce – wyposażenie ruchome kościoła parafialnego pw. MB Nieustającej Pomocy – B-777 z 06.06.2016 roku.
- Odrzechowa – wyposażenie ruchome w cerkwi greckokatolickiej pw. św. Narodzenia Jana Chrzciciela, ob. kościele parafialnym pw. św. Jana Chrzciciela – B-593 z 22.02.2013 roku.
- Odrzechowa – nastawa ołtarzowa i krzyż procesyjny w cerkwi greckokatolickiej pw. św. Narodzenia Jana Chrzciciela, ob. kościele parafialnym pw. św. Jana Chrzciciela – B-856 z 26.07.2017 roku.
- Odrzechowa – zespół ośmiu nagrobków położonych na cmentarzu przycerkiewnym oraz cmentarzu parafialnym - B-502 z 28.02.2012 roku.
- Zarszyn – elementy wyposażenie ruchomego kościoła parafialnego pw. św. Marcina i MB Szkaplerznej – B-101 z 07.06.2004 roku.

- Zarszyn – wyposażenie ruchome wraz z malowidłami ściennymi w kościele parafialnym pw. św. Marcina i MB Szkaplerznej – B-801 z 9.11.2016 roku.
- Zarszyn – witraże w kościele parafialnym pw. św. Marcina i MB Szkaplerznej – B-101 z 07.06.2004 roku.

Rejestr zabytków archeologicznych.

- Jaćmierz – osada, stan. nr 5 AZP 112-76/5 – A-a 81 z 17.02.1993 roku.
- Nowosielce – osada, stan. nr 1 AZP 113-77/61 – A-483 z 08.09.1969 roku.

7. OCENA ZASOBU ZABYTKOWEGO. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ.

Mocne strony:

- położenie w pobliżu większego miasta powiatowego;
- atrakcyjne położenie gminy na trasie turystycznej prowadzącej w Bieszczady;
- pokaźny zasób zabytków zlokalizowanych na terenie gminy; zabytki prezentujące wysokie wartości historyczne, artystyczne i naukowe oraz o cennych walorach krajobrazowych;
- znaczące wzbogacenie krajobrazu kulturowego gminy poprzez występowanie licznych obiektów zabytkowych;
- istnienie zabytków będących świadectwem wielokulturowości i wielowyznaniowości;
- istnienie tzw. miejsc pamięci;
- występowanie zróżnicowanego, ciekawego krajobrazu naturalnego i kulturowego;
- duże walory naturalnego krajobrazu, stanowiące turystyczne atrakcje;
- występowanie licznych szlaków turystycznych i spacerowych;
- korzystne warunki rozwoju turystyki ze względu na zachowane dziedzictwo kulturowe i atrakcyjne tereny krajobrazowe;
- chronione środowisko przyrodnicze (obszary Natura 2000);
- aktywność władz samorządowych i silna promocja gminy jako ośrodka turystycznego;
- żywa tradycja – kultywowanie dawnych tradycji i obrzędów na terenie gminy, poprzez istniejące stowarzyszenia.

Słabe strony:

- brak obiektów zabytkowych o najwyższym znaczeniu, przyciągających większą ilość turystów;
- zły stan zachowania nielicznych obiektów zabytkowych;
- brak skutecznej ochrony krajobrazu kulturowego ze względu na brak miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego oraz planów rewitalizacji i rewitalizacji;
- brak wystarczających nakładów finansowych na ochronę zabytków;

- niedostateczny poziom cyfryzacji zasobów dziedzictwa regionu, pozwalającej na powszechny dostęp do takichże zasobów;
- brak bazy turystycznej i hotelowej.

Szanse:

- położenie w regionie bogatym w tradycję i liczne zabytki, a także w ogromne walory środowiska naturalnego;
- znakomite warunki dla rozwoju różnych form turystyki, np. pieszej i rowerowej, z wykorzystaniem dziedzictwa kulturowego gminy;
- aktywność lokalnych społeczności, mająca na celu kultywowanie dawnych tradycji;
- plenerowe imprezy, rekonstrukcje historyczne, jako element promocji i budowania więzi lokalnych;
- możliwość pozyskiwania środków finansowych na cele związane z ochroną dziedzictwa kulturowego z różnych źródeł.

Zagrożenia:

- powstawanie inwestycji wpływających negatywnie na krajobraz kulturowy;
- wypieranie tradycyjnego drewnianego budownictwa ludowego przez zabudowę współczesną;
- brak specjalistycznych opracowań mających na celu ochronę krajobrazu kulturowego przed degradacją;
- brak instrumentów wsparcia finansowego opieki nad zabytkami;
- brak bazy turystycznej, skutkujące krótkotrwałym pobytem na terenie gminy i odpływem turystów do ośrodków z lepszą ofertą;
- niedostateczne działania w kierunku pobudzania świadomości lokalnej związanej ze znaczeniem i wartością regionalnego dziedzictwa kulturowego;
- niedostateczne wspieranie i promowanie działań związanych z ochroną i konserwacją zabytków.

8. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE.

Założenia programowe formułowane są na okres czterech lat i umownie przyjmuje się taki okres czasu na ich realizację. Jednakże należy pamiętać, że niektóre z postulatów mają charakter długofalowego działania, przez co nie ma możliwości zrealizowania ich w tak zawężonym przedziale czasowym.

a. Zabytki nieruchome oraz krajobraz kulturowy.

Zgodnie z zapisami ustawy o ochronie i opiece nad zabytkami, wszelkie działania prowadzone w obrębie obiektów zabytkowych oraz w ich otoczeniu (w granicach wyznaczonych w decyzjach o wpisie do rejestru zabytków) wymagają stosownej decyzji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Powyższe uwarunkowanie powinno być uwzględniane we wszelkich decyzjach i dokumentach planistycznych wydawanych na poziomie gminy.

Dla celów ochrony dziedzictwa kulturowego istotne byłoby posiadanie przez gminę studium wartości kulturowych, dokumentu całościowo obejmującego zagadnienia związane z zabytkami na terenie całej gminy. W opracowaniu takim znaleźć można, obok historii obiektów zabytkowych, ustalenia związane z ich ochroną, potrzebami konserwatorskimi dopasowane indywidualnie dla danego obiektu. Dokumentacja ta posiada duże znaczenie w kontekście opracowywania dokumentów planistycznych (studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, decyzje o warunkach zabudowy i lokalizacji inwestycji celu publicznego), znacznie ułatwiając poprawne kreowanie polityki gminy w odniesieniu do obiektów zabytkowych.

Jednym z najważniejszych zadań gminy dotyczących zabytków nieruchomych jest poprawne prowadzenie gminnej ewidencji zabytków. Nowelizacja ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia z dnia 18 marca 2010 r., która weszła w życie 5 czerwca 2010 r., znacznie wzmocniła rolę gminnej ewidencji zabytków, czyniąc z niej źródło prawa miejscowego. Do art. 19 dodano ust. 1 pkt. a, wskazujący zabytki, których ochrona musi być bezwarunkowo uwzględniona w decyzjach o ustaleniu inwestycji celu publicznego, decyzjach o warunkach zabudowy, decyzjach o zezwoleniu na realizację

inwestycji drogowej, decyzjach o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej oraz decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego. Są to zabytki wpisane do rejestru wraz z ich otoczeniem oraz zabytki nieruchome, znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków. Gmina Zarszyn utworzyła gminną ewidencję zabytków; powyższa ewidencja prowadzona jest w formie kart zawierających w szczególności dane umożliwiające identyfikację zabytku. Gminna ewidencja zabytków stanowi część wojewódzkiej ewidencji zabytków, która z kolei jest częścią krajowej ewidencji zabytków prowadzonej przez Generalnego Konserwatora Zabytków. Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy. W chwili obecnej głównym zadaniem gminy powinno być prowadzenie monitoringu dotyczącego stanu zachowania obiektów zabytkowych. Dodatkowo powinna być prowadzona aktualizacja zasobów zabytkowych, gdyż zbiór GEZ nigdy nie jest ostatecznie zamknięty. Za zgodą Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków do ewidencji włącza się wartościowe obiekty dotychczas niezewidencjonowane, natomiast obiekty przekształcone, zdegradowane, bądź nieistniejące należy usuwać z ewidencji.

Kolejnym istotnym czynnikiem wpływającym na jakość ochrony zabytków, jest jej prawidłowe uwzględnianie w ramach planowania przestrzennego, zgodnie z kompetencjami jednostek samorządu terytorialnego. Podstawowym dokumentem, w oparciu, o który prowadzona jest polityka gminy odnosząca się do dziedzictwa kulturowego jest studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego. Gmina posiada aktualne studium, w którym niektóre zapisy wymagają aktualizacji, bądź uzupełnienia. Rzetelnie nakreślona tematyka związana z dziedzictwem kulturowym będzie się pozytywnie przekładała na jakość ochrony poszczególnych obiektów zabytkowych.

Zgodnie z zapisem art. 7 ust. 4 ustawy o ochronie i opiece nad zabytkami jedną z form ochrony zabytków jest ustalenie odpowiednich zapisów w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, decyzjach o warunkach zabudowy i decyzjach o lokalizacji inwestycji celu publicznego.

W przypadku tworzenia nowych miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego ochrona zabytków nieruchomych powinna być wyznaczana w zależności od wartości danego obiektu. Zabytki wpisane do rejestru należy obejmować ochroną kilku elementową. Ścisła strefa ochrony konserwatorskiej winna obejmować obiekt i obszar wpisany do rejestru zabytków – działania w jej obrębie powinny zostać uzależnione od decyzji WKZ. Wokół takiej strefy wskazane jest wyznaczanie obszaru, otuliny, mającego na celu ochronę otoczenia obiektu zabytkowego, w granicach opierających się na

naturalnym ukształtowaniu terenu, bądź jego aktualnym zagospodarowaniu. W strefie tej powinny zostać wyznaczone rygory dotyczące inwestycji, określające dopuszczalne zagospodarowanie terenu i parametry nowej zabudowy, a także dopuszczalne przekształcenia istniejącej, mające na celu przeciwdziałanie degradacji otoczenia obiektów zabytkowych i zachowanie ich ekspozycji. W obszarach o dużym nasyceniu obiektami zabytkowymi proponuje się wyznaczanie szerszych stref ochrony krajobrazu kulturowego, jednakże ich wyznaczenie powinno się opierać o specjalistyczne opracowania, np. studium wartości kulturowych.

Obiekty znajdujące się w Gminnej Ewidencji Zabytków należy objąć ochroną punktową. Poza tym zabytki z GEZ należy chronić *in situ*, dotyczy to zwłaszcza kapliczek.

W miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego powinna również być zawarta ochrona ogólnego krajobrazu kulturowego gminy, charakteryzująca się utrzymaniem kompozycyjnej spójności wsi, utrwalaniem historycznych układów zabudowy, poprzez kontynuowanie tradycyjnie ukształtowanych lokalizacji i kompozycji budynków oraz wykorzystywanych form architektonicznych zmierzających do harmonizowania krajobrazu.

Miejscowe plany winny uwzględniać ochronę drewnianej architektury wiejskiej. Należy wziąć pod uwagę fakt, że obiekty takie giną obecnie z krajobrazu polskiego, dlatego też słusznym rozwiązaniem będzie ustalanie w miejscowych planach stref ochrony zabudowy drewnianej, co uchroni docelowo takie obiekty przed przekształceniami oraz rozbiórkami.

Oдноśnie decyzji o warunkach zabudowy i lokalizacji inwestycji celu publicznego wydawanych przez Urząd Gminy dla terenów, na których znajdują się obiekty zabytkowe ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków, każdorazowo należy je uzgadniać z urzędem konserwatorskim, który narzuci odpowiednie uwarunkowania związane z ich ochroną, o ile uzna je za konieczne.

Na terenie gminy istnieją obiekty zabytkowe o wyjątkowych wartościach historycznych, artystycznych i naukowych, które dotychczas nie zostały wpisane do rejestru zabytków. Wnioskowanie o taki wpis nie jest kompetencją Gminy (chyba, że obiekt jest w jej posiadaniu), jednakże warte jest wskazanie tych obiektów; a są to, m.in.:

- filialny kościół pw. św. Anny w Bażanówce,
- elementy zespołu kościelno-plebańskiego w Jaćmierzu, tj. dzwonnica, ogrodzenie i plebania,
- kaplica grobowa Ostaszewskich i Grotowskich w Jaćmierzu,

- wartościowe obiekty świeckie zabudowy małomiasteczkowej Jaćmierza,
- dzwonnica cerkiewna w Pielni,
- park dworski w Pielni,
- browar w Posadzie Zarszyńskiej,
- najwartościowsze założenia cmentarne z terenu gminy.

Gmina Zarszyn powinna zachęcać i wspierać właścicieli obiektów w dążeniu do wpisania zabytków do rejestru. Dodatkowo samorząd może partycypować w tworzeniu opracowań historycznych związanych z danym obiektem.

Warto w tym miejscu wymienić najpilniejsze potrzeby związane z obiektami zabytkowymi wpisanymi do rejestru zabytków województwa podkarpackiego zlokalizowanymi na terytorium gminy.

Jeden z nich – zespół dworsko-parkowy w Bażanówce – pozostają we własności Gminy. Dwór obecnie użytkowany jest, jako szkoła. Należy zauważyć, że stan zachowania tegoż założenia jest bardzo dobry. Dwór jest zadbane, na bieżąco prowadzone są przy nim prace konserwatorskie, co przekłada się na taką ocenę stanu zachowania. Podobnie i założenie parkowe jest pod stałą opieką i nadzorem, jako że stanowi otoczenie dla szkoły, gdzie przebywają dzieci. Regularnie drzewa są kontrolowane i poddawane pracom pielęgnacyjnym, a w przypadku zagrożenia dla zdrowia i życia ludzi drzewa są wycinane.

Pozostałe zabytki wpisane do rejestru zabytków nie są własnością gminy, ale stanowią jej wizytówkę, a dobry stan zachowania tych obiektów oraz właściwe zagospodarowanie powinny stanowić priorytet dla samorządu. W tym celu konieczne jest rozpoznanie najpilniejszych potrzeb konserwatorskich danego zabytku, a także aktualna wiedza na temat ich stanu zachowania. Ponadto na samorządzie spoczywa ustawowy obowiązek zapewnienia warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych dla ochrony dóbr kultury. Samorząd jest zobowiązany do dbania o zabytki, jak również nadzorowania i eliminowania prac prowadzonych przez inne podmioty, które szkodziłyby substancji zabytkowej. Natychmiastowe reagowanie na brak należytej dbałości właścicieli o bieżące utrzymanie zabytków zapobiegnie degradacji krajobrazu kulturowego.

Zabytki tena terenie gminy Zarszyn w większości są bardzo dobrze zachowane; kościoły i cerkwie bowiem są użytkowane, a co za tym idzie najpilniejsze prace konserwatorskie są wykonywane na bieżąco. Podobnie należy ocenić stan zachowania świeckich budynków będących we władaniu osób prywatnych.

Na tym tle bardzo źle wypada zespół dworsko-parkowy w Jaćmierzu oraz spichlerz dworski tamże. Budynek spichlerza ulega stopniowej degradacji. Również pozostałości

parku, mimo niezaprzeczalnych walorów krajobrazowych i edukacyjnych, są mocno zaniedbane. Dla zabytków tych koniecznym byłoby opracowanie szczegółowej dokumentacji konserwatorskiej, uwzględniającej historię obiektu, jego aktualny stan zachowania, najpilniejsze potrzeby konserwatorskie i co ważne dopuszczalne zagospodarowanie. Dokumentacja taka stanowiłaby pierwszy krok w procesie przywrócenia zabytkowi świetności poprzez właściwe zagospodarowanie. Natomiast dalsze niewykorzystywanie budynku i brak pielęgnacji parku stopniowo prowadzić będzie do ich destrukcji. Największym zagrożeniem dla zabytku jest brak funkcji i stosownego zagospodarowania. Obiekt ten posiada korzystną lokalizację, więc prawidłowe zagospodarowanie znacząco mogłoby wpłynąć na poprawę atrakcyjności turystycznej gminy, a co za tym idzie mogłyby zostać wygenerowane nowe miejsca pracy. Wobec tej trudnej sytuacji, występującej w obrębie zespołu dworsko-parkowego i spichlerza dworskiego w Jaćmierzu gmina powinna wspierać działania zmierzające do powstrzymania procesu niszczenia. Duże walory architektoniczne oraz historyczne tegoż nieużytkowanego w chwili obecnej zabytku oraz jego zły stan zachowania w pełni uzasadniają potrzebę rewaloryzacji tych terenów.

Ważnym zadaniem gminy powinno być przeznaczanie środków finansowych z własnego budżetu na dofinansowanie prac konserwatorskich prowadzonych przy obiektach zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków. Samorząd winien wspierać działania właścicieli zabytków zmierzające do pozyskiwania środków zewnętrznych na działania konserwatorsko-remontowe przy obiektach zabytkowych. Równie istotne jest, aby na stronie internetowej gminy Zarszyn znalazły się aktualne informacje związane z możliwością pozyskania środków finansowych z zakresu ochrony zabytków (m.in. z budżetu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Funduszu Kościelnego, WFOŚiGW) na zabezpieczenie i remont tych obiektów.

Odrębny postulat tyczy się cmentarzy wyznaniowych. Należy na bieżąco wykonywać prace porządkowe na terenie tychże założeń, chronić ich pierwotny układ oraz zabezpieczać przed zniszczeniem najbardziej zdegradowane nagrobki.

b. Zabytki ruchome.

Ruchome zabytki z terenu gminy Zarszyn w zdecydowanej większości należą do Parafii Rzymskokatolickich i stanowią wyposażenie kościołów i dawnych cerkwi.

W rękach prywatnych właścicieli znajdują się kapliczki, natomiast zdecydowana większość zabytkowych nagrobków na cmentarzach parafialnych pozostaje we władaniu poszczególnych Parafii.

Najpilniejszym zadaniem dla gminy Zarszyn powinno być przeznaczanie środków finansowych z własnego budżetu na dofinansowanie prac konserwatorskich prowadzonych przy obiektach zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków. Samorząd także powinien wspierać działania właścicieli zabytków zmierzające do pozyskiwania środków zewnętrznych na działania konserwatorskie przy obiektach zabytkowych.

W obrębie cmentarzy z wartościowymi nagrobkami należałoby podjąć działania zmierzające w pierwszej kolejności do zabezpieczenia najbardziej narażonych na degradację pomników, a w dalszych etapach do kompleksowej konserwacji tychże obiektów. Gminna winna podjąć inicjatywę założenia stowarzyszenia skupiającego się na ratowaniu zabytkowych nagrobków. Należy bowiem wziąć pod uwagę, że na cmentarzach na terenie gminy Zarszyn znajduje się całkiem spora grupa wartościowych pomników, które obecnie są opuszczone, a co za tym idzie – w znacznym stopniu zdegradowane. Stowarzyszenie takie miałoby na celu pozyskiwanie środków na konserwację, uzyskiwanie wymaganych pozwoleń oraz koordynowanie i prowadzenie nadzoru inwestorskiego zadania. Należałoby przy tej okazji wytypować najbardziej cenne nagrobki z poszczególnych cmentarzy i wnioskować do Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków o objęcie ich ochroną prawną na mocy wpisu do rejestru zabytków ruchomych.

Równie ważne założenia tyczą się kapliczek, które chronione są na podstawie ujęcia w gminnej ewidencji zabytków. W większości zlokalizowane są one na posesjach prywatnych, niemniej jednak gmina Zarszyn winna wspierać ich zachowanie i konserwację, a w efekcie uzgadniać z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków wszelkie zgłoszone wcześniej przez właścicieli zamierzenia planowane do realizacji przy tychże zabytkach. Ich ochronę dodatkowo można wzmocnić poprzez odpowiednie zapisy w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. Wszystkie kapliczki należy bezwzględnie chronić *in situ*, ich przemieszczenia możliwe są jedynie tylko w ciągu ulic i w obrębie działki, jeżeli zaistnieje uzasadnione niebezpieczeństwo, np. związane z przebudową drogi. Ważne jest również zachowanie w procesie konserwacji bryły i materiału, z jakiego powstał dany obiekt. Należy rozważyć stopniowy wpis do rejestru zabytków ruchomych najbardziej wartościowych przykładów kapliczek, co pozwoli na prawną ochronę *in situ* oraz na prawidłowy nadzór nad prowadzonymi w przyszłości pracami konserwatorskimi, a także możliwość dotowania prac ze środków publicznych.

Jak już wcześniej było powiedziane, ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nakłada obowiązek dbania o zabytek na prawnego właściciela. Należy zwrócić uwagę, że na terenie gminy wszyscy właściciele zabytków prowadzą sukcesywnie prace konserwatorskie przy obiektach zabytkowych, które wpływają na poprawę ich stanu zachowania oraz przywrócenie pierwotnej estetyki. Na terenie gminy Zarszyn nie stwierdza się zabytków ruchomych, które są w bardzo złym stanie zachowania i wymagają natychmiastowego podjęcia prac.

c. Zabytki archeologiczne.

Podstawą i priorytetem w opiece nad zabytkami archeologicznymi gminy Zarszyn winno stanowić należyte prowadzenie ewidencji stanowisk archeologicznych. Dokładne rozpoznanie lokalizacji, zasięgu i charakteru stanowisk archeologicznych stanowi kluczowy element poprawnie sprawowanej opieki nad tego typu zabytkami. W tym celu konieczne jest posiadanie gminnej ewidencji zabytków składającej się z kart adresowych stanowisk archeologicznych opracowanych w oparciu o zasoby wojewódzkiej ewidencji zabytków w postaci zbioru kart KESA powstałych w trakcie realizacji programu Archeologiczne Zdjęcie Polski.

Ważnym elementem poprawnie sprawowanej opieki nad zabytkami archeologicznymi są ponowne weryfikacyjne badania powierzchniowe obszarów AZP, zlokalizowanych na terenie gminy, zwłaszcza tych rozpoznanych w latach 80-tych i na początku lat 90-tych XX wieku. Jak już wspomniano w niniejszym opracowaniu wykaz stanowisk archeologicznych w obrębie gminy nie stanowi zbioru zamkniętego. Stanowiska archeologiczne podlegają dużo silniejszym przeobrażeniom niż pozostałe kategorie obiektów zabytkowych. Wpływ mają na to między innymi czynniki naturalne: erozja gleby powodująca degradację stanowisk, czy przeobrażenie powodujące utrudnienia w obserwacji stanowisk, poprzez zarastanie ich powierzchni na skutek ugorowania pól oraz czynniki ludzkie: często nieświadome niszczenie stanowisk poprzez ich zabudowę itd. Z powyższych względów cykliczna weryfikacja zasobu zabytków archeologicznych gminy jest koniecznością, tylko dzięki temu możliwe jest formułowanie poprawnych postulatów dotyczących ochrony oraz definiowanie istniejących zagrożeń dla archeologicznego dziedzictwa kulturowego gminy. Istotne przy tym jest, aby do ewidencjonowania i weryfikowania stanowisk archeologicznych, wykorzystać również nowoczesne metody

m.in. lotniczy skaning laserowy (ALS), badania geofizyczne (magnetyczne, elektrooporowe, geofizyczne). Z metod tych lotniczy skaning laserowy najbardziej nadaje się do wykorzystania w celach weryfikacji ewidencji, gdyż pozwala prowadzić analizę w obrębie rozległych obszarów pokrytych skanowaniem. Dzięki gęstej chmurze punktów pomiarowych widoczna jest najdrobniejsza zmiana konfiguracji terenu. W przypadku gminy Zarszyn należy rozważyć waloryzację zasobu archeologicznego przy użyciu tej właśnie metody z ewentualnym uzupełnieniem i doprecyzowaniem wybranych obszarów / stanowisk archeologicznych przy użyciu metod geofizycznych. Zadanie to w głównej mierze spoczywa na Wojewódzkim Konserwatorze Zabytków, udział gminy powinien polegać na wsparciu finansowym przedsięwzięć zmierzających do weryfikacji zasobu stanowisk archeologicznych z terenu gminy.

Gmina nie posiada studium wartości kulturowych, dokumentu całościowo obejmującego zakres tematów związanych z dziedzictwem kulturowym. Gdzie między innymi można znaleźć precyzyjnie opracowane wartościowanie stanowisk archeologicznych (tworzone na podstawie zrealizowanych archeologicznych badań wykopaliskowych i powierzchniowych), z wyznaczeniem stref ochronnych ustalanych indywidualnie dla danego obiektu, bądź grupy stanowisk. Dokumentacja ta posiada duże znaczenie w kontekście opracowywania dokumentów planistycznych (studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, decyzje o warunkach zabudowy i lokalizacji inwestycji celu publicznego) znacznie ułatwiając poprawne kreowanie polityki gminy w odniesieniu do obiektów zabytkowych.

Z poziomu gminy jednym z najistotniejszych czynników wpływających na jakość ochrony stanowisk archeologicznych jest jej prawidłowe uwzględnianie w ramach planowania przestrzennego, zgodnie z kompetencjami jednostek samorządu terytorialnego. Jednym z istotnych dokumentów tworzącym zręby polityki gminy związanej z ochroną stanowisk archeologicznych jest studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego. Podkreślić tutaj należy, iż zapisy dotyczące stanowisk archeologicznych w funkcjonującym studium potraktowane zostały bardzo pobieżnie i wymagają zmian oraz uzupełnień. W dokumencie tym przede wszystkim przedstawiono niepełny stan archeologicznego dziedzictwa, brakuje najnowszych stanowisk archeologicznych zewidencjonowanych na terenie gminy. Studium wymaga w tym względzie aktualizacji. Na załącznikach graficznych do studium należy oznaczyć wszystkie zewidencjonowane na

terenie gminy stanowiska archeologiczne. Natomiast w tekście studium warto umieścić aktualny wykaz wszystkich stanowisk archeologicznych.

Zgodnie z zapisem art. 7 ust. 4 ustawy o ochronie i opiece nad zabytkami jedną z form ochrony zabytków jest ustalenie odpowiednich zapisów w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, decyzjach o warunkach zabudowy i decyzjach o lokalizacji inwestycji celu publicznego. W przypadku miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego stanowiska archeologiczne winny być dokładnie oznaczone na załącznikach graficznych do planu, natomiast w jego tekście powinny znaleźć się zapisy ustanawiające ochronę konserwatorską i nakazujące uzgadnianie zamierzeń inwestycyjnych z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. Odnośnie decyzji o warunkach zabudowy i lokalizacji inwestycji celu publicznego, wydawanych przez Urząd Gminy, dla terenów, na których zlokalizowano stanowiska archeologiczne (rozpoznanie powinno się opierać na gminnej ewidencji zabytków), każdorazowo należy je uzgadniać z urzędem konserwatorskim, który narzuci odpowiednie uwarunkowania związane z ich ochroną. Jednym z pozytywnych aspektów uwzględniania ochrony stanowisk archeologicznych w planowaniu przestrzennym jest wiedza przydatna właścicielom oraz potencjalnym inwestorom planującym działalność w obrębie, bądź sąsiedztwie stanowisk archeologicznych. Uwzględnianie istniejących uwarunkowań konserwatorskich, związanych z ochroną stanowisk archeologicznych, w procesie planowania inwestycyjnego skutkuje ochroną już na etapie koncepcyjnym (świadomość poniesienia kosztów badań archeologicznych, bądź projektowanie inwestycji poza strefą ochrony konserwatorskiej). Należy tutaj pamiętać, że w przypadku potwierdzenia, w wyniku badań archeologicznych wykonywanych w miejscu prowadzonej inwestycji, obecności wyjątkowo cennych obiektów archeologicznych, może zaistnieć konieczność przemianowania terenu w części lub w całości w strefę ścisłej ochrony reliktywów archeologicznych, co w konsekwencji może skutkować zakazem wszelkiej działalności budowlanej. W razie zaistnienia takiej sytuacji, ze względu na rangę dokonanych odkryć, Wojewódzki Konserwator Zabytków powinien wpisać teren do rejestru zabytków, nadając mu tym samym status najwyższej ochrony. Biorąc powyższe pod uwagę zaleca się minimum inwestowania w obszarze stanowisk archeologicznych, zwłaszcza tych najcenniejszych.

Na szczególną uwagę zasługują stanowiska charakteryzujące się dużą oceną wartości poznawczej. Trzeba przy tym pamiętać, że stanowiska te zostały wytypowane w zdecydowanej większości jedynie na podstawie zapisów z kart ewidencyjnych. Duża

liczba zabytków ruchomych zebranych z powierzchni stanowiska w trakcie badań powierzchniowych może świadczyć o dużym zniszczeniu stanowiska archeologicznego, natomiast mniejsza liczba zabytków może wskazywać na lepszy stan zachowania obiektu. Rzeczywistą ich wartość mogą określić dopiero wykopaliskowe badania archeologiczne. Informacja o najcenniejszych stanowiskach archeologicznych z terenu gminy Zarszyn została umieszczona w wykazie stanowisk na końcu Gminnego Programu Opieki Nad Zabytkami.

W przypadku prowadzenia prac ziemnych na obszarze wszelkiego rodzaju stanowisk archeologicznych należy realizować wyprzedzające daną inwestycję ratownicze badania archeologiczne. Dodatkowo w najbliższym otoczeniu stanowisk najcenniejszych, wymienionych w wykazie, należy bezwzględnie przeprowadzić ścisły nadzór archeologiczny (granice poszczególnych stref powinny zostać ustalone w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego bądź każdorazowo w decyzjach o warunkach zabudowy lub inwestycji celu publicznego).

Niektóre stanowiska, ze względu na bliską odległość względem siebie i w miarę jednolity horyzont czasowy zdają się łączyć w większe kompleksy osadnicze. Stanowiska te w rzeczywistości tworzyć mogą jedną dużą osadę. Z sytuacją taką mamy do czynienia w Długiem, gdzie widoczne są dwie duże strefy stanowisk z okresu rzymskiego, tj. Długie stan. 1 AZP 113-77/1, stan. 2 AZP 113-77/2 i stan. 3 AZP 113-77/3, Długie stan. 8 AZP 113-77/8, stan. 10 AZP 113-77/10, stan. 11, AZP 113-77/11, stan. 12 AZP 113-77/12, stan. 14 AZP 113-77/14, stan. 16 AZP 113-77/16. Druga strefa obejmowałaby natomiast stanowiska: nr 18 AZP 113-77/18, stan. 19 AZP 113-77/19, Długie stan. 27 AZP 113-77/27, stan. 28 AZP 113-77/28. Kontynuacją pierwszej opisanej strefy z Długiego byłaby kumulacja stanowisk z okresu rzymskiego zarejestrowana w Nowosielcach tj. stan. 3 AZP 113-77/31, stan. 8 AZP 113-77/36, stan. 9 AZP 113-77/37, stan. 10 AZP 113-77/38, Nowosielce stan. 15 AZP 113-77/43, stan. 16 AZP 113-77/44, stan. 17 AZP 113-77/45, stan. 20 AZP 113-77/48, stan. 21 AZP 113-77/49, stan. 22 AZP 113-77/50, stan. 23 AZP 113-77/51, stan. 24 AZP 113-77/52, stan. 25 AZP 113-77/53, Nowosielce stan. 27 AZP 113-77/55, stan. 28 AZP 113-77/56. Mając to na uwadze należy ustanowić strefy obserwacji archeologicznej (w studium oraz mpzp), gdzie wszelkie prace ziemne realizowane będą pod nadzorem archeologicznym.

Szczególnej ochronie konserwatorskiej powinny podlegać stanowiska narażone na zniszczenie przez prace ziemne realizowane w ramach działalności inwestycyjnej. W tych przypadkach, już na etapie wstępnych koncepcji, pracownicy gminy odpowiedzialni za

wydawanie decyzji o warunkach zabudowy i lokalizacji inwestycji celu publicznego, bądź inwestorzy powinni występować do Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków o wydanie zaleceń i uwarunkowań koniecznych do spełnienia w związku z realizowaną inwestycją. Natomiast Wojewódzki Konserwator Zabytków może nakazać wykonanie, poprzedzających inwestycję, archeologicznych badań wykopaliskowych.

Niezależnie od działalności inwestycyjnej, stanowiska zewidencjonowane na podstawie licznych zabytków ruchomych, zebranych w trakcie badań powierzchniowych (co stanowi przesłankę na temat silnej degradacji stanowiska archeologicznego w następstwie naturalnej erozji, bądź głębokiej orki), należy typować w pierwszej kolejności do ratowniczych badań wykopaliskowych. Dodatkowo postuluje się także przeprowadzenie planowych badań archeologicznych, ukierunkowanych na wyjaśnienie kwestii spornych dotyczących konkretnej problematyki np. szersze rozpoznanie osadnictwa neolitycznego, osadnictwa z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza. Bardzo ciekawym zagadnieniem jest rozpoznanie osadnictwa z okresu lateńskiego wiązane ludnością pochodzenia celtyckiego. W obrębie gminy zarejestrowano ślady osadnictwa z tego czasu, a na terenie sąsiedniej gminy Sanok osadnictwo to zostało potwierdzone wykopaliskowo, zagadnienie to jest mocno frapujące i wymaga pogłębionych studiów oraz badań. Jednakże to osadnictwo z okresu rzymskiego powinno przyciągać szczególną uwagę badawczą. Osady z terenu gminy posiadają zbliżony kontekst geograficzny do licznych, bardzo cennych stanowisk archeologicznych odkrytych i badanych na sąsiednich terenach np. miasta Sanok, potwierdzają to również badania zrealizowane na terenie gminy Bukowsko w związku z budową gazociągu wysokiego ciśnienia. Należy na nowo spojrzeć na część stanowisk zewidencjonowanych na terenie gminy jako posiadających jeszcze większy potencjał naukowo – badawczy kwalifikujący do podjęcia badań archeologicznych. Ich ewentualna realizacja oprócz niewątpliwych korzyści związanych z poszerzeniem wiedzy na temat poszczególnych obiektów zabytkowych przyniosła by korzyści w postaci promocji gminy.

Z terenu gminy do rejestru zabytków wpisane zostały dwa stanowiska archeologiczne: osada z epoki brązu stan. 5 AZP 112-76/5 w Jaćmierzu wpisana do rejestru decyzją nr A-81 z 17 lutego 1993 r. oraz osada wczesnośredniowieczna z Nowosielec stan. 1 AZP 113-77/61 wpisana do rejestru decyzją A-483 w dniu 8 września 1969 roku. Dodatkowo na chwilę obecną, do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków, ze względu na bardzo dużą wartość poznawczą, zakwalifikować można następujące stanowiska archeologiczne nr: Długie stan. 1 AZP 113-77/1, stan. 11 AZP

113-77/11, stan. 12 AZP 113-77/12, stan. 19 AZP 113-77/19, stan. 37 AZP 113-76/70, Jaćmierz stan. 1 AZP 112-76/1, stan. 10 AZP 112-76/10, Nowosielce stan. 27 AZP 113-77/55, stan. 41 AZP 113-77/70, stan. 50 AZP 113-77/79, Odrzechowa stan. 16 AZP 113-76/43, stan. 19 AZP 113-76/46, stan. 35 AZP 114-76/6, stan. 39 AZP 114-76/10, stan. 42 AZP 114-76/13, stan. 43 AZP 114-76/14, stan. 50 AZP 114-76/21, stan. 61 AZP 114-76/32, Pielnia stan. 2 AZP 113-77/82 i 114-77/2, Pielnia stan. 13 AZP 113-77/93, stan. 20 AZP 113-77/100, stan. 32 AZP 114-76/106, stan. 40 AZP 114-76/114, stan. 43 AZP 114-76/117, Posada Zarszyńska stan. 1 AZP 113-76/67, Zarszyn stan. 4 AZP 113-76/60.

W przypadku pozostałych stanowisk, dopiero realizacja badań archeologicznych potwierdzająca w pełni ich wartość, bądź konieczność zachowania „in situ” mogłaby stanowić podstawę do wpisu obiektów do rejestru zabytków województwa podkarpackiego. W obecnym stanie rzeczy wystarczająca jest ochrona ustanawiana na podstawie art. 7 ust. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. tj. *ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.*

Podsumowując powyższe najpilniejsze postulaty to:

- wspieranie zamierzeń dążących do wykonania ponownych weryfikacyjnych archeologicznych badań powierzchniowych obejmujących terytorium gminy z wykorzystaniem nowoczesnych metod nieinwazyjnych;
- poprawienie i uaktualnienie zapisów studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego odnoszących się do archeologicznego dziedzictwa kulturowego gminy;
- wykonanie studium wartości kulturowych gminy;
- realizowanie poprawnej ochrony stanowisk archeologicznych, zgodnie z powyższymi wytycznymi, w opracowywanych miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, decyzjach o warunkach zabudowy oraz decyzjach o lokalizacji inwestycji celu publicznego;
- objęcie ścisłą ochroną stanowisk archeologicznych: Długie stan. 1 AZP 113-77/1, stan. 11 AZP 113-77/11, stan. 12 AZP 113-77/12, stan. 19 AZP 113-77/19, stan. 37 AZP 113-76/70, Jaćmierz stan. 1 AZP 112-76/1, stan. 10 AZP 112-76/10,

Nowosielce stan. 27 AZP 113-77/55, stan. 41 AZP 113-77/70, stan. 50 AZP 113-77/79, Odrzechowa stan. 16 AZP 113-76/43, stan. 19 AZP 113-76/46, stan. 35 AZP 114-76/6, stan. 39 AZP 114-76/10, stan. 42 AZP 114-76/13, stan. 43 AZP 114-76/14, stan. 50 AZP 114-76/21, stan. 61 AZP 114-76/32, Pielnia stan. 2 AZP 113-77/82 i 114-77/2, Pielnia stan. 13 AZP 113-77/93, stan. 20 AZP 113-77/100, stan. 32 AZP 114-76/106, stan. 40 AZP 114-76/114, stan. 43 AZP 114-76/117, Posada Zarszyńska stan. 1 AZP 113-76/67, Zarszyn stan. 4 AZP 113-76/60.

- wspieranie działań zmierzających do realizacji ratowniczych badań wykopaliskowych w obrębie stanowisk szczególnie narażonych na zniszczenie oraz wspieranie badań prowadzących do rozpoznania istotnych zagadnień związanych z pradziejami regionu, zwłaszcza tych związanych z okresem rzymskim, a także z pozostałościami późnośredniowiecznej i nowożytnej architektury obronnej (zameczko w Jaćmierzu i dwór obronny na wyspie w Posadzie Zarszyńskiej);
- informowanie potencjalnych inwestorów o realizacji inwestycji w obrębie stanowisk archeologicznych, już na etapie koncepcyjnym.

d. Rozpoznanie, dokumentowanie i popularyzowanie zasobów dziedzictwa kulturowego.

Ważnym zadaniem gminy powinno być wspieranie działań zmierzających do lepszego rozpoznania zasobu dziedzictwa kulturowego na terenie podległym samorządowi, a także jego właściwe udokumentowanie i popularyzowanie. Działania takie w prostej linii prowadzą do kształtowania pozytywnego podejścia lokalnych społeczności do kwestii ochrony zabytków. Dodatkową korzyścią może być wzrost świadomości na temat wykorzystywania potencjału dziedzictwa kulturowego dla ekonomicznego wzrostu regionu i tworzenia nowych miejsc pracy oraz marki turystycznej. Główne działania samorządu w tej materii powinny się opierać na szeregu działań:

- Prowadzeniu monitoringu i cyklicznej weryfikacji zasobów gminnej ewidencji zabytków (włączenie obiektu do GEZ, czy jego wykreślenie z GEZ wymaga konsultacji z WUOZ).
- Utworzeniu komputerowej bazy zabytków figurujących w gminnej ewidencji zabytków i umieszczenie jej na stronach internetowych gminy.

- Tworzeniu i wspieraniu (m.in. finansowym) inicjatyw zmierzających do specjalistycznego rozpoznania poszczególnych najcenniejszych obiektów zabytkowych i powstaniu opracowań konserwatorskich uwzględniających indywidualne potrzeby poszczególnych obiektów.
- Tworzeniu i wspieraniu inicjatyw mających na celu popularyzowanie wiedzy o historii i zabytkach regionu poprzez wydawnictwa popularnonaukowe.
- Współpracy z właścicielami obiektów zabytkowych w celu ich udostępnienia dla zwiedzających.
- Wspieraniu i współpracy ze stowarzyszeniami lokalnymi (np. koła gospodyń wiejskich), mającymi na celu zachowanie tradycji i kultury regionu.
- Współpracy ze szkołami funkcjonującymi na terenie gminy, zmierzającej do upowszechnienia wiedzy o dziedzictwie kulturowym regionu wśród dzieci i młodzieży.
- Rozbudowaniu strony internetowej gminy, poprzez umieszczenie tam szerokiej informacji związanej z historią i zabytkami gminy, a także mapy przedstawiającej lokalizację zabytków i miejsc wartych odwiedzenia.
- Wzbogaceniu infrastruktury turystycznej o ścieżki rowerowe, miejsca wypoczynku na szlakach, tablice informacyjne i punkty widokowe.
- Organizacji imprez plenerowych promujących dziedzictwo kulturowe regionu.
- Organizacji szkoleń dla pracowników gminy odpowiedzialnych za opiekę i ochronę dziedzictwa kulturowego.
- Wspieraniu i promocji tradycyjnych form dawnej produkcji m.in. kowalstwa, bednarstwa, miodowarstwa itp.

9. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.

Zakłada się, że zadania określone w „Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami Gminy Zarszyn na lata 2023-2026” będą realizowane w wyniku następujących działań:

1. Wspólne działanie władz gminy Zarszyn z Podkarpackim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków oraz z właścicielami i użytkownikami obiektów zabytkowych, przedstawicielami Kościołów, organizacjami pozarządowymi i stowarzyszeniami regionalnymi, ośrodkami naukowymi.

2. Działania własne władz samorządowych:

a) prawne – np. uchwalanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, wnioskowanie o wpis do rejestru zabytków obiektów, które powinny być objęte ochroną konserwatorską;

b) finansowe – należyte utrzymywanie, wykonanie remontów i prac konserwatorskich przy obiektach zabytkowych będących własnością gminy oraz dotacje, system ulg finansowych, nagrody, zachęty dla właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych;

c) programowe – realizacja projektów i programów regionalnych;

d) inne – działania stymulujące, promocyjne, edukacyjne itp.

3. Działania w ramach programów dofinansowywanych z funduszy Unii Europejskiej.

10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.

Obowiązującym wyznacznikiem sposobu finansowania opieki nad zabytkami są zasady zawarte w rozdziale 7 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Nakładają one obowiązek finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku na osobę fizyczną, lub inną jednostkę organizacyjną, w tym także na jednostki z sektora finansów publicznych, posiadające tytuł prawny do zabytku.

Zadania związane z opieką nad zabytkami mogą być finansowane, m.in. z następujących źródeł:

- Z budżetu gminy Zarszyn – finansowanie dotyczy obiektów będących własnością gminy lub pozostających w trwałym zarządzie jej jednostek lub zakładów budżetowych, a także obiektów nie będących własnością gminy. Zasady udzielania dotacji powinny zostać zawarte w prawie lokalnym.
- Z budżetu Marszałka Województwa Podkarpackiego w ramach przyznanej dotacji na prace zgodne z art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r.
(<http://www.wrota.podkarpackie.pl/pl/kultura/zabytki/dotacje>)
- Z budżetu Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na prace, zgodne z art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r.
(www.wuozprzemysl.pl)
- Z budżetu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, w ramach dotacji przyznanej zgodnie z art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. w oparciu o ogłaszane corocznie przez Ministerstwo aktualne programy. (www.mkidn.gov.pl)
- Z dotacji unijnych (<http://www.wrota.podkarpackie.pl/pl/fue/fundusze>) w ramach:
 - a. Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podkarpackiego.
 - b. Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko.
 - c. Norweskiego Mechanizmu Finansowego.
- Z Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (http://www.wfosigw.pl/strefa-beneficjenta/obsługa_beneficjentow), środki finansowe mogą być przeznaczane na przedsięwzięcia związane z utrzymaniem

i zachowaniem parków objętych ochroną na podstawie przepisów ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

**11.1. WYKAZ ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH GMINY ZARSZYN
UJĘTYCH W GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTKÓW.**

L.p.	miejsowość	adres / lokalizacja	obiekt	nr rejestru
1.	Bażanówka	kościół polskokatolicki pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa	ul. Słoneczna	A-380 z 7.12.2009 r.
2.	Bażanówka	filialny kościół rzymskokatolicki pw. św. Anny	ul. Dworska	
3.	Bażanówka	figura przydrożna św. Jan Nepomucen	ul. Długa 59	
4.	Bażanówka	kapliczka św. Dawida	ul. Spacerowa	
5.	Bażanówka	zespół dworsko-parkowy	ul. Dworska 21	
6.	Bażanówka	dwór	ul. Dworska 21, w zespole dworsko-parkowym	A-1588 z 31.01.1985 r.
7.	Bażanówka	park dworski	ul. Dworska 21, w zespole dworsko-parkowym	A-1588 z 31.01.1985 r.
8.	Bażanówka	cmentarz polskokatolicki	ul. Słoneczna	
9.	Długie	krzyż przydrożny	ul. Sanocka, nieopodal nr 25	
10.	Długie	krzyż przydrożny	ul. Sanocka, nieopodal nr 80	
11.	Długie	kapliczka	ul. Sanocka, nieopodal nr 119	
12.	Długie	kapliczka	ul. Sanocka nieopodal domu nr 199	
13.	Długie	kapliczka	ul. Sanocka, nieopodal nr 217	
14.	Długie	kapliczka	ul. Zagumnie nieopodal nr 4	
15.	Długie	Pomnik Poległych	ul. Sanocka nieopodal domu nr 183	B-788 z 19.09.2016 r.
16.	Długie	gorzelnia	ul. Sanocka, nieopodal nr 65	
17.	Długie	Dom Ludowy	ul. Sanocka 94	
18.	Długie	Folwark	ul. Sanocka 125	
19.	Jaćmierz	zespół małomiasteczkowy		
20.	Jaćmierz	kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP	ul. Parkowa	A-182 z 21.11.1989 r.
21.	Jaćmierz	dzwonnica kościelna	ul. Parkowa, przy kościele rzymskokatolickim	

22.	Jaćmierz	ogrodzenie kościelne	ul. Parkowa, przy kościele rzymskokatolickim	
23.	Jaćmierz	plebania rzymskokatolicka	ul. Parkowa 12	
24.	Jaćmierz	kościół polskokatolicki pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa	ul. Szkolna	
25.	Jaćmierz	dzwonnica kościelna	ul. Szkolna, przy kościele polskokatolickim	
26.	Jaćmierz	kaplica grobowa Ostaszewskich i Grotowskich pw. św. Sebastiana	ul. św. Jana, na starym cmentarzu rzymskokatolickim	
27.	Jaćmierz	figura Matki Bożej	Rynek	
28.	Jaćmierz	pomnik Poległych	Rynek	
29.	Jaćmierz	figura Matki Bożej	ul. Szkolna, przy kościele polskokatolickim	
30.	Jaćmierz	figura św. Jana Nepomucena	ul. św. Jana, naprzeciw nr 99A	
31.	Jaćmierz	kapliczka	ul. św. Michała nieopodal domu nr 44	
32.	Jaćmierz	spichlerz dworski	ul. Parkowa	A-317 z 1.09.1994 r.
33.	Jaćmierz	park dworski	ul. Parkowa	A-317 z 1.09.1994 r.
34.	Jaćmierz	budynek szkoły elementarnej	ul. św. Jana 99A	A-217 z 10.08.2007 r.
35.	Jaćmierz	karczma, obecnie remiza OSP	Rynek 1	
36.	Jaćmierz	Dom	Rynek 7 (d. nr 68)	A-143 z 25.04.1989 r.
37.	Jaćmierz	dom Kasy Stefczyka	Rynek 137	A-142 z 25.04.1989 r.
38.	Jaćmierz	Dom Ludowy	Rynek 256	
39.	Jaćmierz	stary cmentarz rzymskokatolicki	ul. św. Jana	
40.	Jaćmierz	cmentarz rzymskokatolicki	ul. św. Jana	
41.	Nowosielce	kościół parafialny pw. Matki Bożej Nieustającej Pomocy	ul. Heleny Gniewosz 91	A-208 z 4.09.1990 r.
42.	Nowosielce	dzwonnica kościelna	ul. Heleny Gniewosz 91	A-208 z 4.09.1990 r.
43.	Nowosielce	kapliczka	ul. Południowa, przy starym cmentarzu	
44.	Nowosielce	zespół pałacowo-parkowy	ul. Heleny Gniewosz 160	A-948 z 30.01.1985 r.

45.	Nowosielce	pałac	ul. Heleny Gniewosz 160, w zespole pałacowo-parkowym	A-948 z 30.01.1985 r.
46.	Nowosielce	park pałacowy	ul. Heleny Gniewosz 160, w zespole pałacowo-parkowym	A-948 z 30.01.1985 r.
47.	Nowosielce	cerkwisko	ul. Cerkiewna	
48.	Nowosielce	cmentarz greckokatolicki	ul. Cerkiewna, przy cerkwisku	
49.	Nowosielce	stary cmentarz rzymskokatolicki	ul. Południowa	
50.	Odrzechowa	cerkiew greckokatolicka pw. Narodzenia św. Jana Chrzyciela, obecnie kościół parafialny pw. św. Jana Chrzyciela	ul. Jana	A-178 z 20.01.1970 r.
51.	Odrzechowa	dzwonnica cerkiewna	ul. Jana	A-178 z 20.01.1970 r.
52.	Odrzechowa	ogrodzenie cerkiewne	ul. Jana	
53.	Odrzechowa	kapliczka	ul. Rymanowska przy dawnym PGR	
54.	Odrzechowa	kapliczka	ul. Rymanowska przy dawnym PGR	
55.	Odrzechowa	figura przydrożna Chrystusa błogosławiącego	u zbiegu ul. Jana i Wiosennej	
56.	Odrzechowa	dwór	ul. Słoneczna 13	
57.	Odrzechowa	cmentarz przycerkiewny	ul. Jana	A-178 z 20.01.1970 r.
58.	Odrzechowa	cmentarz greckokatolicki / rzymskokatolicki	na północ od cerkwi	
59.	Pielnia	cerkiew greckokatolicka pw. św. Jana Złotoustego, obecnie kościół parafialny pw. MB Wspomożenia Wiernych	ul. Bieszczadzka	A-172 z 3.11.1989 r.
60.	Pielnia	dzwonnica cerkiewna	ul. Bieszczadzka	
61.	Pielnia	kapliczka	ul. Bieszczadzka, naprzeciw domu nr 68	
62.	Pielnia	kapliczka	ul. Bieszczadzka, obok domu nr 80	
63.	Pielnia	park dworski	ul. Karpacka	
64.	Pielnia	cmentarz greckokatolicki / rzymskokatolicki	ul. Bieszczadzka	
65.	Posada Jaćmierska	kapliczka	ul. Józefa Stachowicza, nieopodał nr 17	

66.	Posada Jaćmierska	kapliczka	ul. Dolna, nieopodal nr 37	
67.	Posada Jaćmierska	kapliczka	ul. Józefa Stachowicza, nieopodal nr 139	
68.	Posada Jaćmierska	dwór	ul. Parkowa 2	A-335 z 26.06.1995 r.
69.	Posada Jaćmierska	park dworski	ul. Parkowa 2	A-335 z 26.06.1995 r.
70.	Posada Zarszyńska	kapliczka	ul. Browarna, nieopodal nr 5	
71.	Posada Zarszyńska	browar	ul. Browarna 13	
72.	Posada Zarszyńska	park dworski	ul. Ogrodowa	A-899 z 5.09.1995 r.
73.	Zarszyn	kościół parafialny pw. św. Marcina	ul. Bieszczadzka, nieopodal nr 1	A-185 z 7.12.1989 r.
74.	Zarszyn	stara plebania	ul. Szkolna 5	
75.	Zarszyn	kapliczka	ul. Podkarpacka, nieopodal nr 41	
76.	Zarszyn	kapliczka	ul. Bieszczadzka, nieopodal nr 128	
77.	Zarszyn	figura Matki Bożej	ul. Bieszczadzka, nieopodal 202	
78.	Zarszyn	Kapliczka	ul. Jaćmierska, nieopodal nr 2	
79.	Zarszyn	dworzec kolejowy	ul. Bieszczadzka 65	
80.	Zarszyn	dom z wieżą, ob. wieża	ul. Bieszczadzka 69	
81.	Zarszyn	budynek przy dworcu kolejowym	ul. Bieszczadzka 67	
82.	Zarszyn	cmentarz rzymskokatolicki	ul. Bieszczadzka	

**11.2. WYKAZ STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH W UKŁADZIE ALFABETYCZNYM ZE WIDENCJONOWANYCH NA
OBSZARZE GMINY ZARSZYN**

L.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar AZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
1.	Bażanówka	1(17)	112-77	Ślad osadnictwa Punkt osadniczy	Neolit Pradzieje Okres nowożytny	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Odkryto siekierkę kamienną oraz fragmenty ceramiki
2.	Bażanówka	2(18)	112-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
3.	Bażanówka	3(19)	112-77	Punkt osadniczy	Pradzieje	
4.	Bażanówka	4(20)	112-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Późny okres rzymski	
5.	Bażanówka	5(21)	112-77	Osada Punkt osadniczy	Późny okres rzymski Średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
6.	Bażanówka	6(22)	112-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
7.	Bażanówka	7(23)	112-77	Punkt osadniczy	Okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
8.	Bażanówka	8(24)	112-77	Ślad osadnictwa	Okres rzymski Średniowiecze	
9.	Bażanówka	9(25)	112-77	Ślad osadnictwa	Okres rzymski	
10.	Bażanówka	10(26)	112-77	Ślad osadnictwa	Epoka brązu	
11.	Bażanówka	11(27)	112-77	Ślad osadnictwa	Okres rzymski	
12.	Bażanówka	12(28)	112-77	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	

					Średniowiecze	
13.	Długie	1(1)	113-77	Osada Punkt osadniczy Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze Okres nowożytny	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.
14.	Długie	2(2)	113-77	Punkt osadniczy Osada	Neolit/wczesna epoka brązu Późny okres rzymski Średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
15.	Długie	3(3)	113-77	Punkt osadniczy Osada	Pradzieje Późny okres rzymski Okres nowożytny	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
16.	Długie	4(4)	113-77	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu Okres nowożytny	
17.	Długie	5(5)	113-77	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski Średniowiecze	
18.	Długie	6(6)	113-77	Ślad osadnictwa	Średniowiecze	
19.	Długie	7(7)	113-77	Punkt osadniczy Ślad osadnictwa	Pradzieje Średniowiecze Okres nowożytny Neolit/wczesna epoka brązu	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
20.	Długie	8(8)	113-77	Osada	Okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
21.	Długie	9(9)	113-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje Średniowiecze	

22.	Długie	10(10)	113-77	Ślad osadnictwa	Okres rzymski Średniowiecze	
23.	Długie	11(11)	113-77	Osada	Okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.
24.	Długie	12(12)	113-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Neolit Okres rzymski Średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.
25.	Długie	13(13)	113-77	Ślad osadnictwa	Okres lateński	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
26.	Długie	14(14)	113-77	Osada Punkt osadniczy	Późny okres rzymski Średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
27.	Długie	15(15)	113-77	Ślad osadnictwa	Okres rzymski Okres nowożytny	
28.	Długie	16(16)	113-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Późny okres rzymski Średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
29.	Długie	17(17)	113-77	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
30.	Długie	18(18)	113-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Późny okres rzymski Średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
31.	Długie	19(19)	113-77	Osada	Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z

				Punkt osadniczy	Wczesne średniowiecze Średniowiecze Okres nowożytny	naukowo badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.
32.	Długie	20(20)	113-77	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
33.	Długie	21(21)	113-77	Ślad osadnictwa	Średniowiecze Okres nowożytny	
34.	Długie	22(22)	113-77	Ślad osadnictwa	Okres rzymski	
35.	Długie	23(23)	113-77	Ślad osadnictwa	Średniowiecze	
36.	Długie	24(24)	113-77	Ślad osadnictwa	Okres rzymski	
37.	Długie	25(25)	113-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje Okres nowożytny	
38.	Długie	26(26)	113-77	Ślad osadnictwa	Średniowiecze	
39.	Długie	27(27)	113-77	Osada Punkt osadniczy	Okres rzymski Średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
40.	Długie	28(28)	113-77	Punkt osadniczy	Epoka brązu/okres halszacki Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
41.	Długie	29(29)	113-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Okres halszacki Średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
42.	Długie	30(29)	112-77	Ślad osadnictwa	Okres nowożytny	
43.	Długie	31(30)	112-77	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
44.	Długie	32(31)	112-77	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
45.	Długie	33(32)	112-77	Punkt osadniczy	Neolit/wczesna epoka brązu Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.

46.	Długie	34(33)	112-77	Ślad osadnictwa	Okres rzymski	
47.	Długie	35(84)	113-76	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu	
48.	Długie	36(85)	113-76	Ślad osadnictwa	Okres rzymski	
49.	Długie	37(70)	113-76	Osada	Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.
50.	Długie	38(88)	113-76	Ślad osadnictwa	Okres rzymski	Znalezisko ostrogi żelaznej z 2015 r.
51.	Jaćmierz	1(1)	112-76	Zamczysko	XIII-XVII w.	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.
52.	Jaćmierz	2(2)	112-76	Ślad osadnictwa	Neolit	Znalezisko toporka kamiennego. Stanowisko archiwalne. Brak dokładnej lokalizacji.
53.	Jaćmierz	3(3)	112-76	Ślad osadnictwa	Neolit	Znalezisko toporka kamiennego. Stanowisko archiwalne. Brak dokładnej lokalizacji.
54.	Jaćmierz	4(4)	112-76	Ślad osadnictwa	117-138 r. n.e.	Denar Hadriana. Stanowisko archiwalne. Brak dokładnej lokalizacji.
55.	Jaćmierz	5(5)	112-76	Osada	Epoka brązu	Stanowisko cenne z

						naukowo badawczego punktu widzenia. Objęte ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków nr A-a 81 z 17.02.1993 r. Badane wykopaliskowo w związku z budowa gazociągu wysokiego ciśnienia.
56.	Jaćmierz	6(6)	112-76	Punkt osadniczy	Okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
57.	Jaćmierz	7(7)	112-76	Ślad osadnictwa	Pradzieje	Badane wykopaliskowo w związku z budowa gazociągu wysokiego ciśnienia.
58.	Jaćmierz	8(8)	112-76	Punkt osadniczy Ślad osadnictwa	Epoka brązu/okres halszacki Średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Widoczne były tutaj na powierzchni zaciemnienia sugerujące obecność obiektów archeologicznych.
59.	Jaćmierz	9(9)	112-76	Ślad osadnictwa	Wczesna epoka brązu Pradzieje	
60.	Jaćmierz	10(10)	112-76	Osada	Okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.
61.	Jaćmierz	11(15)	112-76	Punkt osadniczy	Późny okres rzymski	Badane wykopaliskowo w

						związku z budowa gazociągu wysokiego ciśnienia.
62.	Jaćmierz	12(16)	112-76	Osada	Wczesna epoka brązu	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Badane wykopaliskowo w związku z budowa gazociągu wysokiego ciśnienia.
63.	Nowosielce	1(61)	113-77	Osada Punkt osadniczy	Wczesne średniowiecze Okres nowożytny	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Objęte ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków dec. nr A-483 z 8 września 1969 r. Badane wykopaliskowo przez mgr Józefa Janowskiego.
64.	Nowosielce	2(30)	113-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje Późne średniowiecze Neolit/wczesna epoka brązu	
65.	Nowosielce	3(31)	113-77	Punkt osadniczy	Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
66.	Nowosielce	4(32)	113-77	Ślad osadnictwa	Okres rzymski	
67.	Nowosielce	5(33)	113-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje Średniowiecze	
68.	Nowosielce	6(34)	113-77	Ślad osadnictwa	Okres rzymski	
69.	Nowosielce	7(35)	113-77	Ślad osadnictwa	Okres rzymski Okres nowożytny	

70.	Nowosielce	8(36)	113-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Okres rzymski Średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
71.	Nowosielce	9(37)	113-77	Punkt osadniczy	Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
72.	Nowosielce	10(38)	113-77	Punkt osadniczy	Późny okres rzymski Średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
73.	Nowosielce	11(39)	113-77	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze	
74.	Nowosielce	12(40)	113-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
75.	Nowosielce	13(41)	113-77	Ślad osadnictwa	Okres rzymski Okres nowożytny	
76.	Nowosielce	14(42)	113-77	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
77.	Nowosielce	15(43)	113-77	Punkt osadniczy	Okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
78.	Nowosielce	16(44)	113-77	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
79.	Nowosielce	17(45)	113-77	Punkt osadniczy	Okres rzymski Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
80.	Nowosielce	18(46)	113-77	Punkt osadniczy	Średniowiecze Okres nowożytny	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
81.	Nowosielce	19(47)	113-77	Ślad osadnictwa	Średniowiecze	
82.	Nowosielce	20(48)	113-77	Ślad osadnictwa	Epoka brązu/okres halsztacki Późny okres rzymski Średniowiecze	

83.	Nowosielce	21(49)	113-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje Późny okres rzymski	
84.	Nowosielce	22(50)	113-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje Okres rzymski Średniowiecze Okres nowożytny	
85.	Nowosielce	23(51)	113-77	Osada Punkt osadniczy	Późny okres rzymski Średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
86.	Nowosielce	24(52)	113-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Okres halszacki Późny okres rzymski Okres nowożytny	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
87.	Nowosielce	25(53)	113-77	Punkt osadniczy	Okres rzymski	
88.	Nowosielce	26(54)	113-77	Ślad osadnictwa	Średniowiecze	
89.	Nowosielce	27(55)	113-77	Osada Punkt osadniczy	Późny okres rzymski Średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.
90.	Nowosielce	28(56)	113-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Późny okres rzymski Neolit/wczesna epoka brązu	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
91.	Nowosielce	29(57)	113-77	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
92.	Nowosielce	30(58)	113-77	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze Okres nowożytny	
93.	Nowosielce	31(59)	113-77	Ślad osadnictwa	Okres nowożytny	

94.	Nowosielce	32(60)	113-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Średniowiecze	
95.	Nowosielce	33(62)	113-77	Ślad osadnictwa	Okres halszacki Neolit/wczesna epoka brązu	
96.	Nowosielce	34(63)	113-77	Ślad osadnictwa	Okres rzymski Średniowiecze	
97.	Nowosielce	35(64)	113-77	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
98.	Nowosielce	36(65)	113-77	Ślad osadnictwa	Średniowiecze	
99.	Nowosielce	37(66)	113-77	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski Okres nowożytny	
100.	Nowosielce	38(67)	113-77	Punkt osadniczy	Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
101.	Nowosielce	39(68)	113-77	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski Średniowiecze	
102.	Nowosielce	40(69)	113-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje Okres nowożytny	
103.	Nowosielce	41(70)	113-77	Osada	Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestrów zabytków.
104.	Nowosielce	42(71)	113-77	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski Średniowiecze	
105.	Nowosielce	43(72)	113-77	Punkt osadniczy	Późny okres rzymski Okres nowożytny	
106.	Nowosielce	44(73)	113-77	Ślad osadnictwa	Średniowiecze	

107.	Nowosielce	45(74)	113-77	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu Średniowiecze	
108.	Nowosielce	46(75)	113-77	Punkt osadniczy	Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
109.	Nowosielce	47(76)	113-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Późny okres rzymski Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
110.	Nowosielce	48(77)	113-77	Punkt osadniczy	Średniowiecze Okres nowożytny	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
111.	Nowosielce	49(78)	113-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Późny okres rzymski Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
112.	Nowosielce	50(79)	113-77	Punkt osadniczy Osada	Późny okres rzymski Wczesne średniowiecze Okres nowożytny	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.
113.	Nowosielce	51(80)	113-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje Średniowiecze	
114.	Nowosielce	52(81)	113-77	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze	
115.	Odrzechowa	1(28)	113-76	Ślad osadnictwa	Neolit	Znalezisko toporka kamiennego. Stanowisko archiwalne, brak dokładnej lokalizacji.
116.	Odrzechowa	2(29)	113-76	Ślad osadnictwa	Neolit (kultura ceramiki sznurowej)	Znalezisko toporka kamiennego. Stanowisko

						archiwalne, brak dokładnej lokalizacji.
117.	Odrzechowa	3(30)	113-76	Ślad osadnictwa	Wczesna epoka brązu Pradzieje	
118.	Odrzechowa	4(31)	113-76	Punkt osadniczy	Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
119.	Odrzechowa	5(32)	113-76	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu	
120.	Odrzechowa	6(33)	113-76	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia	
121.	Odrzechowa	7(34)	113-76	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu	
122.	Odrzechowa	8(35)	113-76	Ślad osadnictwa	Neolit (kultura ceramiki sznurowej)	
123.	Odrzechowa	9(36)	113-76	Ślad osadnictwa	Okres rzymski	
124.	Odrzechowa	10(37)	113-76	Ślad osadnictwa	Epoka brązu/okres halsztacki	
125.	Odrzechowa	11(38)	113-76	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu Pradzieje	
126.	Odrzechowa	12(39)	113-76	Ślad osadnictwa	Pradzieje Średniowiecze	
127.	Odrzechowa	13(40)	113-76	Ślad osadnictwa	Wczesna epoka brązu	
128.	Odrzechowa	14(41)	113-76	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu	
129.	Odrzechowa	15(42)	113-76	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu	
130.	Odrzechowa	16(43)	113-76	Ślad osadnictwa Punkt osadniczy	Neolit/wczesna epoka brązu	Stanowisko cenne z naukowo badawczego

				Osada	Epoka brązu/okres halsztacki Późny okres rzymski Pradzieje	punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestrów zabytków.
131.	Odrzechowa	17(44)	113-76	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu	
132.	Odrzechowa	18(45)	113-76	Osada	Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
133.	Odrzechowa	19(46)	113-76	Osada Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski Pradzieje	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestrów zabytków.
134.	Odrzechowa	20(47)	113-76	Ślad osadnictwa	Neolit (kultura pucharów lejewatych/kultura ceramiki sznurowej)	Fragment siekierki z margla.
135.	Odrzechowa	21(48)	113-76	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
136.	Odrzechowa	22(49)	113-76	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
137.	Odrzechowa	23(50)	113-76	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu	
138.	Odrzechowa	24(51)	113-76	Punkt osadniczy	Późny okres rzymski	
139.	Odrzechowa	25(52)	113-76	Ślad osadnictwa	Epoka brązu/okres halsztacki	
140.	Odrzechowa	26(53)	113-76	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
141.	Odrzechowa	27(54)	113-76	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu	
142.	Odrzechowa	28(55)	113-76	Osada	Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z

						naukowo badawczego punktu widzenia.
143.	Odrzechowa	29(56)	113-76	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu	
144.	Odrzechowa	30(1)	114-76	Ślad osadnictwa	Okres rzymski	
145.	Odrzechowa	31(2)	114-76	Osada	Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
146.	Odrzechowa	32(3)	114-76	Ślad osadnictwa	Okres rzymski	
147.	Odrzechowa	33(4)	114-76	Ślad osadnictwa	Okres rzymski	
148.	Odrzechowa	34(5)	114-76	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu Pradzieje	
149.	Odrzechowa	35(6)	114-76	Osada	Okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.
150.	Odrzechowa	36(7)	114-76	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
151.	Odrzechowa	37(8)	114-76	Osada	Okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
152.	Odrzechowa	38(9)	114-76	Punkt osadniczy	Pradzieje	
153.	Odrzechowa	39(10)	114-76	Ślad osadnictwa Osada	Wczesna epoka brązu Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną poprzez wpis do

						rejestru zabytków.
154.	Odrzechowa	40(11)	114-76	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu	
155.	Odrzechowa	41(12)	114-76	Ślad osadnictwa Punkt osadniczy	Neolit Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
156.	Odrzechowa	42(13)	114-76	Ślad osadnictwa Osada	Epoka kamienia Późny okres rzymski Średniowiecze/okres nowożytny	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.
157.	Odrzechowa	43(14)	114-76	Osada	Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.
158.	Odrzechowa	44(15)	114-76	Punkt osadniczy	Epoka brązu	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
159.	Odrzechowa	45(16)	114-76	Osada	Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
160.	Odrzechowa	46(17)	114-76	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu Pradzieje	
161.	Odrzechowa	47(18)	114-76	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu	
162.	Odrzechowa	48(19)	114-76	Punkt osadniczy	Okres rzymski	Stanowisko cenne z

						naukowo badawczego punktu widzenia.
163.	Odrzechowa	49(20)	114-76	Osada	Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
164.	Odrzechowa	50(21)	114-76	Ślad osadnictwa Osada	Neolit/wczesna epoka brązu Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.
165.	Odrzechowa	51(22)	114-76	Osada	Neolit	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
166.	Odrzechowa	52(23)	114-76	Punkt osadniczy	Późny okres rzymski	
167.	Odrzechowa	53(24)	114-76	Ślad osadnictwa Osada	Neolit/wczesna epoka brązu Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
168.	Odrzechowa	54(25)	114-76	Punkt osadniczy	Okres rzymski	
169.	Odrzechowa	55(26)	114-76	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
170.	Odrzechowa	56(27)	114-76	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia	
171.	Odrzechowa	57(28)	114-76	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
172.	Odrzechowa	58(29)	114-76	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia	
173.	Odrzechowa	59(30)	114-76	Ślad osadnictwa Osada	Neolit/wczesna epoka brązu Okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
174.	Odrzechowa	60(31)	114-76	Punkt osadniczy Ślad osadnictwa	Epoka brązu Późny okres rzymski Pradzieje	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.

175.	Odrzechowa	61(32)	114-76	Osada	Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.
176.	Odrzechowa	62(33)	114-76	Osada Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski Późne średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
177.	Odrzechowa	63(34)	114-76	Punkt osadniczy	Późny okres rzymski	
178.	Odrzechowa	64(35)	114-76	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
179.	Odrzechowa	65(36)	114-76	Ślad osadnictwa	Okres rzymski	
180.	Odrzechowa	66(37)	114-76	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
181.	Odrzechowa	67(38)	114-76	Punkt osadniczy	Późny okres rzymski	
182.	Odrzechowa	68(39)	114-76	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu	
183.	Odrzechowa	69(40)	114-76	Ślad osadnictwa Osada	Epoka kamienia Okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
184.	Odrzechowa	70(41)	114-76	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu	
185.	Odrzechowa	71(42)	114-76	Punkt osadniczy	Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
186.	Odrzechowa	72(43)	114-76	Punkt osadniczy	Późny okres rzymski	
187.	Pielnia	1(1)	114-77	Ślad osadnictwa	Neolit	Przedwojenne znalezisko krzemiennej siekierki, brak dokładnej lokalizacji. Stanowisko archiwalne.

188.	Pielnia	2(82 na obszarze 113-77; 2 na obszarze 114-77)	113-77 114-77	Osada Punkt osadniczy Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski Średniowiecze Epoka brązu	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.
189.	Pielnia	3(83)	113-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje Średniowiecze	
190.	Pielnia	4(84)	113-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
191.	Pielnia	5(85)	113-77	Punkt osadniczy	Późny okres rzymski	
192.	Pielnia	6(86)	113-77	Punkt osadniczy Osada	Późny okres rzymski Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
193.	Pielnia	7(87)	113-77	Punkt osadniczy	Późny okres rzymski Średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
194.	Pielnia	8(88)	113-77	Ślad osadnictwa	Średniowiecze	
195.	Pielnia	9(89)	113-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje Okres nowożytny	
196.	Pielnia	10(90)	113-77	Punkt osadniczy Osada	Pradzieje Okres rzymski Średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
197.	Pielnia	11(91)	113-77	Punkt osadniczy Osada	Pradzieje Średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
198.	Pielnia	12(92)	113-77	Punkt osadniczy	Neolit/wczesna epoka brązu Epoka brązu/okres halsztacki Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.

					Średniowiecze	
199.	Pielnia	13(93)	113-77	Punkt osadniczy Osada	Okres rzymski Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.
200.	Pielnia	14(94)	113-77	Ślad osadnictwa	Okres rzymski	
201.	Pielnia	15(95)	113-77	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
202.	Pielnia	16(96)	113-77	Punkt osadniczy	Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
203.	Pielnia	17(97)	113-77	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
204.	Pielnia	18(98)	113-77	Punkt osadniczy	Okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
205.	Pielnia	19(99na obszarze 113-77; 13 na obszarze 114-77)	113-77 114-77	Osada Ślad osadnictwa	Okres rzymski Pradzieje	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
206.	Pielnia	20(100)	113-77	Osada	Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.
207.	Pielnia	21(3)	114-77	Ślad osadnictwa	Epoka brązu	
208.	Pielnia	22(4)	114-77	Ślad osadnictwa	Okres lateński	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.

209.	Pielnia	23(5)	114-77	Osada	Okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
210.	Pielnia	24(6)	114-77	Osada Ślad osadnictwa	Epoka brązu Pradzieje	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
211.	Pielnia	25(7)	114-77	Ślad osadnictwa	Epoka brązu Pradzieje	
212.	Pielnia	26(8)	114-77	Ślad osadnictwa	Późne średniowiecze	
213.	Pielnia	27(9)	114-77	Ślad osadnictwa	Okres rzymski Okres nowożytny	
214.	Pielnia	28(10)	114-77	Ślad osadnictwa	Epoka brązu	
215.	Pielnia	29(11)	114-77	Osada	Wczesna epoka brązu	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
216.	Pielnia	30(12)	114-77	Ślad osadnictwa	Okres rzymski Okres lateński	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
217.	Pielnia	31(105)	114-76	Ślad osadnictwa	Okres rzymski	
218.	Pielnia	32(106)	114-76	Osada	Epoka brązu/okres halszacki	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.
219.	Pielnia	33(107)	114-76	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
220.	Pielnia	34(108)	114-76	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu Epoka brązu	

					Okres rzymski	
221.	Pielnia	35(109)	114-76	Punkt osadniczy	Neolit Pradzieje	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
222.	Pielnia	36(110)	114-76	Ślad osadnictwa	Wczesna epoka brązu	
223.	Pielnia	37(111)	114-76	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
224.	Pielnia	38(112)	114-76	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
225.	Pielnia	39(113)	114-76	Ślad osadnictwa	Pradzieje Średniowiecze	
226.	Pielnia	40(114)	114-76	Ślad osadnictwa Osada	Neolit/wczesna epoka brązu Wczesna epoka brązu Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.
227.	Pielnia	41(115)	114-76	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu	
228.	Pielnia	42(116)	114-76	Punkt osadniczy	Późny okres rzymski	
229.	Pielnia	43(117)	114-76	Osada	Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.
230.	Pielnia	44(118)	114-76	Ślad osadnictwa Osada	Neolit/wczesna epoka brązu Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
231.	Pielnia	45(119)	114-76	Punkt osadniczy	Epoka brązu	
232.	Pielnia	46(126)	114-77	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka	Siekierka krzemiona

					brązu	wiązana z kulturą ceramiki sznurowej.
233.	Pielnia	47(178)	113-77	Ślad osadnictwa	Neolit	Kamienna siekiera wiązana z kulturą ceramiki sznurowej. Znaleziona i przekazana do muzeum Historycznego w Sanoku w 2015 r.
234.	Posada Jaćmierska	1(9)	112-77	Punkt osadniczy	Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
235.	Posada Jaćmierska	2(12 na obszarze 112-76, 10 na obszarze 112-77)	112-76 112-77	Punkt osadniczy osada	Okres rzymski Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Badane wykopaliskowo w związku z budowa gazociągu wysokiego ciśnienia.
236.	Posada Jaćmierska	3(11)	112-77	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
237.	Posada Jaćmierska	4(12)	112-77	Punkt osadniczy	Wczesne średniowiecze	
238.	Posada Jaćmierska	5(13)	112-77	Osada	Okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
239.	Posada Jaćmierska	6(14)	112-77	Osada	Pradzieje Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
240.	Posada Jaćmierska	7(15)	112-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
241.	Posada	8(16)	112-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje	

	Jaćmierska				Średniowiecze	
242.	Posada Zarszyńska	1(67)	113-76	Dwór obronny	Okres nowożytny	Wyspa w zespole dworsko-parkowym. Stanowisko cenne z naukowo-badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.
243.	Posada Zarszyńska	2(68)	113-76	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
244.	Posada Zarszyńska	3(69)	113-76	Ślad osadnictwa	Pradzieje Średniowiecze	
245.	Posada Zarszyńska	4(71)	113-76	Ślad osadnictwa	Wczesna epoka brązu	
246.	Posada Zarszyńska	5(72)	113-76	Ślad osadnictwa	Okres rzymski	
247.	Posada Zarszyńska	6(73)	113-76	Ślad osadnictwa	Pradzieje Późne średniowiecze	
248.	Posada Zarszyńska	7(74)	113-76	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
249.	Posada Zarszyńska	8(75)	113-76	Punkt osadniczy Ślad osadnictwa	Epoka brązu/okres halsztacki Późne średniowiecze	
250.	Posada Zarszyńska	9(76)	113-76	Ślad osadnictwa	Epoka brązu/okres halsztacki	
251.	Posada Zarszyńska	10(77)	113-76	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu Późny okres rzymski	
252.	Posada	11(78)	113-76	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	

	Zarszyńska					
253.	Posada Zarszyńska	12(79)	113-76	Punkt osadniczy	Okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
254.	Posada Zarszyńska	13(80)	113-76	Ślad osadnictwa	Epoka brązu/okres halsztacki Pradzieje	
255.	Posada Zarszyńska	14(81)	113-76	Punkt osadniczy Osada	Epoka brązu/okres halsztacki Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
256.	Posada Zarszyńska	15(82)	113-76	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
257.	Posada Zarszyńska	16(83)	113-76	Osada Punkt osadniczy	Okres rzymski Późne średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
258.	Posada Zarszyńska	17(87)	113-76	Ślad osadnictwa	Późne średniowiecze/okres nowożytny	Żelazny topór. Znaleźisko z 2016 r.
259.	Zarszyn	1(57)	113-76	Skarb przedmiotów z brązu	Okres halsztacki	Skarb znaleziony w XIX w., w jego skład wchodziły m.in. naszyjniki, szpile, bransolety. Brak dokładnej lokalizacji znaleziska.
260.	Zarszyn	2(58)	113-76	Ślad osadnictwa	Neolit (kultura ceramiki sznurowej)	Toporek kamienny. Stanowisko archiwalne, brak dokładnej lokalizacji.
261.	Zarszyn	3(59)	113-76	Ślad osadnictwa	Neolit (kultura pucharów lejowatych/kultura ceramiki sznurowej)	Wiórowiec z krzemienia wołyńskiego.
262.	Zarszyn	4(60)	113-76	Osada	Epoka brązu/okres	Stanowisko cenne z

				Ślad osadnictwa	halsztacki Pradzieje	naukowo badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestrów zabytków.
263.	Zarszyn	5(61)	113-76	Ślad osadnictwa Punkt osadniczy	Neolit Epoka brązu/okres halsztacki Okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
264.	Zarszyn	6(62)	113-76	Osada	Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
265.	Zarszyn	7(63)	113-76	Osada	Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
266.	Zarszyn	8(64)	113-76	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu Pradzieje	
267.	Zarszyn	9(65)	113-76	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
268.	Zarszyn	10(66)	113-76	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
269.	Zarszyn	11(86)	113-76	Ślad osadniczy	Okres halsztacki	Skarb 5 naczyń miedzianych w pojemniku glinianym, odkryty w 2016 r.
270.	Zarszyn	12(17)	112-76	Punkt osadniczy	Późne średniowiecze/okres nowożytny	Znalezisko czterech podków żelaznych.

